

Dr. Síklóssy László

Gyorskocsin Erdélyben

Kutatások, rajzok, emlékezések

Egykori illusztrációkkal

és

Haranghy Jenő rajzaival

I.

GYORSKOCSIN ERDÉLYBE!

Hiába ünnepelték meg a gőzvasut százéves évfordulóját, az utazás még izgalmat vált ki száz ember közül kilencvenkilencből. Csak a hivatásos utazó nem izgul. Neki hivatala az utazás, tehát unja. A többi ember lelke már akkor elkezdi átformálódni, amikor a csomagolásra gondol. Hát még, ha valóságban csomagol. És jön a folytatás! Kimegy az állomásra, beül a vonatba és megérkezik — nem rendeltetési helyére, ó dehogy — hanem a határra! Ne folytassuk. Egyezünk ki abban, hogy utazni manapság is esemény az emberi életben. Egyiknek nagy esemény, másiknak kis epizód, de mindenképen valami.

Hát még régen! Nem is olyan nagyon régen, még csak száz év előtt sem. Vessünk egy pillantást arra, milyen is volt az utazás Pestről Kolozsvárra. Kiváló alkalmunk van rá: most, 1842 május 1.-én teszi meg ezt az utat Vahot Imre, ez az ötletes szerkesztő, Petőfi verseinek egyik első közreadója, Magyarország és Erdély érdemes ismertetője, végezetül: a pesti konyhaművészet és kocsmavilág legalaposabb ismerője.

Képzeltető, hogy nagy elhatározás kellett ahhoz, hogy valaki Epicureus nyájából egy ilyen *valódi* utazásra szánja el magát. Hogy ez a 80—100 év előtti

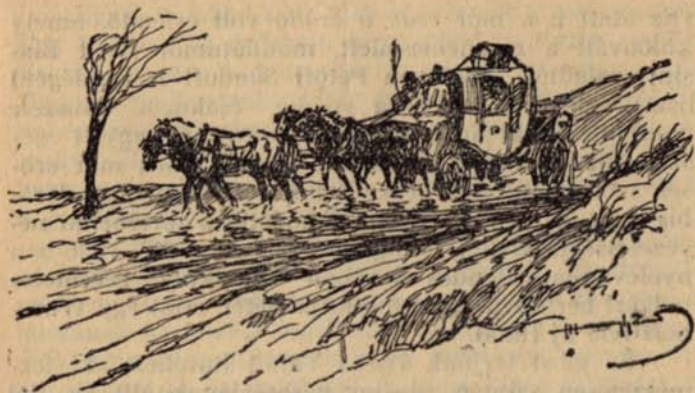
közlekedés milyen volt, azt Podmanický Frigyes báró mondja el visszaemlékezéseiben. Az időtájt a mai pesti nagy körut helyén egy vizes árok húzódott keresztül és osztotta ketté a Kerepesi-utat, amelynek külső részén egymást érték a földszintes csárdák. Ezekben a csárdákban, amelyeknek népe a tengeri városok dőzsölő lebujaianak matrózaihoz hasonlított, tanyáztak az ország különböző fuvarosai. Bizony, furcsa kis utazási irodák voltak ezek!

„Az Erdély és a Kelet felé terjedő fuvarozást — írja Podmanický — az oláh fuvarosság végezte. Iszonyú magas kerekű, ponyvás, nehézkes járműveik elé 6—8—10, többnyire igen rosszul gondozott ló volt fogva, temérdek kolomppal és csengővel ellátva, legtöbb esetben fullajtárral. Ez utóbbiak, ha érkeztek, vagy indultak valamely helyről, éktelen lármát s ordítózást vittek véghez, milyenről a mai embernek alig lehet fogalma“.

E fuvarozó szekerek legjobban felszereltjében is csak öt hely volt: kettő elöl, kettő hátul, egy a kocsis mellett. „Az elsőben úgy éreztük magunkat — írja egy egykori tudósítás — mint a mesében azon ember, ki, hogy ébren maradjon, magát tövissel rakatá körül; a hátsó ülések alvó helyül szolgáltak, tehát legigazságosabbnak véltük a helyeket minden állomáson cserélni“.

Ez a közlekedés felelt meg a mai személyvonatnak. A gyorsvonalat a *gyorskocsi* helyettesítette. Ezt az akkori legmodernebb alkalmatosságot Kolozsvár és Pest között — jobban mondva Eperjes-Pest-Nagyvárad-Kolozsvár és Nagyszeben közt — *Biasini* Kajetán, ez a közbecsülésnek örvendő kolozsvári üzletember szervezte meg, még pedig az 1836. esztendőben.

Nagy dolog volt az, amikor az első *Biasini*-gyorskocsik megindultak. A premiereken maga *Biasini* szerepelt, mint konduktor. Micsoda haladás volt az, hogy Kolozsvárról Nagyváradra 18 óra alatt lehetett utazni az addigi három nap helyett. *Biasini* első kocsijaiban tíz személy számára volt hely, későbbiekben tizenkettő számára.

Erdély szeme bizalommal csüggött a gyorskocsi nagyszerű teljesítményein. „Kolozsvártól Nagyváradig — olvassuk az Erdélyi Híradó 1836 június 4.-i számában — a gyors szekér illő pontossággal teszi útját s ezen kezdet máris szép gyarapodást mutat. Julius 26.-ától kezdve Váradon túl is Debrecenen át Pestig fogja a gyors szekér útját folytatni s az eddigi úti szekér helyett a bécsihez hasonló batárd van készülöben“. Ez alkalommal arról is értesülünk, hogy Biasini mester — akár csak egy angol sportsman — fogadott, hogy gyorsszekere tizennégy óra alatt ér Kolozsvárról Nagyváradra. Meg is nyerte a fogadást, mert a gyors kocsi tizenhárom óra alatt tette meg az utat.

Igy is kellett történnie, mert Biasini Kajetán *sportember* volt. Uzonival együtt ő volt a vívómestere a híres Tornavívodának.

Ügyes és okos ember volt ez a Biasini! Ha valaki fuvarozza az embereket — gondolta — ne másnak fuvarozza, hanem magának! A gondolatot tett követte s a gyorskocsi negyedik esztendejében, pontosan 1840 augusztus 7-én megnyílt a Biasini féle vendégfogadó, amely csakhamar kikommunikézhetette ugyancsak az Erdélyi Híradóban, hogy olyan előkelő szálló-vendégei voltak, mint Ghika György herceg és „bajor generál Hertlin báró“.

Később még nagyobb hirre tett szert a Biasini.

(Ez alatt t. i. már csak a szálló volt értendő, amely különvált a megnemeseedett, mandátumot viselt Biasini családtól). 1847-ben Petőfi Sándort is vendégül tisztelhetette, ezt követőleg pedig csaknem minden notabilitást, aki Kolozsvárt megfordult. E nagylét egészen 1890-ig tartott, amikor a konkurensek már erősen szorongatták az ócska falak pozícióját. Egy darabig még orfeum s félvilág támogatta a történelmi nevezetességű szállót, mígnem az elmúlt 1926-ban nyolcvanhatesztendőskorában átalakult becsületes polgári bérházzá. Most folytatja életét, mint egy Woronoff-féle új fiatal.

És most térjünk vissza Vahot Imréhez, aki természetesen szintén Biasini pasasérjának állt be. Jól megérdeklődte a dolgot, megtudta, hogy Pestről is, Kolozsvárról is minden vasárnap reggel indul el egy-egy gyorsszekér s ezek szerdán délután érkeznek rendeltetésük helyére. Megváltotta a bilétát, amelyért kiszurt 17 frt. 20 krt. pengő pénzben és mosolyogva vette tudomásul, hogy ezért még harminc font podgyászt is szállíthat magával. Honnan vegyen egy magyar író harminc font podgyászt!

1842 május 1.-én volt az indulás a Szél-utcában — ma Nádor-utcának hívják — lévő Tigris-szálloda előtt. Megindultak „nem épen tigris tűzzel“. Néhány perc kellett így is csak, hogy túl legyenek az utolsó városi házon. Ekkor már jön az első megpróbáltatás.

„A lankasztó forróságban — írja Vahot — midőn a megszáradt homok térdig érő torlaszokká halmozódik össze, alig botorkálhat itt az izzadságtól tajtékozó, csepegő s egészen megfáradt barom; de azért nem sokkal lelkesebb kormányzója, dühösen káromolva mindent, még azt is, ki az ily utat megcsinálta zsarnoki ostorával kegyetlenül nógatja előre a megfeszítettebb erővel iparkodó lovakat. És ha ezek a nagyteherrel elakadnak, akkor kezdődik csak a rémítő haddelhadd! A kocsis, mintha végveszély környékeznél, rémes hangokat nyög ki s az ártatlan párákat addig üti, veri, rudalja, mígnem a nagy terhet nagynehezen kimozdítják fennakadt állapotából“.

Evvel azonban már jóeleve számolt a mi utasunk, akit főképen az érdekelt, hogy *kivel is utazik együtt*. Vasuton manap is könnyen ismerkedik az ember, különösen, ha hosszabb ideig tart az együtt utazás. Ez önkéntelen ismerkedési kényszer felett manap is elszokás filozófálgatni; egy óceánjárón, vagy egy expresszen sem más a helyzet, mint ahogy azt Vahot a gyorskocsiban tapasztalta:

„Az utitársak eleinte többnyire egymás ellenében némán fülelnek, olykor-olykor gyanusan kacsintgatnak egymásra s bár leginkább az utbaeső tárgyakon látszanak szemeiket legeltetni, mindazáltal főfigyelmök ismeretlen utitársaik ki és milétének csendes kipuhatólásában összpontosul. E kissé kinos állapotot a férfiaknál enyhíti a dohány bodor füstjéveli kellemes játszódás, hű élettársuk a pipa vagy a cigárovali fesztelen társalgás, de a szegény gyöngébb nembeliek sorsa e részben nem oly kedvező, mint a miénk. Lassanként azonban kezdődik a szóbeli ismerkedés...”

Vahot szerencséje volt, hogy igen kedves társaságra akadt a gyorskocsiban, kivéve mégis „egy magáért élő pesti németet.” Az első emlékezetes utitárs egy szerény becsületes erdélyi fiú volt, aki keveset beszélt, sőt megelégedett a legkényelmetlenebb hellyel, amelyet sohasem kívánt a kényelmesebbel felcserélni, holott azt a konvenció megengedte volna. A második utas egy pesti *magyar-német* asszonyság volt — akkor még ilyen is volt — aki azonban nem volt annyira sem szép, sem fiatal, hogy ami pesti szerkesztőnk „nagyon buzgolkodott volna vele szemközt vagy oldalán ülni.” A következő utitárs egy svájci ifjú volt, aki örökké francia szabadságdalokat énekelt és anekdotákat mesélt. Ez a svájci tulajdonképen *bevándorló* volt, mert akkor még csalogatta a magyar föld az idegent. A svájci csak pusztai betyárokról ismerte Magyarországot, de nem félt tőlük, ellenben annál inkább rajongott a magyar kosztért: evett is annyit, mint két tót kaszás és ivott, mint a kefekötő. A következő pasasér egy keleti komoly természetű magyar ember volt, egy hevesmegyei földbirtokos, akivel azonban nemcsak

búzáról és gyapjuról, hanem tudományról és irodalomról is lehetett beszélgetni.

E fehér hollón is túltett „a legkedvesebb utitárs, a legbájosabb emberek egyike, a szelidlelkű költő” akinek csak az az egy hibája volt, hogy néha politizálni is szeretett: *Erdélyi János*. Erdélyi János már hire-nevével beutazta a hazát, mielőtt e valódi útra szánta el magát. Ott ült ő is a gyorkocsiban, „derült arcával, melyről azt lehetne hinni, hogy buslakodni sohasem tud, pedig mosolygása alatt gyakran a legmélyebb fájdalom titkos borúja rejtezik”.

Jó társaságban, jó időben, szép vidéken és szellemi élvezetnek sem hiján kellemesen telt el az utazás menetrendszerinti 3—4 napja. Csak arról hallgat a krónika, hogy Vahot, ki nagy kedvelője volt a jó bornak s a jó konyhának, nem szállt-e le valamelyik vendéglátó kastélynál, hogy a következő heti gyorskocsival folytassa az útját, ha ugyan engedne ilyent Erdélyben vendéglátó magyar ember, akinek jó lovai vannak.

Annyi bizonyos, hogy Vahot is, Erdélyi is megérkeztek Erdélybe, aminek írásaik között bő nyoma van. Erdélyi sok szép költeménnyel áldozott annak a földnek, amelytől nevét kapta, mind között legszebbel Erdély földén c. üdvözlő versével:

Üdvözöllek, Erdély, bérceid között,
Lelkem feléd már úgyis rég sóvárog,
Hozzád úgy is száz érdek láncát köt!
Oh! érzi szívem, hogy a'erre járok,
Mind otthonos föld, mind magyar határok;
'S a'erre, meddig látni bír a 'szem,
Ez mind én népem, mind én nemzetem!

II.

ERDÉLYI MŰVÉSZCSALÁD A KÖZÉPKORI
BÉCSBEN

A világháború végeztével a történelem iránt érdeklődő közönség körében az a vélemény terjedt el, hogy most már hozzáférhetők lesznek azok a történelmi dokumentumok, amelyeket eddig Bécsben hét pecsét alatt őriztek. Azóta multak az évek, ám a történelmi titkok késnek, nagyon késnek. Mindenesetre kivétel a bécsi titkosrendőrség irattömege, amely a maga kaviárszagával egyenként hatalmas vonzerőt gyakorolt történetírókra és ujságírókra.

A művelődéstörténelemben nem jelent új korszakot az új világ. Még a császári kor kutatásait sem emésztettük meg tulajdonképpen. E tételtem igazolásául hivatkozom a „volt császári ház évkönyveire“, (Jahrbücher der Kunstsammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses), amelyek folio-alakban évről-évre rengeteg mennyiségű regeszta anyagot tettek közzé „az uralkodó család művészi törekvéseiről“. Több, mint huszezer regeszta — okmánykivonat — áll rendelkezésre főképen bécsi, prágai, insbrucki és nürnbergi levéltárakból. Ezekben nagyon sok a magyar kultur-történelmi vonatkozás. Csodálatos azonban, hogy kutatóink eddig — nem merítették e pompás forrásból.

Igaz, hogy ezek az Évkönyvek ritka könyvek, de

azért megtalálhatók. Huszezer regesztá átböngészése is időt kíván, de még nem mindig sokkal kevesebbet, mint az, ha valaki ugyanannyi eredeti okiraton rontaná szemét. — Én magam — különféle szempontból — átolvastam ezeket a regesztákat, amelyekből idevetitem most egy XV. századi erdélyi ötvöscsalád képét.

A Siebenbürger családról van szó. Így hívták őket a németek, a magyarok nyilván Erdélyinek nevezték őket. Magyarok voltak-e vagy szászok, azt legfeljebb találgatni lehet, mert erről abban a korban, mely nem ismerte a nemzetségi kérdést, nem maradt feljegyzés. Annyi kétségtelen, hogy a XVI. század legelején vándoroltak ki Ausztriába, ahol a XVI. század végéig megtaláljuk őket, mint tekintélyes, sőt rendkívül tekintélyes polgárembereket.

Itt is, ott is lelt köszemcsékből igyekeztem összeállítani egy mozaikképet, amelynek alakjairól anyakönyvi kivonatokkal nem tudom *bebizonyítani*, hogy egyazon család tagjai. Ismerem azonban a régi kivándorló családok lélektanát. A tervszerű kivándorlásban mindig *családok* vettek részt, még pedig sok tagu családok, amelyek az új hazában is összetartottak, később is összeházasodtak.

E fontos általános tapasztalaton kívül a személynevek ismétlődése s az egyes szereplők korábban mutatkozó generációnyi különbség a leghatározottabban valószínűsíti az egy családhoz való tartozást.

A XIV. és XV. század nevezetes kor a magyar és az erdélyi ötvösművészet történelmében. Magyarország ez időben hatalmas, virágzó és gazdagodó ország volt. Kényuraink fényűzőek voltak, sőt volt bennük valami amatőrvonás is. Minden közrejátszott, hogy Magyarországon figyelemre méltó ötvösművészet fejlődjék ki, amely egyfelől ellássa a gazdagokat műtárgyakkal, másfelől tisztességes megélhetést, sőt tekintélyt biztosítson az ötvös-iparosoknak.

A XIV. század második felében egy egészen különleges technika lép fel Magyarországon, az u. n. *sodrongzománc*, amelynél a cloisonné-munkánál ismert *rekeszt* csavart filigrán munka alkotja. Ötvöseink e

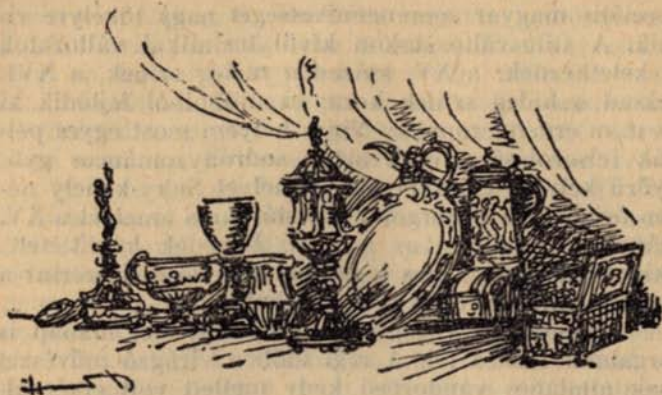
speciális magyar zománcművességet nagy tökélyre viszik. A stilusváltozatokon kívül technikai változatok is keletkeznek: a XV. század a meleg színek, a XVI. század a hideg színek kora; ez utóbbiból fejlődik ki az u. n. *erdélyi zománc*. Nincs helyem most egyes példák felsorolására, csak azt a sodronyzománcos gyönyörű kelyhet említem meg, amelyet Suky-kehely néven őriznek az esztergomi kincstárban s amelyet a XV. század első felében az a *Suky* Benedek készítettett, akinek Kelemen Lajos legutóbbi felfedezései szerint a szováti templom freskói is köszönhetők.

Az élénk és virágzó közgazdasági élet manap is forgalmat tételez fel. A régi időkben virágzó művészet csak általános vándorlási kedv mellett volt elképzelhető. Épen a középkor utolsó századai — más szóval a renaissance-kor — művészek és művészcsaládok ide-oda vándorlását mutatják. A céh megkivánta a legénytől a vándorlást, mert az csak így fejleszthette mesterségét. Viszont a mesterré lett legény, aki tapasztalásból tudta, hogy a jó munkát máshol is megbecsülik: családjával is neki mert vágni az útnak, ha híre jött annak, hogy valamely idegen országban jóra való mesterembereket keresnek.

Igy tapasztaljuk, hogy az Anjouk, majd Zsigmond hosszú uralma, leginkább pedig Mátyás fényes amatőrkedése a művészek özönét hozza be hozzánk, ám ugyanekkor már exportálunk is művészetet. A bécsi Szent István-templom középkori építésében pl. jó egy-néhány névszerint ismert magyar kőfaragómester vesz részt.

Ötvöseinket valószínűleg a magyarországi ötvös-művészetnek fejlett és sajátos volta bírta rá a kivándorlásra: senki sem próféta saját hazájában, majd odakint jobban méltányolják az ő tudásukat! Így látjuk kivándorolni a XV. század közepén a derék gyulai ötvöst, Ajtósi Albertet, aki végül is Nürnbergben telepszik meg, hol fiában Dürer Alberttel ajándékozza meg a világot.

Ám az Ajtósi—Dürer-család mellett számos párral példát lehet felsorakoztatni s e példák közt ta-

lán a legtanulságosabb az Erdélyi—Siebenbürger családé.

Az első Erdélyi—Siebenbürgert I. Jánosnak nevezhetjük. Neve 1407-ben fordult elő először egy végrendeletben, amelyben gazdája, Krap Miklós, bécsi ötvös róla is megemlékezik. Név szerint Hans der Siebenburgernek nevezi. Származása tehát nem lehet kétséges. Ez az Erdélyi I. János 1425-ben dús adományokban részesíti a Szent István-templomot. Látható tehát, hogy tekintélyes polgár. 1428-ban van szó róla utoljára.

Pontosan egy generáció múlva bukkan elő Erdélyi—Siebenbürger I. Tamás ötvösmester, aki sejthetőleg fia az előbbi I. Jánosnak. Vagyonban, tekintélyben túltesz apján: házi úr, tagja a bécsvárosi belső tanácsnak s két ezüst serleggel ajándékozza meg Albrecht herceget. Ő az első ötvösmestere Bécs városának: ő készítette azt az aranyozott ezüst flaskót, amelyet a polgárság császárnőjének adott karácsonyi ajándékkul. Utolsó adatunk róla 1468-ból való.

Az I. Tamást követő generációban találjuk Erdélyi—Siebenbürger Lukácsot, aki Miksa császár ötvöse és mértékhiteltesítője volt és Erdélyi—Siebenbürger II. Jánost, aki festő volt. E korban él Erdélyi—Siebenbürger Zsigmond is, akinek foglalkozását nem ismerjük,

csak annyit tudunk róla, hogy gazdag és tekintélyes polgár. De nem kell sok fantázia hozzá, hogy elképzeljük a családfát: Erdélyi I. János a családalapító kezdi szerezni a vagyont, fia I. Tamás gyarapítja a családi marhát, de még ambiciózusan folytatja az ősi mesterséget is. Az unoka Zsigmond, már visszavonul az üzletből s a vagyonból él. Itt már csak egy további fejlődés van hátra: a *dédunoka vesse bele magát a politikai életbe!*

És ugyis történt. Zsigmond fia, dr. Siebenbürger (Capinius, Copinicz) I. Márton egyetemi jogtanár, Bécs város polgármestere, az osztrák történelem ki-magasló alakja. Rendkívül változatos életpálya folyamán a polgári jogok képviselőjében Ferdinand ellen fordult, miért is 1522-ben vérpádon kellett végeznie életét. Fennmaradt naplója tele van közigazgatási és jogi feljegyzésekkel; ugyanabban található az 1366. évi bécsi ötvös-szabályzat. Családnevén s a most említett vonatkozásokon kívül az ötvöscsaládhoz való tartozása mellett szól, hogy maga a Márton név is szokásos volt ebben a családban, mert 1538-ban is felbukkan egy Erdélyi-Siebenbürger II. Márton nevű jeles udvari ötvös. A most tárgyalt I. Márton legidősebb fiát Tamásra kereszteltette, unokáját pedig Jánosra. Ime: Márton, Tamás, János és valamennyi Siebenbürger, alig valószínű, hogy ne egy családnak voltak légyen tagjai.

Az említett Erdélyi-Siebenbürger II. Tamás már igazán úrnak született. Apja politikai bűnét hamar megbocsátották e tekintélyes embernek, aki képzettségét tekintve építész volt. Azonban igazi eleme, a városi politika, hol Bécs város polgármesteri, hol városbírói székébe emelte. Vagyona is volt, meg hatalmas évi fizetése: 2590 forint! Benne mindazonáltal már lealkonyulni készül e jeles családnak mindezideig felfelé emelkedő vonala. Fiára: Erdélyi-Siebenbürger III. Jánosra már csak mint Hofdienerre akadunk. Úgy látszik evvel a fiúval a családnak ez az ága ki is halt.

A most említetteken kívül is voltak még Siebenbürgerek; valamennyiüket azonban nem merném

ebbe a családba sorozni. Ilyen egy III. Márton, lengyel udvari ötvös, aki talán azonos II. Mártonnal; ilyen Erdélyi Lukács, aki 1500 körül Tyrolban dolgozott; ilyen Erdélyi Miklós, aki 1545-ben Kassán telepedett le s ilyen Erdélyi IV. János, aki 1609 körül Bécsben az órasmesterséget üzte.

Szép dolog volna, ha a műtörténelem mindehhez az u. n. irodalmi adathoz hozzá találná a tárgyi adatokat, az az, ha rá tudna mutatni, hogy mi mindent alkottak ezek a jeles művészek! Egy dolog azonban bizonyos: *a művészetek újjáéledésének idején Bécs városában nem volt szégyen erdélyinek lenni!*

III.

AJÁNDÉKOS ELEINK

A baksis-rendszert nehéz lesz e gyarló világból kiirtani. Régi monumentális multja van ennek. Az ajándékozásba burkolt vesztegetés nélkül azelőtt el sem lehetett politikát képzelni. Amikor pl. Ferdinánd és Szapolyai János királyok versengtek egymással, — valljuk be — nagyon sok minden fordult meg azon, hogy kitől, hogyan nyerhető egy kis donáció, meg egy kis jóraavaló arany-ezüst marha.

Az ajándékozásoknak nagy szerep jutott Erdély török összeköttetéseiben is. Erdélynek, mint fejedelemségnek, fundamentuma akkor kezdett megalapozódni, amikor János király rászánta magát, hogy véglegesen a török mellé áll. A kölcsönös ajándékok ez alkalommal sem maradtak el, amire nézve nem érdektelen meghallgatnunk az egykori udvari káplánt, Szerémi Györgyöt, aki így mondja el Szolimán szultán és János király 1529-i mohácsi találkozását:

— János királyt egy apródja kísérte. Csinos külsejű, kb. 16 éves fiú volt; arca szép volt, akárcsak Absoloné, testét tarka selyem köntös fedte, fejét biborszínű kalpag, lábát új csizma. Egy aranytál volt a kezében, azon *egy násfa nevű ékszer*, amilyent fejedelmek fejükön szoktak hordani. Így indultak a

szultán sátora felé török lovaskatonák sorfalai között a földre terített szőnyegeken. Útközben a királyt kétszer is felöltöztették szebbnél-szebb ruhákba. Mikor a szultán aranytól ragyogó sátorához értek, a szultán kijött elébük és megcsókolta a királyt, aki magyarul köszöntötte a szultánt: jó egészséget és jó szerencsét kívánt neki. Szólt az ajándékról is, majd tolmács közbejöttével politikáról beszéltek. Ezalatt az apródot a szultán szolgálai ajándékosztól egy másik sátorba vezették, János királyt pedig a szultán kézen fogta és a saját sátorába vitte. A sátor maga csodával volt határos és művészileg elkészített drágakövekkel ékes.

— A szultán jogarában egy még szebb és fényesebb kő volt. János király nem győzte bámulni, mert lelke igen gyönyörködött az ilyen ékes kövekben. Erre a szultán visszahozatta azt a násfát, amelyet ajándékba kapott.

— Barátom — imigyen szólt a királyhoz — most láthattad az ékköveimet, de e násfa köve szebb valamennyinél. Évek óta vágyódtam, mindent elkövettem, hogy ilyent láthassak, mint amilyent te hoztál most nekem ajándékba. Hát hogy is jutottál ehhez a kőhöz?

— Apám — válaszolt a király — kincstartója volt Mátyás királynak; mikor Mátyás király meghalt, ez a kő az apámnál *maradt*.

— És mi az ára nálatok az ilyen kőnek? — kérdezte a szultán.

— Ötvenezer márka az ára nálunk, — felelte a király.

— Nálunk még másfélszázezer márkánál is többbe kerülne, — fejezte be a beszélgetést a szultán.

Igy mondja el konyhai latinságával a csacska krónikás, akiben a jelenlegi pletykasajtó őseit tisztelheti. Azután multak az idők. Magyarország megosztott a német és a török között. Ma is folyik a vita, hogy melyik oldalnak volt igaza. Annyi kétségtelen, hogy a török barátság vezetett Erdély külön államiságához s évszázados kultúrájának megalapozásához.

Erdély fejedelmeinek sorát János Zsigmond választott magyar király nyitja meg. Szolimán szultán-

nak alkalma volt csecsemő korában látni a fejedelmet, akit viszontlátott 1566 június 23-án Zimonyban. Ez a találkozás a török-magyar szövetségnek mintegy negyedszázados jubileuma volt. E találkozásnál is fontos szerephez jutottak az ajándékok.

Biborral és aranybrokáttal díszes evezős sajka siklott a Dunán János Zsigmond elé. Száz janicsár vitte aztán az erdélyi ajándékokat, amelyek — Szamosközy szerint — egyenként méltók voltak a leghatalmasabb császárhoz és a királyi ifjúhoz. Súlyos *arany és ezüst edényt* — szám szerint negyvenet — nyújtott át Szolimánnak, ezenkívül jóegynéhányat a szultán környezetének. Az edények kettesével voltak tokba zárva. Voltak közöttük domborműves darabok, virágos mintájukak, valamint drágakövektől ékesek. Legelől két színarany tálalt vittek, ezek egyikében drágakövekből összeállított nyaklánc volt, amely három színben ragyogott a bennelévő karbunkulustól, rubintól, vasos gyémánttól és virító zöld smaragdtól.

Az, ami a másik tálban volt, különösen méltó érdeklődésünkre. Itt egy hüvelykújjgyűrűbe foglalt óra volt, mely csodálatos belső művével bármely időben

csengő haranggal jelezte az időt. Ez végtelenül megtetszett Szolimánnak, aki nem győzte a mű finomságát csodálni. Ezt az órát egy Enyeden lakó magyar ember, egy szerény sorban élő aranyműves, Egyed mester készítette.

(Szerémi ez adata még a régiséghamisítókat is megmozgatta. 1905-ben Svájból egy úri ember jelentkezett evvel az órával, amelyet a rajta levő feliratok szerint *Aegidius Hungarus fecit Budae* s mely már 1502-ben Guthi Ország Jánosé, később pedig Verböczi Istváné volt. Kissé sok volt a jóból: az óra maga XVIII. századnak, a felírások pedig még újabbaknak bizonyultak.)

Ezután negyven darab arannyal befuttatott *evőkanál* következett, majd tizenkét domborműves dísztányér, amelyeken a leghíresebb fejedelmeknek, Cyrusnak, Sándornak, Dariusnak, Julius Caesarnak és másoknak tettei voltak láthatók. Mindez, oly művészi munka volt, hogy az anyag értékét teljesen elhomályosította. Az egész ajándék értéke meghaladta az 50.000 aranyat.

Viszont János Zsigmond is olyan ajándékokat kapott, amelyek felérték az általa felajánlott kincscsel. Szamosközi mégis csak néhány fegyverneműt tud felsorolni. Igaz, hogy ezekről a legnagyobb dicséret hangján szól: „arany volt a kard hüvelye, drágakövek voltak rajta, damaszkuszi volt a pengéje, stb.” — mégis azt hiszem, hogy a török járt jobban az ajándék-cserén. Tudatosan volt ez így, egyrészt, hogy a hatalmas császár meglegyen elégedve, másrészt, hogy a kifejtett pompa enyhítse a bemutatkozás vazallusi jellegét.

Ha ajándék dukált a fejedelmeknek, dukált a fejedelmek képét viselő követeknek is. Sőt ezek még finnyásabbak voltak, mert az ajándékot jövedelmük kiegészítő részének tekintették. A török követek épen-séggel követelődzők voltak. A forma kedvéért ők is szoktak hozni magukkal valamit, hogy azután annál nagyobb igényekkel léphessenek fel.

Fényes követség állított be pl. Gyulafehérvárra,

amikor Báthory Istvánt, mint fejedelmet kellett üdvözölni. A fejedelem nem volt szűk marku ember, de hiába volt a bőkezű ajándék, a követ kijelentette, hogy „az ügy fontossága, költségeinek nagysága és saját tekintélye“ többet érdemel. Amellett különösen fájt a török követnek, hogy a török ruhákat, amelyeket Szelim szultán nevében ő osztott szét, senki sem viszonozta, kivéve mégis Kristófot és Forgách Ferencet. A magyarázat az, hogy Báthory István erősen ült a nyergében és sem ő, sem környezete nem érezte szűkségét annak, hogy minden apró zsarolásnak engedjen.

Természetesen akadunk bőséges példáira a nem politikai természetű ajándékozásoknak is, amelyeknek legtöbbnyire csak az a gondolat volt a háttérben, hogy „les petits cadeaux entretiennent la bonne amitié“: a kis ajándékok megerősítik a barátságot. A megajándékozott persze nem bánta, ha az ajándék nem is volt tulságosan kicsiny.

Gazdag főuraink ajándékoztak is, ha tehették. Nevezetes ajándékozó volt Oláh Miklós esztergomi érsek. Ő már akkor is szívesen ajándékozgatott, amikor a mohácsi vész után Flandriába került Mária királyné, II. Lajos özvegye oldalán. Így híres humanista társának, Rotterdami Erasmusnak egy szép kést és villát küldött, ami akkor ritkaság számba ment. (Mátyás

király még az ujjaival evett, de rendkívül ügyesen és finoman, amint azt feljegyezték róla)

Az ezüst *pohár* volt a legdivatosabb ajándéktárgy. „Már régebben — olvassuk Oláh Miklós végrendeletében — ajándékoztam volt ezüst edényeket hugaimnak és öcsémnek; sajátkezűleg adtam ezeket az örök ajándékokat, sőt nevüket is rávésettem; megtörténhetett azonban, hogy ezek az edények ismét az én holmim közé keveredtek, amikor barátaimat vendégségbe híván, ezeket ismét kölcsönvettem ...“

Nyilvánvaló, hogy a művelt főpap nem szerette, ha ősi magyar szokás szerint körbejárt a pohár, azaz, ha valamennyien egy pohárból ittak, hanem azt kívánta, hogy mindenki előtt ott álljon a maga külön ivó-edénye, ami nem csekély feladatot rótt a házigazdára akkor, amikor nagy számmal jöttek össze a vendégek.

A másik kedvelt ajándéktárgy volt a *gyűrű*. Főpapi sorban levők között jóformán társadalmi szokás volt, hogy egymásnak gyűrűt ajándékozzanak, vagy testáljanak. Ha pedig valakinek nem jutott már gyűrű, azt a gondos végrendelkező gyűrűmegváltásban részesítette. „Forgách Ferenc nagyvárad püspöknek, kit fiamnak tekintek — írja Oláh — gyűrű helyett *ezüst kalamárisomat* hagyom.“ Ugyanő a győri püspöktől régi érmeiken váltja meg a szokásos gyűrűhagyományt.

A házasságkötés akkoriban is kiváló alkalom volt a kölcsönös ajándékoztatásra. Megajándékozták egymást a vőlegény és menyasszony; kettőjük közül természetesen a vőlegénynek kellett jobban kitennie magáért. A háznép sem jött üres kézzel a lakodalomra, de nem is távozott üres kézzel onnan: legalább is a lakodalmas gazdák nem maradhattak ajándék nélkül.

Szóval akkor is voltak nászajándékok! De milyen mások voltak azok, mint manapság. Az a kor talán műveletlenebb volt és szokásokban kevésbé csiszolt, mint a mi korunk, de őszintébb. Nem ismerte az élet egész vonalán az őszinteségnek azt a hiányát, amelynek a való neve: *hazugság*. A régi ember, ha ajándékozott, valóban nagylelkűséget akart gyakorolni, azt akarta

mutatni: ilyen úr vagyok én! A mai ajándékozó egy illemszabálynak akar eleget tenni és azon spekulál, hogy szabaduljon meg e terhes kötelezettségtől legolcsóbban. Tehát fő, hogy valami mutatósat ajándékozzon. Sokáig vitás lehetett az, hogy mi a legmutatósabb, mióta azonban divatba jött a kritika nélkül való régiséggyűjtés, rájöttek az emberek, hogy a legmutatósabb ajándék a *hamisított régiség*. Magukra hagyják tehát sózni óriási Alt-Wien vázákat és nem jut eszükbe, hogy annak áráért a híres bécsi gyár termékei közül egy kis tányért is bajosan kaphatnának.

És aztán milyen bajban van a megajándékozott! A rosszul vásárolt holmin még csak túl lehet adni, de az ajándéknak állandóan elől kell lennie, hogy lássa az ajándékozó. Itt csak egy segít: összetörni a tárgyat és az első alkalommal megmutatni az ajándékozónak a cserepet. Ez azonban nem mentesít a viszonzási kötelezettségtől. És ismét törjük a fejünket, hol vehetünk valami olcsó, mutatós lim-lomot.

Erre azonban azt mondják olvasóim, hogy a régi ajándékozók, akikről beszéltem, gazdag fejedelmek és főurak voltak, mi pedig szerény és szegény polgárok vagyunk. Való igaz, hogy a régiek nem ajándékoztak, ha nem adhattak komoly, illő dolgot. A *nippek* fogalmát, pl. a régiek nem ismerték. Ez csak a biedermeier kor óta ismeretes. A régi polgár ember is ajándékozott okkal-móddal. De mindig csak olyan valamit, ami megbízható iparosművésztől került ki. Éppen az a különbség a régi világ és a mai világ ajándékozásai között, hogy a régiek felvirágoztatták a művészeteket és a mesterségeket, mi pedig felvirágoztatjuk az ízléstelen haszontalanságokat milliószámra előállító gyárat.

IV.

OLÁH MIKLÓS ISTŐRIÁS KÁRPITJAI.

A mai erdélyi ember előtt alig lehet érdekesebb történelmi alak, mint Oláh Miklós, ez a román származású ember, a Hunyady-család sógora, esztergomi érsek és királyi helytartó. Hatalmas iramu karriérje, amelynek pályát részint a még ép, részint a mohácsi vész után már feldarabolt Magyarország szolgáltatott, mutatja, hogy az ő korának Magyarországa nem ismert nemzetiségi kérdést.

Oláh Miklós egyéniségének csak egy részletére akarok rámutatni ez alkalommal, mintegy illusztrálásul annak, hogy Mátyás király monumentális művészetkedvelése nem volt olyan sziklára vetett mag, amint ezt általában hirdetik. A művészet abban az időben nem juthatott el a nép széles rétegeihez. A művészetkedvelésnek hosszú útja van, amely nem alulról felfelé, hanem felülről lefelé vezet. Kezdődik rendszerint a trónon s onnan megy a közelállókön át mindinkább szerteágazóan lefelé.

Ez a továbbterjedés igenis megkezdődött már Mátyás király korában és folytatódott a zavaros XVI. században is. Hogy nem tudott eláltalánosodni, annak oka nem a nagy kezdeményezőben, sem dicséretes követőiben van, hanem a XVI. századi Magyarország általános politikai és gazdasági lerombolásában. Ma-

gyarország tehát nem fejlődhetett egy második Olaszországgá — amint ezt Bonfinius szerint Mátyás király szeretne volna — de minden időben, így a XVI. században is kiváló amatőröket tudott felmutatni.

Ez alkalommal arról lesz szó, mint gyűjtögette Oláh Miklós azokat a gyönyörű flandriai faliszőnyegeket, amelyeket közönségesen *istóriás kárpitnak* neveztek abban az időben magyar eleink. (Ma — a faliszőnyegkészítő francia Gobelin-család nevének általánosításával — *Gobelint* mondanánk.)

A végzetes 1526-os esztendőben a nagyszebeni születésű Oláh Miklóst, mint királyi titkárt találjuk a budai királyi udvarban, honnan a mohácsi csata után Pozsonyba kísérte a megözvegyült Mária királynét, akinek hűséges kísérője maradt akkor is, amikor Máriát Németalföld kormányzójául rendelte ki bátyja, V. Károly császár. Németalföldön Oláh lépten-nyomon belebotlott a flamandok és vallonok ősi szőnyegművészetébe. Zalaházi Tamás veszprémi püspökhöz intézett 1531. július 6-án kelt levelében elmeséli, milyen arany és ezüst szálakkal átszőtt faliszőnyegek borították Bruxellesben annak a palotának falait, amelyben Máriát kormányzói székébe avatták.

Mária királyné készséggel kapcsolta bele e régi iparba kormányzói feladatait és uralkodói fényűzését. Lelkes gyűjtőjévé vált a szőnyegeknek, amelyeket a legkiválóbb mesterektől rendelt meg s amelyeknél egyéni hajlamait is érvényesítette. Így egy alkalommal Vermeyen János festőművészt bízta meg, hogy az audenarde-i szőnyegszövők számára festesse meg a magyar címet, hogy azt a szövők az ő számára megfelelőképpen feldolgozhassák. Bizony *Marie de Hongrie* — ahogy élete végéig hívták — vissza gondolt Magyarországra!

A királynénak a vásárlásokon kívül komolyabb érintkezési pontjai is voltak a szőnyegiparral. 1537-ben pl. az arrasi és artoisi szövöket kellett védelmébe vennie I. Ferenc francia királylyal szemben, aki megtiltotta a textiláru behozatalát országába, ami meg is pecsételte az akkor már hanyatló arrasi szőnyegipar

sorsát. 1539-ben Audenarde-ban tört ki súlyos válság. Mária u. i. szigorú rendeletet bocsátott ki, amelyben csakis az arcok utólagos színezését engedte meg a figurális szőnyegeken. A szőnyegszövők erre kívándorlással fenyegetőztek. A mind nagyobb méreteket öltő lázongást végre Audenarde város grófjának sikerül lecsillapítania.

Máriának mindezt a művészetkedvelési és iparigazgatási tevékenységét közvetlen közelből szemlélte Oláh Miklós, aki úrnője elhatározásaiba minden valószínűség szerint be is folyt. Ezenközben maga Oláh is szenvedélyesen kezdte gyűjtögetni a fali szőnyegeket. Egészen tekintélyes kollekcióra tett már szert, csak hogy ekkor meg az a probléma aggasztotta, hogy vajjon neki, akit hazájától ily messze sodort a sors, lesz-e olyan állandó otthona, amelyet e gyönyörű dolgokkal felékesíthet.

Ennek is elkövetkezett az ideje. Oláh 1539-ben látogathatott először haza, majd 1542-ben ismét végleg megtelepedhetett Magyarországon. A külföldről hozott szőnyegneműt három házában helyezte el Oláh: a Bécs melletti Nicoletusban, Pozsonyban és Nagyszombatban. Az egyszerűbbek a földre, a lócára, a szebbek az asztalra, méginkább a falra kerültek. A nagyon szépeket az akkori szokás szerint nem is tartották állandóan a falon, hanem aládában, hogy ünnepies alkalmakkor akasszák ki őket.

A Flandriából hozott szőnyegek közt volt egy nagy hosszúkás darab, a kereszt alatt roskadó Megváltó alakjával, valamint egy másik, négyszögletes, Krisztus megkeresztelésének jelenetével. Szép dolgok lehettek ezek! Ez időben a haldokló gótika még bánatosan szép dolgokat produkált a szövőszéken. Bruxelles textilművészete is a tetőponton állott. Csak értékes és bécsületes művészi holmit árultak ott.

De Oláh nem elégedett meg a kész áruval, hanem a saját egyéni ízlése szerint megrendeléseket is eszközölt, amiről végrendelete tanuskodik. „Van itt Bécsben — írja — ha nem csalódom, hét vagy nyolc gallyas és virágos faliszőnyegem, ezeken az én jelvé-

DIADALMENET. Flamand fali szőnyeg a XVI. század végétől.

AZ UTOLSÓ ÍTÉLET. Flamand faliszőnyeg kb. 1500-ból. A párizsi Louvre-ban.

nyeim abból az időből, amikor egri püspök voltam. Pozsonyban is van néhány kárpitom, valamint hosszúkás és négyszögletes lombos szőnyegem *jelvényeim-mel* . . .“

Afféle szőnyegetek, amelyekről most van szó, ma *millefleurs*-nek és *verdure*-nek nevezünk. Nem szorosan tudományos, de igen találó elnevezés mindkettő. A milleflerus-öket főképen a gótika termelte; tiszta egészséges dekoratív törekvéssel ezernyi színes virágot szőtt-himzett a szőnyegre, melynek közepét gyakorta a *megrendelő címere* foglalta el. A virágok helyében később lombok, tájképek hatalmaskodnak el, az, amit ma *verdure*-nek szokás nevezni.

Oláh azt is elmondja, hogy e szőnyegeken az ő jelvényei is rajta voltak. Ez u. i. nagy és jogosult divat volt abban az időben. Sőt Oláh olyan szerencsés amatőr volt, hogy még Magyarországon is tudta gyarapítani gyűjteményét, még pedig olyan pompás istóriás kárpitokkal, amelyek egy nagynevű elődjének, *Frangepán Ferenc egri püspöknek, János király buzgó hívének és ügyes diplomatájának jelvényeivel büszkélkedtek.*

Nem kevesebb mint tizenkilenc ilyen kárpitja volt Frangepán Ferencnek. Ezek vásárlásához Olaszországban időztekor jöhetett meg a gusztusa, amely nála is amatőr-szenvedéllyé akkor fokozódott, amikor összekötetésbe került V. Károly császárral, a híres szőnyegbaráttal, aki a világnevezetes Pannemaker Vilmos szőnyegkészítőt még tuniszi expedíciójára is elvitte. Frangepán 1535-ben másodszor járt követségben V. Károlynál — ezuttal Spanyolországban — s valószínű, hogy ez alkalommal ott vagy hazautaztában szerezte be azt a két gyönyörű sorozatot, amelyről jelenleg szólunk.

Mi történt a szőnyegekkel halála után? 1543-ban a hét darabból álló Szép-Meluzina sorozatban Perényi Jánoséknak, a tizenkét darabból álló Tékozló Fiú sorozatban az egri egyháznak kellett volna örökösödniök. A dolog azonban nem ment simán. 1543-ban u. i. Perényi Péter, akit csak ötöd-hatod izzigleni

rokonság fűzött Perényi Jánoshoz, szállta meg az egri várat azon ürügy alatt, hogy a vár ne kerülhessen Fráter György kezére. Ily módon Eger ütközőpontja lett a magyar oligarchia vetélkedésének s az is maradt mindaddig, míg az időközben elhunyt Perényi Péter özvegye át nem adta a várat és várost Ferdinándnak. Ekkor került Egerbe, mint püspök, Oláh Miklós és mint kapitány Dobó István.

Képzeltető, hogy Oláh, ki csak nemrégiben került vissza Flandriából, mily kitörő örömmel üdvözölte a váratlanul elébe bukkant istóriás kárpitsorozatokat és hogy minden energiáját latba vetette, hogy azokat illetéktelen kezekről megmentse. Végre is sikerült a szőnyeget tulajdonául megszereznie, ami a legjobb elintézési mód volt, mert egy műkincs állandóan az elkallódás veszélyének van kitéve, ha nem hozzá értő ember kezén hever.

De volt Oláhnak egy szőnyege, amely még előkelőbb helyről került birtokába. „Két fali szőnyegem van itt Bécsben, — írja — ezek egyikét *néhai Tamás biboros* címere, másika hasonlóképen arannyal teljesen átszőtt bársony. Ezeket javítás céljából hoztam Bécsbe; ezek adassanak vissza tulajdonosuknak, esztergomi egyházamnak.“

Jegyezzük meg magunknak, hogy Oláhnak még a szőnyegjavításra is volt gondja, ezt követőleg pedig tegyük fel a kérdést, vajjon nem *Mátyás király híres trónkárpitjáról* van-e szó? Tudvalevő, hogy azon is Erdődy Bakócz Tamás címere látható. E kíváló műkincs mai napig az Erdődy grófi család birtokában van s talán ez magyarázza meg, hogy e téma kutatói nem érdeklődtek a kárpit multjának közbeeső részletei iránt és nem vették észre Oláh végrendeletének ezt a passzusát.

Hány kárpitja volt Oláhnak összesen? Összevetve az adatokat kb. ötvenre tehetjük számukat. Hová lett e szép és tekintélyes szőnyeg-gyűjtemény. Végrendelete szerint volt egyházai, valamint Ilona és Lukrécia nevű hugai örökösödtek bennök. Olyan helyekre kerültek, ahol nem pusztított a török, tehát

valahol még lappangniok kell. Esetleg a véletlen fogja előtárni őket. Ha nem, akkor várunk kell addig, amíg a műtörténelem megszervezi a világ összes kiváló műkincseinek nyilvánkönyvét. Akkor, ha tudni fogjuk, hogy mije *volt* az emberiségnek és azt is, hogy mije *van*, sok műremek szerzőjét, származását megfogjuk tudni állapítani. Akkor majd — sejthetőleg külföldi, talán amerikai gyűjteményekben — rá akadunk néhai való Oláh Miklós istóriás kárpitjaira is.

V.

JAVALJA AZ ISKOLA A BORIVÁST!

Melyik az az iskola, amely ilyen szimpatikus tanáccsal szolgál? Melyik volna, ha nem *ama híres salernói*, amely a középkortól kezdve napjainkig felnyúlólag ellátott bennünket a legmegszívlelendőbb orvosi tanácsokkal. Magyar őseink egyébként a borital dolgában széleskörű tapasztalatokra támaszkodhattak. *Ismerték ők a bor hatását* és ha a heteken-hónapokon át tartó vendégeskedések nem is voltak mentesek holmi túlzásoktól, a magyar ember tudott ésszerűen inni. Sokat mozgott a szabadban, erősen zsíros, fűszeres ételekkel táplálkozott, ezekhez pedig elcsúszott a könnyű bor, jókora kortyokban, hiszen a mámort amúgy is eloszlatta a friss levegő, amelyben több részük volt az ősöknek, mint az utódoknak.

A megbizhatatlan víznél is egészségesebb volt a könnyű bor, amelyet nemzedéken át megszokott a magyar ember szervezete. Aki soha nem iszik alkoholos italt, azt egy pohárka bor is megrészegeti, nagyobb mennyiség pedig sírjába viheti. A rendszeres borivás a magyar ember szervezetét „alkoholizálta,” azaz *el-lenállóvá tette* a kisebb mennyiségű alkohol káros hatásai ellen.

Övakodjunk tehát magyar eleinket szigorúan elítélni azért, mert Anonymus szerint *magnum aldimast* csaptak; mert a sankt-galleni kolostorban hangoosan mulattak és mert krónikáink szerint II. Béla „nagyon sok bort ivott.“ Ha mindezt a borkedvelést nem tartotta volna féken egy józan ösztön, a magyar faj elkorcsosodott kretineket tudna csak felmutatni, holott az ellenkező az igaz: a magyar faj testben-lélekben egészséges egyéneket termel mainapiglan.

Nem mindenütt értik a mértékletes ivás művészetét. A sajnálatraméltó gyári munkás hitvány pálinkával mérgezi magát és utódait, a német diák az értelmetlen Frührschoppen-nél ostobán butítja magát sörrel, a prohibíciós amerikai pedig válogatás nélkül önt magába mindent, aminek szesz-szaga van.

A régi magyar ember, amint említettem, ösztönszerűen megismerte a határt, meddig szabad elmenie. Meg aztán állta az *iskola* parancsszavait. Persze nem minden magyar ember jutott el a salernói iskolába, a salernói iskola aranyszabályai azonban eljutottak minden valamirevaló műveltségű magyar emberhez. A *Regimen Sanitatis Salernitanum* ékes hexameterekbe volt szedve és szájról-szájra, apáról fiúra szállott ebben az országban, ahol minden valamirevaló ember tudott latinul.

Még meg is szaporították a verseket. Így pl. az egyik leggyakrabban citáltat nem olvastam sehol sem:

Post coenam stabis, aut passus mille meabis.

Magyarul:

Ácsorog, aki evett, vagy lép egyezeret!

A salernói iskola aranyszabályainak olyan nagy volt a népszerűsége, hogy *Felvinczi György*, a derék kolozsvári tudós lefordította őket és 1694-ben Lőcsén kinyomatta. Ez a fordítás aztán Kolozsvárt 1770-ben, majd 1776-ban is megjelent a fordító neve említése nélkül.

Felvinczi György nagyon lekiismeretesen fordított, sőt talán túlságosan is. Nyilván a legjobb szán-

dékkal azt hitte, hogy csak használ vele, ha embertársainak az egysoros latin verset négy-öt sorban magyarázza el. Épen ezért az eredeti mellett én inkább csak a magam szerény egyszerű, de térfogatban az eredetihez alkalmazkodó fordítását citálom.

Nézzük tehát mit javul az iskola a borról. Itt van pl. egyike a legnépszerűbb latin szállóigéknek:

Inter prandendum sit saepe parumque bibendum.

Magyarul:

Gyakran s kortyonként iszogatva, jó az ebéded.

Egyáltalán bajok lesznek, ha az ember evés közben nem iszik, ami latinul így hangzik:

Ni tu saepe bibas et rebibando bibas!

Nyilvánvaló, hogy a magyar *bibas*- (mafla, ostoba) szónak is az az etimológiája, hogy az ilyen embert még a borhoz is biztani kell: (igyál!)

További utasítást arra nézve, hogy mikor kell inni, ez a sorpár tartalmaz:

*Si tibi serotina noceat potatio; vina
Hora matutina rebibas et erit medicina.*

Magyarul:

*Ártalmadra vagyon késő estén a borocska:
Gyógyszerré válik, reggel időn, ha iszod.*

A boros disznótor ajánlatos voltára is céloz az iskola, mondván:

*Est caro porcina sine vino pejor ovina;
Si tribuas vina, tunc cibus est medicina.*

Magyarul:

*Sertés jó kupa bor nélkül rosszabb a ju'husnál
Ám ételt s gyógyszert nyersz benne leöntve itallal.*

A vörös bornak meg vannak a maga rossz tulajdonságai:

*Si vinum rubeum nimium quandoque bibatur.
Venter stipatur, vox limpida turpificatur.*

Magyarul:

Bort, ha vöröset iszogatsz, gyomrod s torkod berekeszti.

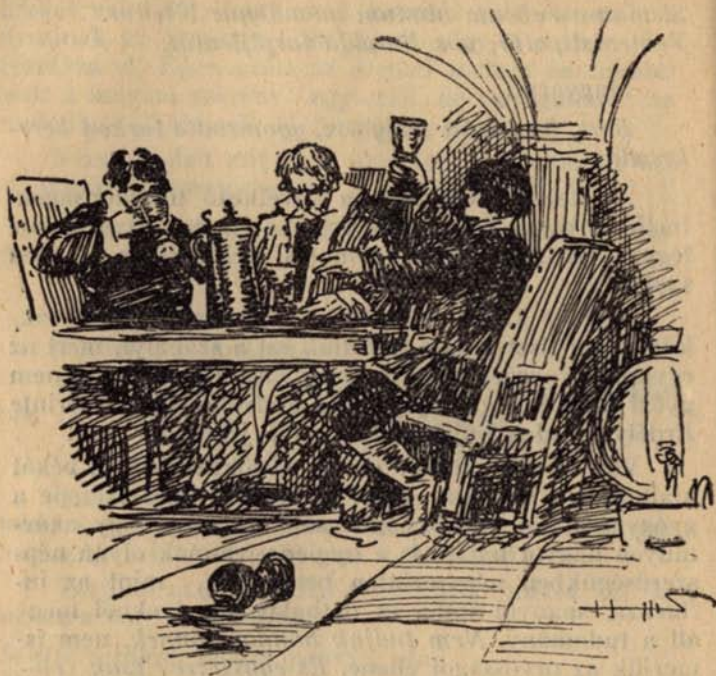
Az italtól elvárhatók a következő tulajdonságok: fortia formosa, fragrantia, frigida, frisca.... Azaz a bor legyen erős, szépszínű, zamatos, behűtött és frissen szökellő!

Izabella királynő és János Zsigmond, úgy látszik, különösen tiszteletben tartották ezt a szabályt, mert az egykorú Forgách Ferenc nagyváradi püspök nem győzi őket korholni jeges-bor kedvelésükért. Szerinte Erdély minden bajának forrása a jeges bor volt.

Volt is idő, amikor orvosi körökben kigyót-békát kiáltottak a boritalra, mint amelynek nincs szerepe a gyógyászatban. A bökkenő csak ott van, hogy akár milyen nagyot haladt is a hygiene, vannak olyan népszerűségükben népszerűtlen betegségek, mint az influenza, spanyol-nátha és náthaláz, amelyeknél megáll a tudomány. *Nem tudjuk honnan jönnek*, nem ismerjük az orvosságot ellene. *És egyszerre csak előkerül a bor!* Tessék csak a házi orvos urat megkérdezni, hogy a jelentkező náthaláz ellen nem a legjobb antidotum-e egy kis flaskó szamorodni árán megszerzett Nobelspitz?

Sejtette ezt az iskola, amikor lépten-nyomon megmagyarázza, mint válik gyógyszerré a bor. *És ma is ott vagyunk a borkuránál.* Csak azt ne higgye senki, hogy a salernói iskola és mai korunk közötti időben intuitív elmék nem jöttek volna rá a borkura kiválóságára... Bizony rájöttek, aminthogy részletesen kifejtette a maga borkurájának helyességét a tudós humanista Kassai Dávid Zsigmond, aki 1580-as években Brassóból ilyen levelet írt *Kovacsóczy Farkasnak*, a *Báthoryak híres kancellárjának*:

„Egészséges koromban — írja az ágynak dőlt Dávid — mindig sajnáltam, hogy nemcsak hogy *nem*

tudom a vizet meginni, de mind jobban válogatok a borokban. Bárcsak a beteg embernek is az volna a diétája, ami az egészségesnek! Megjegyzem, hogy én jelenlegi állapotomban nem élvezetből hanem *orvosság gyanánt iszom a bort*. És kiróhatná fel a betegnek, ha szereti az orvosságot szedni? A vízivás természetes valami, amiből az következik, hogy inkább az egészségeseknek, mint a betegeknek való. A bort viszont a vízözön után azért adták az istenek az embereknek, hogy üdülésükre és orvoslásukra szolgáljon. Nyilvánvaló, hogy *főképen a betegeknek való*. Az egészséges embernek nem kell sem orvos, sem orvosság. Ezért intette már *Pál apostol* is *Timotheust*:

— *Bort igyál, mert nem jó a gyomrod és gyakorta beteg vagy!*

Erre bizonyára azt mondod, hogy az apostol nem épen édes bort ajánlott. Értem, de nem ajánlott savanyut sem. *Olyan bort kell inni, amely a bányadt természetet felélénkíti*, amint hogy az édes bor engem egész testemben felfrissít. Ne igya ezt, akinek nincs, én azonban kellő mennyiségben hozzájuthatok ahhoz, ami gyenge testemnek a legegészségesebb.

Bizony szittyá nép vagyunk és így szeretnünk kell a bort. Ami pedig Pompeius példáját illeti, aki inkább meghalt volna, sem hogy Lucullus módjára dözsöljön, megjegyzem, hogy a példa nem találó, mert Pompeius is hajlandó lett volna mindenre, ha olyan borzalmas kólikában szenvedett volna mint én.

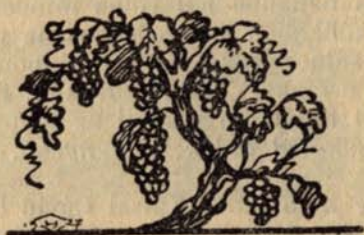
Mégis, sajnos, sok vizet kell innom, hogy megszabaduljak a makacs belső nedvektől. E vizek bámulatos hatását tudják prédikálni az orvosok, *én azonban csak undorral tudok vizet nyelni. Utána sört iszom ...*

Ime, így írt a tudós Kassai Dávid ötödfélszáz év előtt. Azóta, higgyék el nekem, nagy dolgokban nem sokat változott a világ. A bor pedig nagy dolog. Tudták ezt a régiek, a fentiekén kívül elmondván, hogy borban az *igazság*, elénekelvén, hogy felfelé megy benne a *gyöngy*. Azt azonban nem tudták, hogy a borban *vitamin* is van. Ez a bornak legnagyobb modern dicsősége. Tessék csak megkérdezni a házi orvost. Szóval a boritalt még mindig javálja az iskola ...

Csodálatos dolog, hogy a bor iránt jó indulattal viseltetnek azok is, akik nem valami nagy barátai az alkoholnak. *Dóczi Lajost* pl. bizonyára senki sem vádolta alkoholizmussal. Már pedig ő vele esett meg, hogy ezelőtt vagy ötven esztendővel a pesti Kávéforrásban az akkori írókiválóságok asztalánál ülven, tréfából egy bordalt rögtönzött, amely *Jó a bor, jó a bor* címmel és kezdettel névtelenül megjelent a „Borsszem Jankó“-ban. Innen valaki kizenésítette, a dalárdák felkapták, dalgyűjteményekbe bevették, elszavalták, úgyhogy Dóczi azon vette magát észre, hogy van egy műve, amely népszerűbb a „Csók“-nál és „Faust“ fordításánál, csak hogy senki sem tudja, hogy ő a szerző-

je. Hosszú évek multával — 1890-ben kiadott költeményes kötetében — szögezhetette le csak, hogy ő a szerzője a lendületes kis dalnak, amely így végződik:

*Jó a bor, jó a bor,
Mindig jó az kincsem!
Rossz a bor csak egy esetben:
Akkor, mikor nincsen.*

VI.

AZ UNICORNIS.

A tudós Franzius Mihály a XVII. században megjelent zoológiájában nagyon megrója azokat az írókat, akik még mindig hisznek a griffmadárban és a hozzáfűződő legendákban, amelyek szerint a griff főfoglalkozása az aranyörzés. Csak egyszer-másszor sikerül e legendák szerint kétezer embernek éjidőben ellopni az aranyat, ha ugyan az éber griff valamennyiök életét ki nem oltja.

Franzius nem hisz a *griffben*, de annál inkább hisz az *unicornisban*, melyet görögösen *monocerosnak*, magyarul egyszarvúnak hívnak. Igaz, hogy némelyek tagadják az egyszarvú létezését — írja — ám a szentírás oly határozottsággal állítja, hogy vitának többé nem lehet helye. Vita azért mégis volt, még pedig a szentírástól egészen Müller J. W.-ig, egy modern tudósig, aki szintén az egyszarvú mellett foglalt állást. Annyi mindenesetre tény, hogy az egyszarvú, ha nem is a természetben, de az emberek fantáziájában él, még pedig kiirthatatlanul.

Ádám és Éva előtt kell kezdenem a dolgot, mert az unicornis a többi barmokkal együtt — a biblia szerint — megelőzte őket. Egy XVI. századi fali szőnyeg megmutatja nekünk, hogyan milyen volt a világ a te-

remtés napján. Jobbról fent lebeg az Úr, baloldalt áldogál Ádám és előrenyújtott jobbkezevel csodálkozva számlálja a paradicsom lakóit, akik méltóságos menetben vonulnak el előtte. Talán az oroszlán, az állatok királya vezeti őket? Szó sincs róla! Az ő fajtajának két képviselője szerény polgári házaspárként jelenik meg a menet élén kevélykedő unicornis mögött. Nem is Ádám, hanem a mi állatunk itt a főszemély! Hiszen még Jób is így töpreng az Úr mindenhatóságáról:

Vajjon akar-e neked szolgálni az Unicornis?

Vajjon hál-e a te jászlodnál?

Vajjon megköthetnéd-e szántásra gyeplővel?

A zsoltár könyörgő szavai pedig így hangzanak:

Szabadíts meg engem az oroszlánnak szájából

És az Unicornisoknak szarvok ellen!

Szóval, ha az ember Isten képére van is teremtvé, nem nála, hanem az unicornisnál van az erő, amely a majdan eljövendő Messiásba száll, „akinek olyan ereje vagyon, mint az Unicornisnak” és „akinek az ő szarvai olyanok, mint az Unicornisnak szarvai, azokkal a népeket öklendezi mind a földnek végéig” ...

De hát milyen is volt ez a csoda, melyben nemcsak a zsidók, hanem Ktesiasztól, Artaxerxes Memnon történetírójától kezdve a görögök is feltétlenül hittek. Természetesen több válfaja volt: Indiában számárhoz hasonlított, Kinában gyorslábu tehénhez, Ethiopiában erdei kecskéhez. Mi több, Julius Caesar is leír egy unicornist, amely marha is volt, szarvas is volt és Poroszországban a hercynai erdőségben tanyázott. A középkorban megindult utazások is megerősítették az unicornis-babonát. A híres Marco Polo 1272-ben Tatarországban látta a csodaállatot, Garcias ab Horte a Jóreménység fokánál, a kurlandi hercegnek pedig Grönlandból küldtek egy unicornis szarvat.

Igy alakult ki évszázadokon át egy egységes típus, amely leginkább a lóhoz hasonlított. Úgy jelenik meg előttünk, mint a legnemesebb paripa, csupán a nyaka a szarvasé; fejét büszkén hordja fenn és hom-

lokából orrcsontjára merőlegesen áll ki kincset érő egyetlen sudár szarva.

És melyek e jeles állat tulajdonságai? Mindenekelőtt rettenthetetlen ereje, amelyet főképen természetellenfelével az elefánttal szemben gyakorol. Ha elefántot lát, nekiszegzi szarvát és felnyársalja. Győzhetetlenségét kiegészíti az a tulajdonsága, hogy amilyen harcias a férfiakkal szemben, éppolyan kezes a nőkkel szemben. Ő a női erények legfőbb védelmezője. Így jelenik meg a renaissance művészetében. Ki ne ismerné Moretto festményét, mely a vértanúságot szenvedett Pádúai Szent Justinát ábrázolja jobbján egy szenttel, balján a békésen heverő egyszarvuval. A párisi Cluny-múzeum látogatói pedig nem felejtik el a csodaszép falszőnyeg sorozatot, mely „A dáma és az egyszarvú” címet viseli. Elvarázsolt erdőben egy előkelő hölgy zavartalan boldogságban tölti napjait komornájával. Fenevadak által körülvetten békében szórakozhatnak még orgonájukkal is, mert örködik felettük az unicornis. Az aztán más kérdés, vajjon a hölgyek kellőképpen méltányolták-e ezt a feltétlen őrizetet?

A női szolgálat veszélyekkel jár. Ezt az unicornisnak is tapasztalnia kellett. A ravasz és kevésbé lovagias ember u. i. épen ezen a ponton akarta meg ejteni a győzhetetlen állatot. Így Cyprianus János lipcsei egyetemi tanár Franzius 1688. évi javított kiadásában szóról-szóra azt javalja, hogy meg kell várni, amíg az állat nők közelében álomba ringatódzik és ekkor elfogni. Ezt a módszert tökéletesíteni is lehet úgy, hogy egy erős ifjút leányruhába öltöztetünk, ilatszerekkel meghintünk s aztán lesbe állunk, amíg a szellő az állat orrához nem hajtja az illatot. Az állat ettől elkábul, mire könnyűszerrel foglyul ejthetjük.

Eleinte e mesterkedéseknek célja az volt, hogy hozzájussanak az *unicornis szarvához*, amely drága kincset ért. Ma már tudjuk, hogy nem lévén unicornis, szarva sem lehetett. Már a XVII-ik században sejtették, hogy mindaz a csontnemű, amelyhez az unicornis meséjét fűzik, egy cethalfajtának, a *narvalnak* (Mo-

nodon Monoceros L.) agyarából való. Az élelmes kalmárok azonban — üzletük érdekében — rejtelmes sötétségben hagyták a kinsként bemutatott csont valódi eredetét.

A középkorban és az újkor elején u. i. az európai ember oly naivitással kapott az exotikus termékek után, mint az amerikai benszülött az üveggyöngy után. A legkiválóbb ötvösművészek dolgoztak pl. azon, hogy a kokuszdió burkát, az u. n. szerecsendiót méltó keretbe foglalják. A Magyar Nemzeti Múzeumnak Budapesten van egy szoborművek közé foglalt structója, melyen alul a vadászó Diana, felül egy strucot vezető szerecsen látható pompásan mívelt ezüstből. — Remekbe foglalták a nautilus-kagylót; egy ilyen Báthory-címeres remekmű kb. nyolc év előtt került néhai Radvánszky Géza b. gyűjteményébe. — Nagy volt a becsülete a kvarc különféle változatainak, szintűgy az elefántcsontnak, a rinocerus és rozmár-agyarnak, de mindközött legnagyobb az állítólagos unicornis-szarvnak.

És ennek megvolt az oka. Ez a sarv u. i. a közhit szerint *mindenféle mérget ártalmatlanná tett*. Égett porát általános orvosságként még a XVIII-ik században is rendelték az orvosok. Így esett, hogy amíg a griffmadár kedvelt korcsmacégér lett, addig az unicornist a gyógyszerterek foglalták le, aminek mai napig tanúja Kolozsvárt a nagytemplommal szemben lévő régi Engel-féle patika.

A méregital üdítő folyadékká változott az unicornis serlegben, az unicornis-kés ellenmérget bocsátott a megmérgezett húsrá, ami olyan megbízható dolog volt, hogy a XIV-ik századtól egészen 1789-ig ezen a próbán kellett keresztül menniök a francia királyok menüinek. Ezt a gyakorlatban jól bevált szokást csak a forradalom söpörte el.

Mátyás király udvarában is szerepelt az unicornis. „A teremnek, ahol a királyi vendégek étkeznek, egyik oldalán egy pohárszék emelkedett — olvassuk Bonfiniusnál. Jobbról balra két csodálatos nagyságú unicornis, ezentul pedig hatalmas sárkányok, mind-

annyi vert ezüstből, mintegy őrizni látszottak az állványt."

Egy unicornis-szarv különösen nagy szerephez jutott Erdélyben. Ez a sarv János Zsigmondé volt, aki kedvenc emberének, Békés Gáspárnak ajándékozta. Az utolsó magyar nemzeti királyfi halála után Békés Gáspár és Báthory István küzdöttek Erdély trónjáért. Mikor Báthory Fogarast elfoglalta, a sarv is kezére került. Úgy látszik, nagy fontosságot tulajdonított neki, mert már mint lengyel király is magával vitte. Az erdélyiek azonban nem akartak belenyugodni hogy a hires cornu a maga minden varázssóságával együtt Lengyelhonban maradjon.

Különösen Báthory Zsigmond követelte erőlyesen vissza. Ennek a geniális zsarnoknak rendkívül szíven feküdt az unicornis. Rokonszenvesek lehettek neki az unicornis sajátságai. Egyfelől ő maga is félt a méregtől, másfelől azt sem bánta volna, ha az unicornis — híven az ősi hagyományhoz, mint a női erény védelmezője — közéje és felesége közé áll. Tudvalévő, hogy a fejedelem erősen vágyódott egy Habsburg-feleség után. Mikor azonban meg volt az esküvője Mária Krisztinával, hallani sem akart már felőle, úgyhogy a házasság létrejöttének kánonjog kívánta befejező kelléke végre is elmaradt. Zsigmond kerülte a boldogtalan asszonyt, ellenben annál szorgalmasabban reklamálta az unicornist. Gyulaffy Lestár 1568. és 1596. között nem kevesebbszer, mint tizenötször járta meg Lengyelországot, ha nem is egyedül a sarvért, de főképen azért. A lengyelek azonban nem álltak kötélnek. Kijelentették, hogy ők inkább 30.000 forintot fizetnek váltságdíjúl, de nem adják ki a sarvat. „Végre is — írja az egykoru Szamosközi — mind az cornu s mind a pénz odaveszett". Az unicornis varázsa mégis elhatott egészen Rákóczy Zsigmond fejedelemig, aki családi címere helyett egy unicornisos gyűrűt használt pecséteihez.

Kincstárakban, amatörgyűjteményekben még mindig bukkan fel egy-egy szép ötvösmű, amelynek egy állítólagos unicornis-szarv a magva. Így az Eszter-

házy hercegi család fraknói kincstárában is van két fedeles serleg, melynek törzse unicornis-szarvu, plasztikai dísz pedig csupa unicornis motivum. Kratkof Miklós nevű lengyel ötvösművész készítette őket Krakóban a XVI. században, talán éppen a Báthory-féle szarv hatása alatt.

Unicornisos angyal
egy Szapolyai sir-
emlékről.

S az unicornis belekerült a heraldikába is. Előkelő hely illeti meg itt mindörökre: Nagy Brittanía címerét két hatalmas cornis támogatja. Erdélynek is megvannak a maga unicornis címerei. Az egyik a már kihalt *Filstich*-családé. E Németországból bevándorolt család a bankármesterséget űzte s a legjobb erdélyi családokkal házasodott össze. Tulajdonukat képezte a Piac-tér és Wesselényi Miklós-út sarka mellett levő ház, melynek udvarában a lépcsőház mellett mai napig látható a szép jelmondatos, egyszarvus *Filstich*-címer. Ezt az emléket *Filstich* Péter 1597-ben faragtatta. Maga a ház a *Filstichekről* a *Bánffyakra*, azokról a *Keményekre* szállt.

A másik unicornisos család a *Kornisoké*. Kornis név — latin *Cornelius* magyar fordítása — önkéntelenül magával rántotta az unicornis gondolatát s a mese-állat belekerült a Kornis-címerbe is és szerepel az unicornis a Kornis-rokonság révén. Így látható az unicornis a Monostori-út 4. sz. a. lévő palotán, mely nem rég ment át a Teleki család tulajdonából banktulajdonba.

E kettőn kívül van még jóegynéhány unicornis-címerű család. Ilyen a *Szapolyai*-család is, szintűgy az *Osztopáni Perneszy-család*, melyhez nőági leszármazás és nemesi előnevem révén magam is tartozom. E férfi ágon kihalt, valamikor hatalmasan elterjedt család címere egy nyíllal átlőtt unicornist mutat, pél-

dájául annak, hogy a közhitben unicornis-vadászat lehetőség is élt.

Ám végre is a heraldika: holt tudomány. A festőművészet ellenben örökkön viruló. S a piktorok fantáziája elkerülgeti a griffet, meg a sárkányt, ezeket az idomtalan szörnyeket, ellenben a harmadik meseállathoz, az unicornishoz, szívesen odatapad. A régi világ babonája nagyon használható rekvizitummal látta el benne a modern művészeket is.

VII.

BOSCO, A BÜVÉSZ IS FELÜLT A GYORSKOCSIRA.

Essék egy szó a modern mágiáról. A modern mágia mindenben ellentéte a réginek. A régi mágus természetesen felüli hatalommal dicsekedett, a modern mágus természettudományi alapon áll. A régi mágus szellemekkel dolgozott, a modern mágus matematikával és fizikával. A régi mágus valami nagy, hatalmas, komoly dolgot akart művelni: jót vagy rosszat; a modern mágus egyetlen célja, hogy mulattasson bennünket. Ha a máguskodás a professziója, megfizetjük érte, ha pedig amatőr-mágus, akkor egy baráti kézszorítással jutalmazzuk a kellemes és ötletes percekért.

Egy közös dolog mégis összeköti a régi és a modern mágiát; a sok hókusz-pókusz. Ez azért szükséges, hogy figyelmünk elterelődjék a mágus érdemi ténykedésétől. A régi hókusz-pókuszoktól komolyan lehetett félni, mert a régi mágus nem volt válogatós sem eszközeiben, sem céljaiban, a modern mágus hókusz-pókuszai azonban rendszerint csak pár pillanatig tartó kis pauzácskák, amelyek megkönnyítik a *gyorsaság nem boszorkányság* elvének érvényesülését.

Szóval a modern mágusok, amilyen pl. *Bosco* volt, az exakt tudományok alapján állottak. A tudományosság azonban nem volt elég: ügyesség, ötlet fel-

lépés és színészkedés kellett hozzá, hogy ne is beszéljek a megfelelő berendezkedésről és a reklámról, amihez mind érteni is kellett, meg amihez tőkével is kellett rendelkezni.

Bosco, az ezermester, szinte magyar szóvá alakult át. Tudjuk, hogy mit jelent, alkalmazzuk is nyakra-főre, de már nem emlékszünk rá, hogy mikor is láttuk, hanem apáink és nagyapáink. Ők azonban szemükkel látták, mert Boscot ebben a földi életben mindenkinek látni kellett. Őt magát nehéz lett volna ugyan világkószálásában megtalálni, ő azonban rá akadott mindenkire. Nem volt olyan valamire való város a világon, ahol Bosco meg nem fordult volna.

Megfordult természetesen Kolozsvárt is.

Előbb azonban mutassuk be ezt a rég nem látott ismerőst. Bosco Bertalan 1793-ban született Turinban, katonai pályára lépett és híres vívóvá fejlődött. Végigharcolta Napoleon oroszországi hadjáratát s orosz földön fogságba esett. Lándzsaszúrással maradt a csatatéren. Egy kozáktiszt hozzálátott az elesettnek hitt katona kifosztásához. Bosco meghagyta ellenét ebben a hitben, kifosztása közben azonban nem mulasztotta el teljesen kiüríteni a halottrabló zsebét.

A „művészet“ elemi erővel tört ki Boscoból fogsága alatt, mindenki megszerette őt s igyekezett jövőjét egyengetni. Így került mint cserefogoly vissza hazájába, ahol azonban keveset időzött, mert folyton a világot járta.

A gyorskocsinak valóban nem volt még egy olyan jó pasazsérja, mint Bosco. Nem sajnálta a borrhavalót, hogy vigyázzanak az ő féltett holmijára. Más utas málhája alig került akkor a kocsira, legfeljebb a főszolgabíró úré, mert Bosco úr úgy leborravalózta az egész delizsánsz-vállalkozást. Ha pedig nem fért rá a holmi a kocsira, fogadott ő külön fuvart, amennyi csak kellett. Nem jött zavarba, nem hiába a levegőből potyogtatta köcsőgkalapjába az aranyakat, aminthogy azt ezer ember láttára minden este megcselekedte.

S amellett milyen mulatságos úr volt ez az úr!

Soha nem látták rosszkedvűnek, kivéven mégis egyszer, amint ezt alább elmondjuk. Mindig jókedvű volt s úgy látszik ezért esett, hogy soha a fajtája ki nem hal, mert *Bosco* mindig lesz a világon, amíg áll a világ.

Pesten 1830-ban és 1846-ban járt ez a nevezetes ember. Ez az utóbbi útja érdekel bennünket, mert ez vezette őt el Kolozsvárra is. Bécsből indult erre a tournéra. A manap keletre ránduló művészek is szívesen állnak meg útközben itt is, ott is. Régi időben azonban magától adódott az ilyen stáció, hacsak nem akarta valaki éjjeli utazással is fokozni a vándorlás jól ismert keserűségeit.

Szóval *Bosco*, aki Bécsben egy hirtelen támadt tűzveszedelemből diadalmasan került ki, szívesen állt meg Pozsonyban pihenőre. Mint utas pihent, de mint artista dolgozott. Az akkori mágusnak azonban nemcsak a színpadon kellett bűvészkednie, hanem napközben is. A közönségnek éreznie kellett, hogy *Bosco* köztük van. A szellemek urának meg kellett ismertetnie őket a szellemekkel.

A Festetich gr. által szerkesztett *Pannonia* c. lap jegyezte fel *Bosco* pozsonyi tréfáit, pl. az effélét.

Bosco egy cukrászbolt előtt megszólít egy libás lányt:

— Hogy a liba?

— Három váltó forint, feleli a lány.

Bosco nem sokalja az árat, de mégis végigtapogatja a libát, mire a liba gágogni kezd, tátogatja a száját és tizenkét aranyat potyogtat a művész markába.

— Bon, mondja ezek után a bűvész, megveszem a ludat s máris készül leolvasni a három forintot a lánynak.

— Dehogy adom, sipított a lányka! Előbb anyámat kérdem meg, mert ezt a ludat ugylátszik nemcsak májra hizlatták! És elsiel, dolgavégzetlen, falujába.

Bosco másik tréfája a Hattyuban játszódtott le, ahol egy kósza bűvész mutogatta magát.

— Csak nem *Boscótól* tanulta kend mindezt, kérdezték a vendégek az otrombán manipuláló mágust.

— Parancsára, nagyságos ur, felelte a bűvész, aki beszélni jól tudott. Bosconak nincs előttem titka, minden miszteriumába beavatott. És máris kezdte kiemelni kalapjából a selyempapírépítmény-kosárkát.

Egyszerre falrengető kacagás: az ajtóban megjelenik az állítólagos mester! Bosco az áltanítvány mellé áll, aki kínjában tovább üritgeti kalapját. Egyszerre azonban meghökken, mert keze tele van ezüst és rézpénzzel, amelyet Bosco varázsolt oda ezekkel a szavakkal:

— *Sacken Sie aber nimmer, ick sei Ihr Lehrer, weil sonst wir kommen beide in üblen Ruf!*

Bosco mindazonáltal csorbítatlan hirrel érkezett hajón Pestre. Elbűvölte a hajót, az uccát, de helyiséget nem tudott magának varázsolni.

A Nemzeti Színházra pályázott u. i., ezt azonban nem akarták számára átengedni, mert ott nem beszélhet senki — *németül*. Ezen már akkor sokat nevettek azért, mert Bosco mindenféle nyelven tudott beszélni, *csak németül nem*. Idegen elemekkel tarkított német beszéde azonban oly kacagtató volt, hogy Bosco minden produkciójához ezt a zagyva-beszédet választotta. Ez már hozzája nőtt; ehhez ragaszkodott ...

Végre a Nemzeti Színház mégis megnyílt előtte, a pesti pénz már zsebébe is varázsolódott, ment tehát tovább most már gyorskocsin. Útjába ejtette *Temesvárt* is, ahol június 4-től kezdődőleg bűvölte meg az embereket.

A következő stáció Arad volt. Aradon ez alkalommal valami nevezetes dolog történt. Hallottál már arról, kedves olvasóm, hogy milyen ősi ellenségeskedésben vannak egymással *színészek és artisták*, avagy pl. *a színház és a mozi*? Ősrégi ez az ellenségeskedés, amelynek azonban régi nyomaira ritkán lehet akadni. Nos, mikor napjainkban arról olvasol, hogy a színeszet nem boldogul a bárók és muzik miatt, gondolj arra, hogy ezelőtt nyolcvan évvel ugyanez volt a panasza a színészek részéről az olyan csepűragó ellen —

ők t. i. igazán nem láttak benne mást — amilyen Bosco volt.

A véletlen úgy hozta magával, hogy egy derék magyar színész, *Szuper Károly*, aki különben Petőfi-vel is barátságot tartott fenn, éppen a Bosco-időben Aradon időzött, sőt *az ott történetekről pontos naplót is vezetett*. Hallgassuk csak meg, mit jegyzett naplójába 1846 június 27-én:

„Aradon találtuk — írja Szuper — Komáromi társaságát, de találtunk itt ennél nagyobb akadályt s ez Bosco, a világhírű bűvész, ki most járja Magyarországon nagyobb városait. Ő is az aradi vásárra jött, sőt előadást sem tart vásár előtt, *csak a nagy hűhót csinálja, úton-útfélen híreszteli magát*, s minthogy a számunkra épített színpadot ő nem kaphatta meg, pompás színpadot építtetett magának a „Fehér Kereszt” szállodában. Este Komáromiék utolsó előadását néztük meg, mely elég gyenge volt s így nem csoda, hogy megbuktak.“

Ismerjük el! érdekes feljegyzés. Hát bizony az olyan embernek, aki az egész világot választotta ki működése teréül, ügyes üzletembernek kellett lennie. És mivel a régi gazdasági élet *vásárok szerint* igazodott, Bosco sem tért el kókler-öseinek jó szokásaitól; végeredményben ő is vásárról vásárra járt. Addig nem játszott, nem fárasztotta magát, ellenben csinálta a sok *hűhót, azaz reklámot*. Lám, lám mai napig nincs jó magyar szavunk a reklámra. Viszont Szuper Károly meg a *reklám* szót nem ismerte, mégis milyen jól eltudta mondani, amit akart.

Ezután pedig hallgassuk meg Szuper Károlynak július 8-áról keltezett naplóbejegyzését, amely a legmulatságosabb olvasmányok egyike. Tanulságos és diadalmas is. Megtanuljuk, *hogyan aratott a magyar színészet diadalt Boscon*, akit saját fegyverével vert meg. Egy kis kultúr-csata volt ez, erőszak és botrány nélkül.

„Kétszer láttam a nagyhírű Boscot — olvassuk — először pénzért és megbántam, ma ingyen és ezt is megbántam, harmadszor, ha talán ő fizetne, sem néz-

ném meg, ki nem egyéb pénzcsalónál, mert *haszontalan kártya és kendő játéka*i egy fillért sem érdemelnek. Nagy híre és csodatételei csak ámitások, melyek haszontalan pletykán alapszanak, melyet maga hiresztelt segédei által. Nem elég, hogy a *vásári jövedelmeket elvonta tőlünk* Bosco, hanem a vásár elmúltával még bérletet is akar nyitni s tovább is zsarolni a közönséget, hanem mi is szépen elejét vettük, elriasztottuk Aradról. Csak azt vártuk eddig is, hogy mely nap nem tart előadást ő, hogy aznap adhassuk mi a színházban az „*Ál-Bosco*“ paródiát, melyre már napok óta készül *társaságunk ezermestere, Futó, ki a bűvészetet csak úgy érti, mint Bosco*, csak készülékei nem voltak hozzá, ezt azonban amennyire lehetett, most elkészítette s minthogy hétfőn Bosco nem tartott előadást, mi nagy falragaszokon hirdettük az „*Ál Bosco*“ előadását, *melyen izről-izre azon mutatóványokat ígéri az „Ál Bosco“* melyeket Bosco produkált s melyek a közönséget leginkább bámulásra ragadták, megtoldva még azon nyilatkozattal, hogy *minden mutatóvány után annak titkát is felfedezzük*. Arra aztán ugyancsak kíváncsi lett a közönség, hogy Bosco minden titkát megtudhassa s rohant a színházba. *Még maga Bosco is páholyt vett s páholyból nézte, hogy Futó tökéletesen úgy maszkirozva, mint ő, lépett a színpadra*. Már ez nagy tapsot idézett elő, hát még mikor Futó először megcsinálta Bosco legnehezebb műfogásait s utána megmagyarázta, hogy mindez nem ördögség, hanem csak egyszerű szemfényvesztő hókusz-pókusz, mit akárki megcsinálhat, csak gép és ügyesség kell hozzá. Ekkor óriási tapsvihár tört ki, mit egy ideig csak nyughatatlankodva türt el Bosco a páholyban, de mikor látta, hogy *virágbokrétákkal árasztják el az Ál-Boscot, akkor dühösen elhagyta a páholyt*. Reggel a bérletpénzt visszaküldözte, összepakolt s *elhagyta Aradot*, átlátva, hogy többé itt nincs mit keresnie, mert művészete itt kudarcot vallott. A vásár elmúlt utáni eltávozásával mi nem sokat nyertünk, még legtöbb jövedelmet ma csináltuk az utolsó előadásunkkal.“

Ez volt Bosco — tudtommal — egyetlen *fiaskójának* története, amelynek bele kell kerülnie a modern mágia történetében, ha ily irányú nemzetközi érintkezéseink, amelyek immár folyamatban vannak, intenzívebbek lesznek.

Következett *Kolozsvár*. Itt Bosco már jól elkészítette a talajt. Igyekezett mint nemzetközi szalon-művész megjelenni s az erdélyi arisztokráciában megtalálni azt a hátvédet, amelyre bármely veszély ellenében támaszkodhatik. Láttuk, Pesten is baja volt a Nemzeti Színházzal, Aradon a színészekkel s mindjárt látni fogjuk, hogy Kolozsvárt sem egyezhetett „az országos színházi bizottsággal.” De a bajok elsímultak. Az akkori Bosco-irodalomból szólaltassuk meg a pesti „Honderü“-t, Petrichevich Horváth Lázár lapját, amely ezt a tudósítást közölte a mesterről:

„A bűvész Bosco Kolozsvárt roppant diadalokat arat. Tudósítónk írja: a világszerte híres bűvész s ezermester Bosco egyszersmind néhány napok óta Erdélyházánk fővárosa Kolozsvárnak választott tiszteleti polgára, itteni átutazása alkalmával nemcsak bámulatos varázstehetségének, hanem nemes érzelmeinek is tanuságát adta. Köztiszteletű főkormányzónk öngymélt. Bánffy Dénes, Bély Ferencz, Kemény Sámuel, Teleki Domokos grófok, a szellemdus Rindsmaul grófné sz. Petrichevich Horváth Emilia öngyásága s több főuraink s hölgyeink fogadták el őt termeikben. Az országos színházi bizottsággal a bemeneti díj megszabására nézve nem egyezhetvén, július 31-én déli 12 órakor adá bűvészi mutatványát az Apolló-teremben az épülő reformált szentegyház javára; földszinti jegyeknek egy császári arany és a karzati jegyeknek két pengő forint volt az ára. A világítás és egyéb költségeket a művész magából hordozá s az egész jövedelmet, mely mind a mellett is, hogy uraságaink közül számosan a lóvász bevégeztével eltávoztak, 722 váltó forintra ment, a főnebbi szent célra ajánlotta. Második mutatványa f. hó 1-jén estve a fáradhatatlan polgártársunk Schütz József ur munkássága következtében édenre változtatott sétatéri

arenában volt; első helyi jegyeknek egy pengő huszasban, második helyi jegyeknek fél huszasban lett megállapításával. A kies arena egészen tele volt, a napi költségeket ekkor is a művész hordozá s a bejött 500 pforint jövedelmet a Kolozsvárt fölállított dologház és sétatér szépítése céljaira áldozta.“

E tudósítást csak annyiban kell megkorrigálni, hogy Kolozsvár városa mégsem dobálódzott ennyire a választott tiszteleti polgársággal, az azonban tény, hogy díszes köszönő iratban fejezte ki háláját a mes-ter jótékonykodásáért.

Aztán eljött a nap, hogy Bosco ismét felült a gyorskocsira és ment tovább. Hová? A világba! Neve hol itt tűnt fel, hol ott. Aztán *1863-ban azt lehetett olvasni, hogy Bosco meghalt*. Volt aki elhitte, volt aki nem hitte el, mert a Bosco-név csak nem akart eltűnni a színpadról. Állítólag egy fia volt, akit Károlynak hívtak, de akkor ki volt az a *Bosco Eugén*, aki Pesten 1859-ben a legnagyobb sikereket aratta. Akik ezt a Bosco Jenőt látták, azok megesküdték, hogy mindenben úgy dolgozott, mint az öreg Bosco. Még az öregnek híres kauderwelsch-nyelvén is nagyszerűen tudott beszélni s a reklámhoz is pompásan értett, oly annyira, hogy az akkori magyar lapok — jöllehet nem a legjobb idő járt a sajtóra — nem győztek róla írni.

Igy pl. a Napkelet 1859. évi 46. számában a következő manap is időszerű tudósítást olvassuk róla:

„Bosco Eugén a pár év előtt meghalt, hasonnevű bűvész fia, jelenleg telt házak előtt tartja mutatványait az ujtéri németszínházban. Mutatványain egyszer mi is jelen voltunk, s Bosco urnak dicséretére mondhatjuk, hogy nemcsak rendkívüli szemfényvesztő ügyességgel de szép komikai tehetséggel is bír, s hogy rögtönzései, megjegyzései folytonosan derült hangulatban tartják a közönséget. Bizonyos mulatságos jelenet is adta elő magát; Bosco egyik mutatványára négy ezüst tallért vagy ftot kért a közönségtől, s e négy darab ezüst pénz a mintegy 1500 lélek 5000-nél többre menő zsebéből *nem volt elővarázsolható*.“

Node van ennél dicsőségesebb nyoma is a fiatal

Bosco működésének. Fentebb rámutattam Szuper Károly naplójára, amely egyként tartalmaz adatokat Petőfi Sándorról és Bosco Bertalanról, most pedig előveszem *Jókai Mór költeményeit* s azok közül kikeresem az 1859-ben írt *Á la Bosco* című verset, amelyben a nagy költő, aki kétségtelenül látta fiatal korában az öreg Boscot is, pompásan bemutatja mindkettőnek színpadi modorát. Ime:

*Messieurs et mesdames,
Je vais vous faire grande production:
Én csinál productió nagy
A magasabb mágiából:
Phisica és galvanismus,
Indianer schwarze Kunste
És a grande metamorphose!
Belieben Sie place foglalni.
— Én csinál mon compliment!
Messieurs et mesdames!
Én csinál legszebb pièce most,
La mistère égyptienne,
Je vais vous faire minden ember
Álmodik sok furcsa dolgot.
Allezmarchez, egész publique,
Somnambule lesz, háztetőn jár.
Örvény szélén egy száll deszkán
És beszél clairvoyant
Tutto-franco, amit nem lát
Changez! Tournez! C'en est fait —
Csendes jóreggelt kívánok.
Je vous souhaite bien le bonjour,
A productio finie van,
— Én csinál mon compliment.*

VIII.

ERDÉLY KÁVÉORSZÁG.

— A feketeleves problémája. —

Újkori étkezésünket a cukor, kávé, tea és cacao fokozott használata élesen megkülönbözteti a középkortól. Kétségtelen, hogy a gyökerében megváltozott táplálkozási mód átalakította az emberi szervezetet, még pedig nemcsak a testet, hanem a lelket is. Az is kétségtelen, hogy e nagy reform rendkívül üdvös volt. Gondoljunk csak arra, hogy mennyi szellemi munka maradna el, ha egy üdítő csésze kávé vagy egy gyomrot meg nem terhelő teás vacsora helyett még mindig a régiek tulzottan fűszeres, zsíros, pálinkás, boros hosszú étlapját kellene végig ennünk.

A népek kulturális haladásának megítélésénél bizony számot tesz, hogy melyik, mikor ment át a nagy étkezési reformon. Ezért nem kicsinylendő az a kérdés, hogy pl. eleink mikor kezdtek bele a kávéivásba?

E kérdés elől annál kevésbbé kell kitérnünk, mert Európában a jövevény törökök után Erdély volt az első kávéivó ország. Amint alább ki fogom fejteni, erre 1628-ból már ékesen szóló adat van. Mielőtt azonban erre rátérnék, foglalkoznom kell a feketeleves problémával, amely már nem egyszer kísértett köl-

tészetünkben és irodalmunkban, legutóbb az 1925. év végén, amikor Bitay Árpád barátom két cikkben, én egy cikkben foglalkoztunk avval a kérdéssel, vajon csakugyan kávé értendő-e a *fekete leves* kifejezés alatt vagy sem.

Kedves kutató társam, Bitay t. i. Takáts Sándort idézve elmondja a palotai magyarok bátor magatartását a törökökkel szemben. A palotai magyarok u. i. 1602-ben elhatározták, hogy nem adják fel rozszant várukat a töröknek:

— Ha megettük a pecsenyét, megisszuk a levest is; bolond, aki hisz a töröknek, — válaszolták, jelentették ki.

E válaszból Bitay Árpád dr. azt következteti, hogy:

„Ime tehát már 1602-ben szokás volt a pecsenyére „levest“, fekete levest, mai nyelven: feketekávé inni!”

Honnan ered ez az azonosítás: kávé = fekete leves?

A magyarországi kávé problémáját nem kisebb ember vetette fel, mint Arany János Török Bálintról írt balladájának ezekben a soraiban:

*Hosszas ebéd a török szultáné,
Hátra van még a fekete kávé.*

E két sor azt jelentené, hogy a híres szálló igé, hogy „hátra van még a fekete leves,” akkor keletkezett volna, amikor az 1541-ben Budán táborozó Szolimán szultán magához hívatta Török Bálintot, akit fekete kávéra is ott marasztott, hogy soha többé el ne engedjen.

Ez az eset: fantáziatermék, de nem teljesen valószínűtlen, mert az időben a törökök már hét éve ismerték a kávé. Evvel ellentétben azonban Szirmay Antal „Hungaria in Parabolis“ c. munkájában, mely a XVIII. és XIX. század fordulóján ért két kiadást, ősére, a szemtanú Szirmay Andrásra támaszkodva meséli, hogy 1685-ben Nagyváradon Thököly Imrét fogták el hasonló körülmények között. Ha ez igaz, úgy Arany János az anachronizmus bűnébe esett.

Greguss Ágost, majd Tóth Béla siettek védelmére. „Hogy a magyarországi törökség közt a kávéivás már Thököly előtt is divatozott — írja Greguss — bizonyítja a többek közt Oláh Geczi nótájának ez a két sora:

*Majd sok török test lesz eves,
Nem kell nekik kávéleves!*

Thaly Kálmán, e vers egyik publikálója, Thököly emberének tartja Oláh Geczit (Gergelyt). Thököly korába menne tehát vissza az első betű szerinti kávéhivatkozás. Ezen túlmenőleg a lelkiismeretes Tóth Béla előás egy régebbi adatot; idezi Matló Istvánnak 1668-ban megjelent Bányászcsákányát, amelyben a következők olvashatók:

„Nosza örülj még moslékodnak Sárgyuró Mátyás! Látodé újabb sárból raggatott fűzkeedet is mely könnyen bontya, sőt magaddal bontattya el a Bányász! Várj többet, mert bizony *hátra van még a fekete leves.*“

Az eddigiekből egyelőre jegyezzük meg, hogy van egy Thököly-korabeli *kávélevesünk* és egy 1668-ból való *fekete levesünk*. Hogy azonos-e a kettő, arról mindjárt szó lesz. Most még a kávéivás történetét kutatjuk s e célból mondjuk el azt a Tóth Béla által épen csak megérintett adatot, amely szerint Apaffy Mihály 1663-ban meglátogatta az Érsekújvárt táborozó Ali török nagyvezért; ez alkalommal az erdélyi urak már víg kávézásba fogtak a törökökkel, amint azt Rosnyai Dávid, „az utolsó török diák“ feljegyezte Czeglédi István udvari prédikátornak „Az Ur frigyszekrénye előtt Dágon ledülése“ c. munkájába interpolált kis aktuális krónikájában:

„Ali pasa leülteti (t. i. a fejedelmét) s mingyárt szü szokások szerint való vendégséget indit és egy finszal *cavát* s azután serbetet hozat, kinálya és kináltattya ...“

Evvel össze is hordtam mindent, ami a kávékérdés ismeretes irodalmából az olvasót érdekelheti. A kávéivás kezdete tehát a Thököly idejéből visszatelődött Apaffyéba, aminek nyoma van Apaffyné Bor-

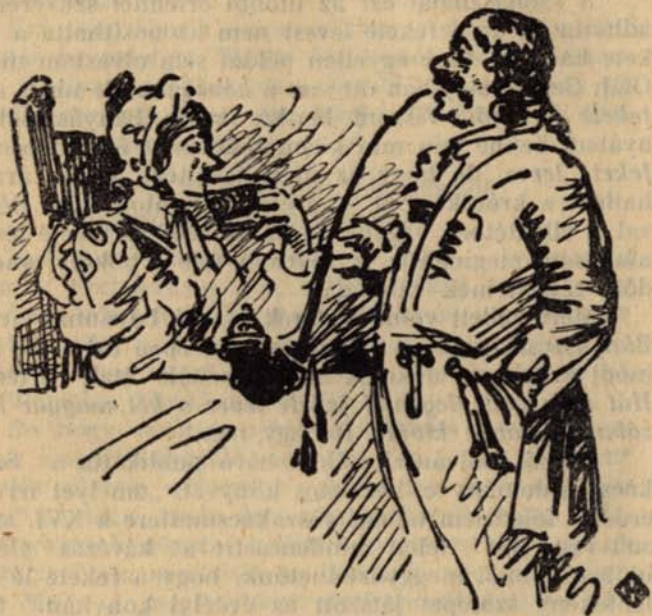

nemissza Anna gazdasági naplójában is, amely szerint a fejedelemasszony 1681 januárius 27-én négy forint ára kávéét vásárolt.

Mindennél azonban fontosabb az az adat, amely Toldalagi Mihálynak, Bethlen Gábor megbizottjának urához Konstantinápolyból 1628 december 1-én intézett jelentésében foglaltatik, amely szerint kétszáz okka kávéét vásárolt az erdélyi udvar számára. Egy okka 1.281 kiló lévén, nem kisebb mennyiségről, mint 256 kilóról van szó. Ha még hozzá teszem, Toldalaginak semmiféle indokolható vagy magyarázó megjegyzése nincs ehhez a beszerzéshez, nyilvánvaló, hogy a kávé Bethlen Gábor udvarában megszokott rendes élvezeti cikk volt.

Evvel az adattal óhajtók tehát hozzájárulni a

kávéivás korának megöregbitéséhez. Nem Thököly, nem Apaffy korában, hanem negyven évvel azelőtt,

Bethlen Gábor korában kezdődött az erdélyi kávéivás. Ennél azonban aligha korábban, még pedig azért nem, mert annak a mondásnak a héjából, hogy „ha meggettük a pecsenyét, megisszuk a levest is“, nem lehet kiámozni a kávébabot.

Kezdem ott, hogy az egyetlen Szirmay az, aki 1800 körül a *kávét fekete levesnek* mondja. Sehol semmi más adat nincs arra, hogy eleink ilyen értelemben éltek volna evvel a szóhasználattal. Lám, Arany János már óvatosabb volt. Ő, aki ismerte Szirmay könyvét, szépen megelégedett a *fekete kávéval*. Kettőjüké közül a Szirmay formája vergődött népszerűsége, úgy, hogy ma már tényként fogadjuk el, hogy ez a kifejezés „hátra van még a fekete leves“ annyi, mintha azt mondanók, hátra van még a fekete

kávé és annyit jelent, hogy hátra van a dolog kellemtlenebb, vaskosabb része.

A szóhasználat ezt az utóbbi értelmet szuverénül adhatta is, de a fekete levest nem azonosíthatta a fekete kávéval. Erre egyetlen példát sem olvastam még. Oláh Geczi nótájában ott van a *kávéleves*, de nincs szó *fekete levesről*. Viszont Matkó István Bányászcsákányában benne van mai közmondásszerű értelmében a *fekete leves*, de hogy ez mért jelentene *kávé*t, arról hallgat a krónika. Sőt — s ezen a ponton Tóth Bélával is ellentétben vagyok — ez az 1668-as fekete leves alaposan megingatja a Szirmay-féle Thököly anekdóta részleteinek valóságát.

Mért kellett volna a derék Matkó Istvánnak az ő Bányászcsákányában fekete levesen épen ezt az újmódi csakis az előkelők által használt italt érteni? *Hát nem volt elegendő fekete leves a két magyar házában a kávé kívül?* Dehogyan nem!

Néhai Radvánszky Béla báró publikálta a Szakács Tudomány c. kéziratos könyvet, „amelyet írt az erdélyi fejedelem udvari főszakácsmestere a XVI. század vége felé“, tehát mindenesetre a kávézás előtti időben. Ebből meggyőződhetünk, hogy a fekete lé jelentékeny szerepet játszott az erdélyi konyhán. Ott van mindjárt „malachus *fekete lével*“. A fekete lé a malac véreből, borból, fekete kenyérből, vöröshagymából stb. főzött össze. Ehhez hasonlít a fekete leben való ponty, amelyhez tyukok vérével feketítik meg a levest. Megállapítható, hogy a fekete levest tulajdonképpen véres levesnek is lehetne nevezni, épen úgy, amint a véres hurkát egészen bátran fekete hurkának is lehetne mondani.

Ez a sajátos értelemben vett fekete leves. Találhatók azonban egyéb fekete levesek is bőséggel. Ha Thurzó Szaniszló gr. Galgóczi-vári 1603. évi januári étlapját lapozom, a következőket lelem: nyúl fekete lével (így is: fekete lével nyúl), őzhús fekete lével, disznóhús fekete lével, lúd fekete lével.

Ezt a levet vagy levest — mert a kettő között igazán nem keresek különbséget akkor, amikor a kávé

is a levesek kategóriájába kerül — természetesen szintén megették vagy megitták a pecsenyével együtt vagy az után.

Erre vonatkozik az a cikkem elején említett mondás is, amelyet Takáts Sándorból Bitay barátom idéz, amelynél azonban van régebbi is, aminthogy pl. Tinódi Sebestyén Eger viadaláról szóló énekének 250. versében ez olvasható:

*Azért ha az konczával jól laktatok
Az levét is ti reá megigyátok.*

Nyilvánvaló, hogy a fekete — kávé — levest csak Szirmay teremtette meg a XVIII. század végén, megengedem, teljesen jóhiszeműen. Az igazi régi magyar szokásmondás azonban csak annyi, hogy „*meginni valaminek a levét*“ azt jelenti, hogy levonni valaminek a kellemetlen következményeit.

De hogy visszamenjünk a képletes beszédről az annak alapjául szolgáló való életre, a „*levét meginni*“ mondás cifrább változata, „*hátra van még a fekete leves*“ mondás, tehát úgy származhatott, hogy valakit ugyancsak nógatni kellett a pecsenye után annak fekete levéhez, amelyhez az illetőnek nem volt gusztusa. Ma u. i. meglehetősen uniformizálódott az ízlésünk; a régieknél, akik pl. egy lébe tíz-húsz ingredienciát tettek, nem volt mindegy, hogy mit tesznek bele, mit hagynak ki. Épen a fekete levét is készítették mézzel is, ami savanyú ízét teljesen megváltoztatta. Könnyen elképzelhető tehát, hogy valamely lakomán egy tréfás eset kapcsán keletkezett „*hátra van még a fekete leves*“ mondás.

Akad egy feltétlenül autentikus XVII. századi tanunk, az *Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus* (Magyar avagy Erdélyi Simplicissimus) c. 1683-ban megjelent, manap már divatos, de eléggé még mindig nem méltányolt könyv, melynek eddig ismeretlen szerzőjét idb. Buchholtz György személyében neveztem meg most megjelent A *Magyar Sport Ezeréve* c. munkámban. Nos, ez a magyar Simplex a következőket meséli. Egy fiatal katona *bajra* hívott

egy ficsurt, Simplex jó ismerősét, aki lelkiismeretfurdások közt várta a farsangot, a tréfás bajvívás idejét. Simplex segíteni akart rajta és közölte vele azt az értesülést, hogy ez a katona *rosszul lesz a fekete levestől*, még ha látja is. A kópjátörés helyére tehát *egy nagy tál fekete levest* kell vinni. Így is történt, s a katona ájultan esett le lováról.

Nem hiszem, hogy valaki *kávéra* gondolna ennél a fekete levesnél. Pedig ez a példa pontosan Thököly idejéből való.

A Szirmay szerint Thököly 1685-ös elfogatásakor a janicsárok agája ismételte volna a kávénál ezt a mondást „hátra van még a fekete leves” mintegy jeladásul a magyar vezér elfogására. Ha volna ezen az egy 1800-ason kívül egy egyetlen adatunk, hogy a magyar *csakugyan a kávéért hívta fekete levesnek*, elhinném Szirmaynak, hogy a janicsárok agája — akinek történetesen igen jártasnak kellett lennie a magyar nyelv szófordulataiban — nem kávéért mondott, hanem fekete levest. De nem erre van példa, hanem ellenkezőleg arra, hogy a magyar étlapokon egészen mások voltak a fekete levek. Ez az, amit Arany János is megérzett, sőt tudott s ezért beszél ő egyszerűen *fekete kávé*ről.

Evvel természetesen nem akarom megtámadni Szirmay Antalt, kultúrhistóriánknak ezt a halhatatlan bajnokát. Lehet, hogy nem is az ő műve ez a mondas. „A hátra van még a fekete leves” az ő idejében már felölthette azt a szépen kicsiszolt formát, amelyet a szóhagyomány produkálni szokott abban az alakjában, amelyet a német Treppenwitznek nevez.

Ha pedig maga a fekete leves sem jelent kávé, akkor még kevésbbé jelenti ezt az egyszerű leves „Ha megettük a pecsenyét, megisszuk a levest is”, mondják a palotaiak s ehhez fűzi hozzá Bitay: „íme tehát már 1602-ben szokás volt a pecsenyére levest, fekete levest, mai nyelven: fekete kávé inni.”

Lehetett is volna így, ha a régi magyarok és törökök úgy éltek volna, mint mi manapság, ha a sorrend akkor is leves, pecsenye, fekete kávé lett volna.

Csakhogy a töröknek nem kell előbb pecsenyét ennie ahhoz, hogy fekete kávé kívánjon. Apaffy Mihály is mindjárt leülése után kapta a török szokás szerint való vendégséget: a kávé és a serbetet. A török ma-nap is egész nap kávézik és pipál; s ha valaki a sztam-buli bazárban pár méter selymet vásárol, a nap egy szakában sem kerüli el a fekete kávéval való meg-vendégeltetést.

A citátum tehát nem stilusos török szempontból, de nem az magyar szempontból sem, mert a magyar-nak volt elég egyéb leve-se, amit a pecsenye után igyék. A régi magyar étlapon u. i. a leves egy közbenső étel volt. Thurzó Szaniszló említett étlapjai közül mind-járt az első így kezdődik;

1. Tehénhus tormával.
2. Kappan mézelt tésztával.
3. *Leves*, kenyérrel kolbász.

És még tizenöt fogás.

Ime, lehetett nemcsak *levet*, de mai értelemben vett *levest* is inni a pecsenye után anélkül, hogy az a leves fekete leves, az az fekete kávé lett volna.

Ha tehát a kávézás korát megakarjuk állapítani, hagyjuk a poézist, a képletes beszédet. Tisztább munka, ha bevásárlási jelentésekre támaszkodunk. Ha Toldalagi 1628-ban azt jelenti Bethlen Gábornak, hogy kávé vásárolt neki, ezt megértjük. És ez az 1628-as dátum is jelentékeny új adat azokhoz a később ke-letkezett korai évszámokhoz, amelyeket ismét csak a poézis támogatott.

*

Ez tehát a kávé és a fekete leves problémája. Le-het, hogy egyik-másik olvasómat nem tudtam meg-győzni, aminthogy Bitay Árpád barátomat sem tud-tam, azt az 1628-as adatot azonban ő is szívesen fo-gadta. Ismétlem, nem mindegy, hogy mikor kezdődött valahol a kávézás divatja s épen azért nem lesz célté-vesztett, ha a kávénak nemzetközi történetéből is el-mondok néhány adatot.

A kávéra vonatkozó első irodalmi adat — ha

ugyan a legújabb kutatás nem talált régebbit — Raewolf Leonhard augsburgi orvosnak „Raisz inn die Morgenländern“ c. Augsburgban 1582-ben megjelent könyvében olvasható. Ő a kávét ilyen címen említi: „Buncho Avicennae et Bunca Rhasis ex cujus fructibus Turcae potionem Chaube parant.“

Majd így emlékezik meg róla:

— A törököknek és araboknak többek közt van egy jó italjuk, amelyet Chaube néven neveznek s amely oly fekete, akárcsak a tinta és különösen gyomorbántalmaknál igen jótékony hatása. Ezt szokták inni reggelenként, de isszák nyilvános helyeken is mindenki előtt minden utalat nélkül köedényekből vagy porcelánedényekből és olyan forrón, ahogy csak eltűrik stb.

A velenceiek 1624-ben hozták be Európába az első kávészemeket kuriózumképen. Ez tehát nem veszedelmes versenytársa „a mi 1628-as erdélyi adatunknak, amely már bizonyos rendszeres fogyasztásra mutat s amelynek bizonyára volt már előzménye is.“

Londonban 1652-ben, Marseillesben 1671-ben, Párisban 1682-ben nyílt meg az első kávéház. Bécsben egy Kollschitzky György nevű ember 1683-ban nyitotta meg az első kávéházat, amint az a Himmelportgasse 965. ház kávéházi cégérén még a múlt század közepén is olvasható volt. Ez a Kollschitzky főképen azért vetette magát erre az iparra, mert a bécsiek igen megkedvelték a kávézást akkor, amikor Bécs sikertelen ostroma után rengeteg kávét zsákmányoltak a törököktől.

Szóval Erdélybe is, Bécsbe is a törökön keresztül került a kávé. Ezek után nem is kétséges, hogy Budán és Pesten a török hódoltság *alatt is* volt kávéház, meg *mindjárt az után is*. Eddig a pesti kávéosok ősének egy Cavesieder Balázs nevű embert szoktak volt tisztelni, akiről 1714-ből van adat. Ezt az adatot most odahelyesbítem, hogy a kutatásaim szerinti első pesti nyilvános kávéfőző *Pobiz* (Bóbics?) *Péter* nevű „katolikus rác“ volt, aki 1690-ben került be — nyilván kávéfőző ipara alapján — a polgárok könyvébe. Már ez ősi kávéos élete előrevetette árnyékát annak, hogy

a kávéházak története igen változatos história lesz, mert annyit feljegyzett a történelem, hogy Pobiz Pétert 1705-ben boros üveggel agyonütötték. Ha valami kávédarálót vágtak volna a fejéhez, azt mondanók, hogy mint katona esett el.

Az erdélyi kávéházakra vonatkozó pontos adatok még összegyűjtésre várnak. Itt kétségtelenül érdekes adatokra fog bukkani a kultúrtörténelem. Valószínű azonban, hogy ha Erdély meg is előzte Magyarországot a kávékultuszban, a *kávéházkultuszban* viszont elmaradt. A kávéház karaktere már kezdetben az volt, ami manapság. „Az a kényelem — mondja Macaulay a XVII. század végének londoni kávéházairól szólván — hogy a város bármely részében találkozást lehetett kitűzni s az estéket igen csekély költséggel társaságban lehetett tölteni, oly nagy volt, hogy a divat gyorsan elterjedt. Minden felsőbb vagy középosztályhoz tartozó ember naponként eljárt kávéházába újdonságokat hallani és megvitatni.”

Buda és Pest élete minden volt, csak intim nem. Különösen Pestet vásárai tették nagygyá. De a vásárokon kívüli időben is sok ezer idegen hömpölygött át ezen a városon s tartózkodott ott ideiglenesen: esetleg hónapokig, esetleg csak napokig. Az ilyeneknek kellett főképen a kávéház. Pesten kívül, főképen Pozsonyról és még inkább Temesvárról olvasunk, mint kávéházas városokról. Érthető, hogy az intimebb élet élő erdélyi városok kevésbbé hódoltak ennek a kávéházkultusznak. Az *otthon való kávézásnak azonban igen*. Így honosodott meg Erdélyben hamarosan a *reggeli tejes kávé*. Mert legyünk tisztában avval, hogy Apor Péter híres Metamorphosisában reggeli kávé alatt már a tejes kávé érti. Elpanaszolja, u. i., hogy hajdanában „*reggeli kávé, herbathé, csokolátának híre sem vala; ha valakinek azt mondottad volna, kell-e kávé, talán azt értette volna, hogy állj el melőle.*” Apor Péter bátyánk u. i., amint ezt gyakran megteszi, szójátékra merészkedik a *kávé* és a *cave* szavakkal, amely utóbbi azt jelenti: *vigyázz!* Apor Péter 1676-ban született; Metamorphosisát 1836-ban,

tehát hatvan éves korában írta, amikor kitűnő humorra már zsémbeskedés felé hajlott és divat dolgában izzóan reakciós érzelmei némileg elvettették vele a súlykot. Bennünket most az érdekel, hogy a XVII. és XVIII. század fordulóján Erdélyben már szatírára került a reggeli kávézás is.

Most pedig, miután megállapítottuk, hogy az európai országok között Erdélyt illeti a kávézásban az elsőség, nézzük azokat a tulajdonságokat, amelyek a kávé *Európaszerte* közkedvelté tették. A kávé első költői méltatói természetesen a franciák voltak. Nekik már volt érzésük és érzékenységük akkor is az ingyenségek megfelelő méltatására. Vezet közöttük *Massieu abbé* (1665—1722), aki terjedelmes hexaméteres költeményt írt „*Carmen de Cafaeo*“ címmel. Ha akarom tanköltemény, ha akarom himnusz. Pontosan megtanuljuk belőle a kávé arabiai eredetét, majd élvezetéről olvasunk perdülő részleteket, amelyekből ime e prózába áttett sorok:

„Itt az ideje, hogy belemerüljünk ennek az új nektárnak az élvezetébe, még pedig akár napköltekor, amikor gyomrunk táplálékot kér, akár akkor, amikor a lakoma után az örök melegség egy része után vágyik. Rajta hát, tedd a tűzre kávéfőződet, ám amikor a kávé forrni kezd, vedd le a tűzről, mert különben kiömlik és eloltja a tüzet. Nehogy ilyképen megromoljék örömed, szemed kávédra szőgezd és háromszor-négyszer is tedd vissza a kávéfőzőt a tűzre. amíg csak annak minden illata át nem szivárgott a kiömlő lébe. De nemcsak a kávéfőzésnek, hanem a kávéivásnak is megvan a maga módja, mert a kávé nem úgy isszuk, mint valami más italt. Mikor levetted a tűzről, ne hajtsd fel azonnal, hanem várd meg, míg seprője leüllepedik. Ezután apró kortyokban iddógald meg még forró állapotában, hogy kissé égesse torkodat. Így még több a zamata, mert úgyszólván velődig hatol, bejárja beleid legrejtettebb részeit ez az éltető nedű. Még gőze is, amely a legtisztább részeit tartalmazza s amelyet lehelj be istenigazában, végtelen gyönyörrel tölti el az embert. Nincs párja illatának!“

„E jóltevő ital bájos ereje elűzi a gondot és a bánatot, felvidítja a lelket. Ismertem valakit, aki sohasem izlelte még ezt a nektárt; sötét tekintettel, összehúzott szemöldökkel, ráncos homlokkal vonszolta önmagát. És alig ért ajkaival e pompás italhoz, ráncai kisimultak, arca felderült, megtelt tréfákkal, ám anélkül, hogy bárkit is megbántott volna. Ne felejtsd el, Gallia, hogy a Keletnek köszönöd a nyilvános kávéházak intézményét. Borostyán vagy babér cégér hívja be a járókelőt. Az egész városból idejön össze, akinek ideje megengedi, itt tölti a napot, miközben hálásan üríti a serlegeket. Az ember szellemét megcsapja a kávé zamata, sem vége, sem hossza a finom vitatkozásnak, a kellemes tréfálkozásnak, zshivajtól, ünnepi taps-tól hangos a szomszédság ...“

Olvasóim között bizonyára akad lelkes kávéházlátogató, ám a kávéház dicséretét latin hexameterekben aligha olvasták. Épen azért álljon itt eredetiben is néhány sor:

*Jamque peregrinum tu servas, Gallia, morem,
Potando in vicis caffaeo publica tecta
Ut pateant ... Huc tota ex urbe frequentes
Conveniunt, et grata diem per pocula ducunt ...*

És következnek a további dicséretes, amelyekhez hasonlókra későbbi költőknél is akadunk.

Jacques Delille (1738—1813) egy lendületes ódát szentelt a kávénak, amelyhez így fohászkodik:

*Viens donc, divin nectar, viens donc, inspire moi:
Je ne veux qu' un désert, mon Antigone, et toi!*

Tehát, amíg a német költő a „Wein, Weib und Gesang“-ért lelkesedik, a francia boldogsága csak akkor teljes, ha a pusztaságban Antigonéján kívül mindennapi kávéját is megkapja.

Lelkes kávéivó volt Voltaire is. Egyébként ki ne vált volna azzá? Viszont akadtak higgadt gondolkodók, akik aggodalommal nézték, hogy a kávézás valószínűsítő szenvedéllyé fajul. Mert ne felejtsük el, hogy mi már alaposan el vagyunk *coffeinosodva*. Kétháromezer év óta generációról generációra szoktatjuk

hozzá egész szervezetünket a kávéhoz, amelyre ez már távolról sem gyakorolja azt a hatást, mint régi időkben.

Hajdanában nagyobb is volt az emberek respektusa a kávé iránt. Egyesek rajongtak érte, mások romboló hatását hangoztatták. Még nem volt meg a kellő gyakorlatuk. *Brillat Savarin* pl. még mint egy különös megfigyelést meséli el, hogy egy ízben Massa herceg igazságügyminiszter egy sürgős munka elkészítésére kérte őt meg. Az író éjszakáját szánta rá és elméje frissentartása céljából korai estebédjét két csésze erős és illatos kávéval toldta meg. Hét órakor kellett volna megkapnia a munkát, de azt a miniszter másnapra halasztotta. Emberünk akkor igen kellemes közérzet mellett még egy játszma piquet-t játszott és rendes időben aludni tért, de álom nem jött szemére: feje olyan volt, mint egy forgó malomkerék, amelynek nincs mit örölnie; az órák igen élénk szellemi izgalomban teltek el, amelyet — úgy érezte — ki kell használnia; ekkor könnyű szerrel versbe szedett egy kis mesét, majd belefogott egy másikba, de már sikertelenül. Az álom csak kerülte, még csak el sem bóbiskolt. A rákövetkező napon rendesen végezte dolgát, anélkül, hogy közben elálmosodott volna, úgyhogy mire este ágyba tért, megállapíthatta, hogy negyven órán keresztül nem hunyta le szemét.

Hiszen manap is tudjuk, hogy a kávé nem altatószer, de hány feketét kellene meginnia a mai embernek, hogy *emiatt* kerülje szemét az álom.

Ugyancsak *Brillat Savarin* klasszikusan tárgyalja még a kávékészítésnek két főtípusát: a darált és a török módra megtört kávé. Maga a legnagyobb gondal kipróbálta mindkettőt és megállapította, hogy ugyanabból a kávéból készült törökkávé hasonlíthatatlanul jobb az európai módra megdarált kávéval.

*

Csábító volna még kissé elidőzni a kávéirodalomnál és pl. *Honoré de Balsacot* bemutatni közöttük *Traité des excitants modernes* c. munkája kapcsán. De ez már elragadna témámtól.

Gyerünk inkább haza az idegenből és nézzük a kávé árát, mert végre ez is fontos, ha élvezni akarjuk. Magyarországon a kávé fontja 1768-ban kicsiben 70 kr. volt, ugyanannyi, mint a cukoré. Rettenetes még csak el is gondolni, hogy a cukor olyan drága volt, mint a kávé, viszont őseink bátran sopánkodhattak azon is, hogy a kávé olyan drága, mint a cukor, mert a répacukor előtti időben bizony a cukor — más-képen nádméz — igen drága és ritka csemege volt. (Józan ember megmaradt az illatos méz mellett.)

De a drágaság csak akkor következett be igazán, amikor Mária Terézia 1773 január 22-én, 28-án elrendelte, hogy kávé, kakao, bors, gyömbér, csokoládé és tea Magyarországba, az erdélyi nagyfejedelemségbe és a temesi bánságba szárazföldön csak a morva-országi Nikolsburgon, tengeren pedig Trieszten és Fiumén keresztül hozható be, mert ha más határállomáson próbálnák behozni, visszaküldenék, ha pedig az országban találnák, lefoglalnák és elkoboznák. (Ugyanily intézkedések tétettek 1771-ben a cukorra.)

Látható, hogy evvel a rendeletével a királynő végleg kettészakította azt az intim kapcsolatot, amely Erdélyt a keleti kávéhoz fűzte. Most már a keleti kávénak is csak nyugatról volt szabad bejönnie, nehogy valami kár essék a habsburg-birodalom vámpolitikáján.

Nagy krízisen esett át a kávéfogyasztás, de át-esett, úgy, hogy amikor *K. Mátyus István M. D. úr* nemes Küküllő és Maros Székből egyesült Vármegyének r. Phisicusa 1787 és 1793 között Pozsonyban ki-nyomtatta hat kötetes *Ő- és Új Diaeteticáját*, annak ötödik kötetébe már egy harminckét lapos kimerítő értekezést vett bele *A Koffé, Kaffé vagy Kávéről*, amelyből ragadjuk ki a ránk, léha fogyasztókra, szóló következő részt:

— Hogy a kávé is nem szegény és rabotás embernek való ital legyen, azt észrevehetni abból a sokféle peszlekből és pepecselő időtöltésből is, mellyel jár a kávékészítés. A tehetős urak is többnyire azon kívül, hogy a kávé a világnak két végső előttök esméretlen

részeiről a Tengeréken hozzák s drágán adják, ezen az egyébként alkalmatlan keserű, pergelt izű idegen, fekete italon azért kapnak annyira, hogy ebben az alacsonyabb rendűek őket követni nem elégségesek. Megtetszett pedig ez az ital *lejelébb is és főképen az asszonyágoknak*, akik mindazokban, amelyek az elmének első tehetségein fordulnak meg, az elsőséget mindenkor magoknak tartották, azért is, hogy nem részegít, de azért is, hogy a teánál drágább, melyre nézve épen alávaló dolognak is tartanak, ha midőn egymást látogatják, csak herbatét és nem jó erős kávé is nem adnának nekik.

Tudod mit, kedves olvasóm? Az indokolást ne fogadjuk el, de a kávé igen.

IX.

TÁNCOS PÜSPÖKEINK.

Az egyház az idők folyamán a legkülönbözőbb álláspontokra helyezkedett a táncsal szemben. A pogányság egyenesen belekapcsolta a vallásba, a katolikus egyház pedig hol kiátkozta, hol felemelte. Érdekes volna ebből a szempontból végig mustrálnom a századokat, a rendelkezésemre álló hely azonban csak annyit enged meg nekem, hogy a XV—XVII. századból néhány példát — leginkább erdélyi példát — mutassak be arról, mily liberálisan vélekedtek egyes egyháznagyok a táncos szórakozásról.

Első példám inkább mulatságos, mint tanulságos. Hyppolitról van szó, a nyolcadféléves esztergomi érsekről, aki nem megengedte a táncot, hanem akinek megengedték azt. Megengedték neki: legfőbb patrónusa, Mátyás király, és atyja, Ercole herceg, aki nem szünt meg művészi álarcokat és jelmezeket küldeni fiának Olaszországból. „A kis érsek” meg is becsülte ezeket; gyűjteményszerűen kezelte vagyontérő táncos-gardero-be-ját, amelynek leltára fennmaradt abból az időből, amikor Hyppolit eltávozott az országból.

A magyar-olasz renaissance derűs korába bele is illett a tánc. A következő XVI. századra azonban már komor fellegek ültek. Ám a tánc alkalmazkodik min-

den korhoz és minden emberhez. Ki hinné, hogy az erdélyi fejedelemséget megalapító *Fráter Györgynek*, Nagyvárad püspökének, akinek azonban ridegen csak „a barát” volt a neve, szintén köze van a tánchoz? És valóban Ferdinánd király egy kémjének 1543 július 7-iki jelentésében — Horváth Mihály fordítása szerint — a következőket olvassuk:

„Egy gyönyörűséges történetkét beszélhetnék el. Szent György ünnepe táján Fráter György püspöki ebédre hívta meg leányai egész seregével János özvegyét, Izabellát, a lengyel király leányát. Miután az étvágy kielégítettett s az asztalok eltávolítottak, zajtól hangzik az udvar.” Előadván ezután, hogy a zenészek dudásokból és cigány hegedősökből állottak, így folytatja: „Miután az előjátékok bevégeztettek s

Bacchus szarvakat öltött, nehogy a vendégség hiányos maradjon, előlép Fráter György magával a királynéval; csodálják valamennyien a királyné és Fráter György finom táncát. Kevesen hitték, hogy Fráter György az erények e nemében is kitűnik. De véghetetlen az Isten kegyelme.“

Bár a tudósítás hangja gúnyos, nincs okunk kétkedni valóságában. Mi oka lett volna a tudósítónak fantáziáját épen egy ilyen táncstória megköltésében megerőltetni? Lengyelországban nagyon szerettek táncolni ekkortájtban. Lengyel táncok és lengyel táncosok indultak az idegen udvarokba hódító körútra. Mi sem természetesebb, minthogy a királynőben is megszólalt a lengyel vér és udvari zenészeiben a lengyel talpalávaló. Hozzá kell tennem, hogy a karakte-

risztikus lengyel tánc, a „Polonaise“, méltóságos udvarias tánc volt s mint ilyen került a nyugati udvarokba és előkelő körökbe.

E táncos mulatságon egyébként még egy előkelő papi ember volt jelen, aki szintén lelkes tánc kedvelő volt. *Verancsics Antal* gyulafehérvári prépost az illető, aki később átpártolt Ferdinánd udvarába, hol mint esztergomi érsek és királyi helytartó végezte életét. Művei között fennmaradt egy szonettje, melyben egy orvos barátját, *Pietro da Carthagine*-t, csodaszép táncáért ünnepli. A költemény kimeríti a táncmozdulatok minden szinonimáját és valóságos balett-táncosként ünnepli az orvost. Legfordulatosabb részét talán így lehetne visszaadni:

*Repülve futhat Atalanta ott,
Hol útját jelzik gyöngyszemek
S virág, mely lábnyomán fogantatott ...
Táncod, Pietro, szebb remek!*

Ime: Fráter György és Verancsics Antal, mint tánc kedvelők! Nemcsoda: mindketten olasz-délszláv keverésű emberek, akik a cinquecento fenntartás nélküli csodálatával telvék a tánc iránt, legyen az akár művészet, akár multság.

Verancsics egyébként olasz műveltséggel bírt és így az akkori erdélyi élet ugyancsak a lelkére nehezedett. A török győzelmek miatti aggodalmak — írja egy levelében — „félíg aggastyánná és majdnem barbárrá változtattak engem, ki e nyakas, erdő és hegy lakó nép között oly egyedül és oly régóta éldegélek, hogy a művelődésből és finom társalgásból ugyancsak kikop-tam.“

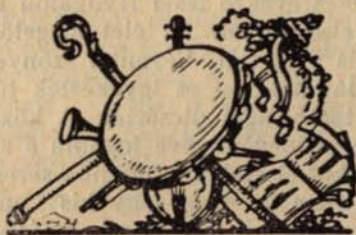
Bizony az a kor nyomasztó átmeneti ideje volt Erdélynek. Következett rá derüesebb is. A többi közt Bethlen Gábor ragyogó kora. Táncos főpapokról az ő idejéből is kínálkozik tollamra példa. Kemény János, a későbbi fejedelem, meséli el önéletrajzában Bethlen Gábornak és Brandenburgi Katalinnak mennyegzői ünnepélyét:

„A' Lakodalom napján a leg első Tántz a Völe-

gényé lön, az után a' Meny asszonnyal a' Római Császár követte tántzolt, ki mivel Papi ember vala, a' vólt a' mód: hogy egy szép keszkenőnek az egyik vé- a' Pap ur, a' másikat a' Meny asszony fogta s úgy tántzoltak."

Szóval megadták a módját. Tánc is volt és illendő is volt, aminthogy a Rákóczyak udvara is híres volt az észszerű etikettéről. Így amikor Strassburg Pál svéd követ 1634-ben jelen volt Rákóczy György nővérének lakodalmán, nem győzte dicsérni, hogy a násznép milyen mértékletesen ivott s hogy a táncosok milyen illendőek és szerények voltak.

A mai táncokat lehet védeni, de azt, hogy illendők és szerények volnának, mégsem lehet rájuk mondani. De hát főpapjaink nem is vesznek bennök részt, még zsebkendővégről sem.

X.

ERDÉLYI SZÖNYEGEK.

Wilhelm Bode, Európa legnagyobbszavu esztétikusa, az 1870-es évekre teszi Nyugaton a keleti szőnyeg-kultusz felébredését. Az élet megelőzte a tudományt, a praxis a teóriát. Levantei szőnyegárusok jelentek meg a látóhatáron és igyekeztek túladni áruikon. Főképen tartósságát dicsérték. A közönség azonban meglehetősen idegenkedve fogadta e zagyva nyelvű, minden alku-elszívlelő ügynök-sereget, amely ékesszólóan fejtette ki, hogy egy kis kopás, mintahiba, ferdeség nem baj, a szőnyeg annál értékesebb, minél régibb stb. A nem egészen „egészséges“ darabokat nehéz is volt elhelyezni; a kopott vagy épenséggel rongyos darabokon csak a művészek kaptak; polgár ember nehezen engedett a símaszavu rábeszélésnek.

Magyarországon az 1880-as években nem volt házibutor a perzsa szőnyeg, az 1890-es években azonban már szélteben-hosszában lehetett hallani a perzsa szőnyeg dicséretét. Magam, mint tíz év körüli gyermek, jól emlékszem, hogy abban az időben költözött tőzsomszédságunkba Gerhard Gusztáv, a csakhamar világhírűvé emelkedett amatőr. Álmélkodva hallottuk

tőle, hogy „a régi szőnyeg lehet olyan értékes, mint az antik festmény.”

1890 körül a közfelfogás három kategóriába osztotta a szalonszőnyegeket: gépszövésű *gyári szőnyegek*re (Axminster, stb.), a magas szőrű *szmirnákra* és a nyírott *perzsákra*. Hogy a szőnyegismeret a műtörténelem egyik jelentékeny ága, arról akkor még kevesen álmodtak nálunk.

Pedig a szőnyegkultuszt csak fel kellett ébreszteni álmából. Ez az álom azonban ugyancsak mély volt. Ha u. i. a XIV—XVII. század nagymestereinek interieur-képeit nézzük, meggyőződhetünk arról, hogy a keleti szőnyegnek a régi időben Európában is megvolt a becsülete. Kereskedelmileg is jelentékeny lehetett az import Keletről. A gyári termelés azonban egyszerűen lehengerelte ezt a háziipart s a vele való kereskedést. A gyár tetszésszerű nagyságu, minőségű, színű és rajzu szőnyeget tudott szállítani; újszerű termelésével elkápráztatta a közönséget, amely amúgy is belekerült a tömegtermelés dicséretének tömeg-örületébe. Ezelőtt száz évvel hiába érvelt volna valaki azzal, hogy „ha egy gyári szőnyeg húsz évig tart, egy keleti szőnyeg eltart százig.” — Ezt a százévi próbaidőt senki sem akarta megvárni, hanem berendezkedett a textil-tömegtermelés vevőjeként.

Ugyanaz történt, mint a gyári ipar és házi ipar versenyében mindenütt. Kezdetben a házi ipar az úr. Jön a gyáripar s feltartóztathatatlanul győz. A házi ipar megsemmisülnék látszik. Csakhogy az emberi kéz munkájának közvetlen virulenciáját nem pótolja semmi. S a közönség rájön, hogy a gyáripar s a házi ipar két különböző valami. Ma már e kettő nem versenytárs. Mindegyik megy a maga útján s így megférnek egymás mellett.

Igy jött rá az élet, hogy a kézzel való csomózást nem pótolhatja semmi és hogy az így készült keleti szőnyeg egészen más, mint a pótlásra szánt gyáripari termék. Csakhamar az is kiderült, hogy ezek a szőnyegek *nemcsak jók, de szépek is*. Amint láttuk, ez

nem volt felfedezés. Ez *renaissance* volt: az elfelejtett régi igazságnak újból való konstatálása.

A szőnyeg esztétikai renaissance-át kétségkívül a *németeknek* köszönhetjük. 1877-ben jelent meg Berlingen Julius Lessing-nek *Altorientalische Teppichmuster nach Bildern und Originalen des XV—XVI. Jahrhunderts* c. műve, nagy színes körrajzokkal illusztrálva. Amint címéből is látható: inkább szobatudósmunka. Még a képeken megjelent ábrázolások vannak első helyen s aztán következnek az eredetiek.

Bécs érdeme, hogy 1891-ben az *eredetiekből* egy nagyszabású szőnyegkiállítást rendezett s ezt a rákövetkező évben az Osztrák kereskedelmi múzeum kiadásában egy olyan nagyszerű publikáció követte, amely egyként megérdemli a díszmunka és a forrásmunka nevet. A szőnyegismereteknek ez a bibliája „Wien. — London. — Paris.“ — jelzéssel jelent meg. Ilyképen lett a szőnyeg *arrivé* a műtörténelemben.

A következő étape Wilhelm Bode munkája volt, amely „*Vorderasiatische Knüpfteppiche aus älterer Zeit*“ címmel, dátum nélkül, az 1900-as évek elején jelent meg. A lavina most már nem volt feltartóztatható. Megindult a *szőnyeg-sajtó*. Bode könyve u. i. még mindig túlságosan tudományos volt. Alig volt valami vonatkozása a szőnyegkereskedelemmel, amely bőkezűen kápráztatta el a világot *nomenklaturájá*-val. Egy kis könyvet tele lehetne írni azokkal a létező és nem létező ország-, tartomány-, város-, helység-, nép- és néptörzs-nevekkel, amelyekkel a kereskedők vevőiket elkábítják, hogy közben árujuk hiányait takarhassák. Hová is szaporodott a kényelmes iker kategória: a *szmirna* és a *perzsa*! Nos, az irodalom rávetette magát ezeknek a neveknek magyarázatára. A téma nagy volt és érdemes: megbírta. Még a kereskedők oldaláról is történt valami. A Hiersemannál megjelent — manap leginkább használt — *Neugebauer és Orendi*-féle kézikönyvnek második szerzője kereskedő. Díszes szőnyeg-katalogusokat adtak ki *Cardinal & Harford* Londonban, *Stein* Budapesten. Az aukciókatalogusok is sok figyelemreméltó anyagot tartalmaznak. Meg-

mozdultak az *angolok* s szebbnél szebb illusztrált szőnyegkönyveket bocsátottak világgá. A nők is kivették a maguk részét. Mint kuriózumot említtem meg, hogy Mary Churchill Ripley-nek 1905-ben Londonban *The Oriental Rug Book* c.-mel megjelent műve egy *Bibliography* c. fejezetet is tartalmaz, amelyben azonban egy szó sincs az előtte megjelent német irodalomról.

Haladt a szőnyeg-műtörténelem és lázasan dolgozott a szőnyegüzlet, amely végül is Amerikába és Angliába halmozta össze az árut. Ha azt állítom, hogy a világ összes eladó keleti szőnyegeinek háromnegyedrésze Angliában és az Egyesült Államokban van, azt hiszem, nem túloztam.

*

Az olvasó szíves elnézését kérem, hogy most térek csak át tulajdonképeni tárgyamra. Ám, hogy az erdélyi szőnyegről szólhassak, be kellett mutatnom általában a *keleti szőnyeget* és vázolnom kellett a szőnyegirodalmat.

Említettem, hogy a szőnyeg-kalmárok tarka bandája megelőzte a tudósokat. Nos, az erdélyi szőnyeget is tulajdonképen ők fedezték fel. Ők szívesen osztogatták a neveket, amelyekkel rendszerint fején találták a szeget. Az erdélyi szőnyeget is ők keresztelték el a maguk kategorizálhatatlan idiomáján *Ziburgának*, amelyet a „Siebenbürgen“-ből sikerült elferdíteniök.

Az első író, aki komolyan foglalkozott említett művében az erdélyi szőnyeggel, Wilhelm Bode volt. A nagy tudós igen óvatosan bánik a nevekkal; az *erdélyi* elnevezést nem is használja kifejezetten, ellenben külön kis fejezetben tárgyal két — képpen is bemutatott — erdélyi szőnyeget. Szakszerűen leírja őket és megkísérli koruknak meghatározását az ismert módon: az antik mesterek képeivel való összehasonlítás alapján. Elmondja, hogy főképen holland mestereknek — Th. de Keyser, C. de Vos, P. Codde, C. Netscher, Jan Vercolje, A. de Snaphaan — képein láthatók, kivételképen olaszokén is, mint B. Castiglioneén. A legkésőbbi kép, amely ily szőnyeget mutat,

Mária Terézia arcképe a bécsi Belvedere-ben és egy Battoni kép Szent-Pétervárott. Ezek alapján azt állítja, hogy e szőnyegek a XVII. század eleje és a XVIII. század közepe közt keletkeztek. Ez időben voltak a holland kereskedők Keleten a legagilisabbak. Ha még hozzáveszi az erdélyi, magyarországi és konstantinápolyi templomoknak azelőtti különös gazdagságát ily szőnyegekben, azt hiszi, nem téved abban a feltevésben, hogy e szőnyegek Konstantinápoly közelében — akár Európában, akár Ázsiában — készültek. Bode egyébként még megtartja a *török-szőnyeg* elnevezést s könyve egész strukturájával, *Kis-Ázsiába* utalja e szőnyegeinket.

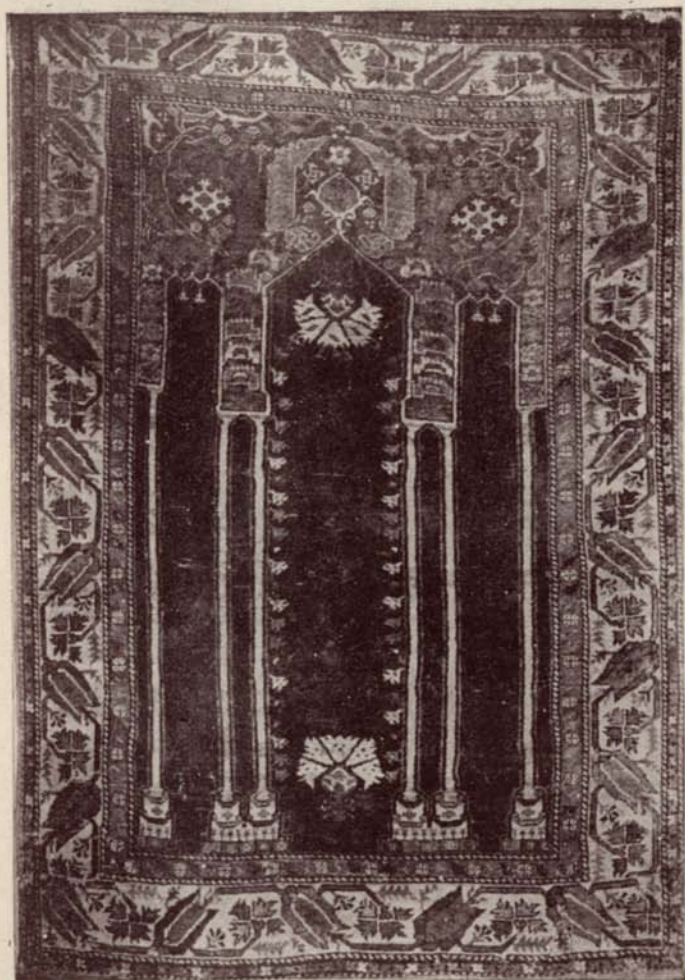
Neugebauernek és Orendinek 1908-ban megjelent, említett műve már tényképen veszi át e szőnyegeknek *erdélyi* nevét, behatóan méltatja őket stilisztikailag, majd rámutat arra, hogy ezek a szőnyegek annak idején Brassón keresztül kerültek Európába. Úgy látszik, ez a könyv adta meg a lökést Erdélynek, hogy szintén megszólaljon. A *Die Karpathen* c. Brassóban megjelenő kétheti folyóiratban *Ernst Kühlbrandt (Kronstadt)* szerző megnevezésével jelent meg 1911-ben egymásután két cikk „Unsere alten Kirchenteppiche“ címmel, amely illusztrációképen átveszi a Neugebauer és Orendi-féle kliséket, egyben újakkal is megtoldatja őket. E cikk tagadhatatlan érdeme, hogy felsorolja az általa ismert összes darabokat, melyeket igyekszik stilisztikai csoportokba osztani. Mai napig még ez a legbővebb cikk erről a témáról.

Ebben az időben egy fiatal erdélyi mágnás is rendkívül melegen érdeklődött az erdélyi szőnyegek iránt. *Teleki Domokos gr.* volt az, aki ekkor már fejében és szívében hordta egy erdélyi szőnyegkiállítás eszméjét, szintúgy egy olyan publikációét, amely hívatva lesz a felmerült problémákat megoldani.

A kiállítást 1914-ben a budapesti iparművészeti Múzeumban néhai *Radisics Jenő*, továbbá *Csányi Károly* és *Layer Károly* impozáns módon meg is rendezték. 312 szőnyeget mutattak be, köztük 106 kifejezetten erdélyit. Ez alkalommal magam is hosszú cikkben

Erdélyi szőnyeg a XVII. századból.

Erdélyi imaszőnyeg a XVII. századból.

tárgyaltam e témát *A gyűjtő* c. művészeti folyóiratban. A katalógus csatlódást keltett bennem s ezt kissé élesen bíráltam. Magára a kiállításra örömmel s a rendezők iránti hálával gondolok vissza, mert ez, mint valóóságos adatgyűjtés, megbecsülhetetlen értékű.

E kiállítás perpetuálódott, amennyiben az 1925. esztendőben megjelent róla az a diszmunka, amelyet a rendezők már a kiállítás alkalmával terveztek. A tíz évi eltolódást a világháború okozta. Az emberi művelődés örök életében még e borzalmas világkatasztrófa is csak incidens, mert ime, a tizenegy év előtti kiállítás tudományos és művészeti eredményeként megörökítésében ismét összekerült a fejedelmek korának Erdélye, a magyar tudomány s a francia ízlés és könyvművészet.

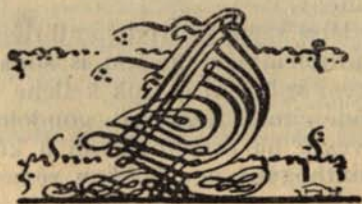
A kisfolio-alakban megjelent mű címe „*Tapis turcs provenants des églises et collections de Transylvanie*”. A címlapján Végh Gyulának, az O. M. Iparművészeti Múzeum főigazgatójának és Layer Károly igazgatónak nevét olvassuk. A mű kiadója a párisi Albert Lévy cég, amely már máskor is megmutatta a magyar kultúra ügyei iránt való érdeklődését.

Harminc pompás színes fénynyomatot tartalmaz ez a mappa-mű, amely méltó helyre tarthat számot a szőnyegirodalomban. A reprodukált szőnyegek tulajdonosai között találjuk a következő erdélyi protestáns egyházakat: Berethalom, Beszterce, Brassó, Sárombeker, Segesvár, Sepsiszentgyörgy, Szászhermány. Képviseelve van még a nagyszebeni Bruckental-múzeum, az O. M. Iparművészeti múzeum és 1—2 Erdélyen kívüli magángyűjtemény.

Ez az erdélyi szőnyeg irodalomtörténete. Az erdélyi szőnyeg problémáján magam is sokat gondolkoztam. Ha helyem volna rá — sok kellene — el is mondanám tépelődéseimet. E helyett, gondolom, az olvasó szívesebben veszi, ha összefoglalom a kérdés mai állását úgy, minthogyha egy lexikon részére írnám azt meg. Ime:

Erdélyi szőnyegnek nevezi a művészeti irodalom azokat a XVII.—XVIII. századi kisázsiai eredetű sző-

nyegeket, amelyek legközelebbi faj és stilus rokonai-ként a valamivel korábbi eredetű, Usákban (Ouchak), Kisázsiában készült török szőnyegek jelentkeznek. E szőnyegek főlelőhelyei az erdélyi templomok és egyes magánosok gyűjteményei. Leggyakoribb méretük hosszukban 1.50 1.80 m., széltükben 1.10 1.30 m. Alapszínük a töretlen mély vörös, melyet ugyanilyen kék élénkit. Rajzuk: geometrikussá stilizált virág. Két főtípusuk: a központi mintájú szőnyeg és az oszlopos imaszőnyeg. Minthogy szigoruan elhatározható alfajt alkotnak, alaposan feltehető, hogy az erdélyi fejedelmek törökbarát uralkodása idején az ő és a vagyonos lakosság megrendelésére került ez a különleges szőnyegfajta Erdélybe. Különösen a protestans vallásu polgárság, amely templomában képdísz nem ismer, szívesen terített le padot, széket, asztalt e maradandó, festői hatású dísszel. Alaposan feltehető az is, hogy kisázsiai szőnyegkészítők egyszer-másszor Erdélyben is dolgoztak. Ezt valószínűsíti az ez alkalommal második helyen bemutatott szőnyeg, amely egészen különleges magyaros tulipán mintát mutat. Egy 1723-ból datált szőnyeg a maga primitív technikájával azt bizonyítja, hogy magyar dilettans is akadt, aki a szőnyegkészítést megkísérelte. Az erdélyi szőnyegek mindenképen az erdélyi ízlésnek és művészetpártolásnak rendkívül becses emlékei. Ily elnevezés alatt fordulnak elő nemcsak az irodalomban, de az európai, sőt amerikai gyűjteményekben is.

XI.

KÉTSZÁZ ÉV EGY ERDÉLYI CÉH MULTJÁBÓL.

Pergamenkötésű könyv van előttem: *a marosvásárhelyi fazék-gyártó céh céh-könyve*. Az első bejegyzés 1612-ből való, az utolsó 1837-ből. Nem is kétszáz, hanem kétszázhuszonöt év ipartörténelme.

Még az erőszakos Báthory Gábor fejedelem uralkodott, amikor Marosvásárhely fazékgyártó mesterei az 1612. év január 16-án összeültek és pennába diktálták a következőket:

„Végeztük egyenlő akarattal, egy szívvel-szájjal, megegyező akarattal ebben a Becsületes Városunkban Czéhünknek rendesen igazán megirandó Constitu-tióit...”

És következnek a céhszabályok, előbb azonban törzskönyvet vezetnek a mesterek: „Az nevek az mester embereknek rend szerént az Beállás szerént így következnek.” Mert nem volt régi időben sem mindegy, ki mikor lett mester. A sorrendnek fontos szerepe volt a tisztségek betöltésénél, meg annak a kérdésnek elbírálásánál, hogy valaki *ifjú*- avagy *őreg*-mesternek számítassék-e. Bennünket azért is érdekel a lista, mert ebből győződünk meg, hogy a marosvásárhelyi faze-kasipar bizony erős ipar volt. Összesen kilencvenkilenc nevet olvasok össze. Ennyi mester dolgozott a XVIII.

század végéig, mert később már nagyon elhanyagolód-
nak a bejegyzések. Az írásból az is megállapítható,
hogy 1691-ig összesen 49 mestert vettek fel. Mindezt
egybevetve, a XVII—XVIII. században 15-20 között
lehetett a mesterek száma. Képzeljünk hozzá egy cso-
mó legényt meg inast, no meg az átkos kontárokat:
tiszteletre méltó ipar képe jelenik meg előttünk.

Kedves és tanulságos dolog a régi céhíratok közt
turkálni! Egyes céhek összefüggenek iparművészetünk
multjával. Ilyenek az ötvös, órás, asztalos, könyvkötő
és fazekas céhek. Régi keramikánkról úgy is oly kevés
az írott emlék. Pedig Magyarországnak is, Erdélynek
is milyen dicsőséges keramikai multja van. Igaz,
fontosabb dolog, hogy múzeumaink és gyűjtőink pol-
cain ott látjuk magukat az emlékeket, de szeretnénk
valami régi hangot is hallani róluk. Hol leselkedjünk
ez után, ha nem a céhíratok közt?

Igaz, hogy a finom *fehéredénykészítők*, a tulaj-
donképeni *korsósok*, nem igen álltak céhbe, de azért
ez a mesterség mégsem határolódott el olyan élesen
korsósok és fazekasok közt, hogy az utóbbiak írásait
okulással ne forgathatnók. Bizony a fazekasok közt is
— akik egyszersmind *kályhások* is voltak — nem egy
ügyes ember akadt, aki szép művet produkált. Tehát
nézzük, mennyi keramikai szakdolgot tudunk kipécéz-
ni a marosvásárhelyi céhíratokból?

A Constitutio harmadik pontjában mindjárt meg-
kapjuk a *mestervízsga* tárgyát. A legénynek öt művet
kellett remekbe készítenie. Jelesül: „egy örök (öreg)
két vedres fazekat, egy két vedres boros korsót, egy
örök tálat, az kiben ötven font leves hust levestől ki-
csinálhassanak és ugyanazon hust levestől megabál-
hassák, olyan abállót egyet és egy tisztességes szeges
kályhát.”

Hallgassuk meg a *próba rendjét* is. A próba a céh-
mester házában zajlott le két becsületes külső és két
becsületes belső *kezes* jelenlétében. De addig nem volt
szabad a próbálónak a koronghoz ülnie, amíg a *miv-
lító mester* meg nem jelent. Mikor a jelölt ilyképen
hozzáfogott a munkához, már is következett a céh

igen fontos tevékenysége: a *lakmározás*. Ők bizony ettek-ittak előre a medve bőrére, a próba sikerére, mindenesetre a jelölt költségére. Ime a szabály: „A belső kezesek, valamihelyt (a jelölt) a remek csináláshoz fog, mingyárt az czéhet kész asztalhoz leültesék és tisztességesen gazdálkodjanak; a mesterek, amíg az remek készül, addig megesznek isznak és mikor az remek kész, az czéh mingyárt felkeljen és elbúcsúzzék onnét.” Amikorra a próbáló elkészült az öt remekkel, akkorra a becsületes céh is kész volt már!

De térjünk vissza a keramikai vonatkozásokra. Nagy súlyt vetettek arra, hogy minden mesternek meglegyen a maga külön *agyag-verme*, — amelyet pecsenye, dió-perec és egy veder bor melléklésével — meg kellett a céhnek mutatnia. Mástól agyagot kölcsön kérni nem volt szabad.

Még kevésbbé szabad a *kontárral érintkezést fenn tartani máz, fehér föld, festék dolgában*; semmiféle matériát vele közösen kövön vagy mozsárban nem szabad megörölni, sem tőle formát kérni, mert az ilyen formát a céh elkobozza.

Ami a *kályhák*at illeti, forrásunk háromfélét ismer. Van *parasztkályha*, amelynek lefelé limitált ára három pénz, van *mázás kályha*, amelyet hat pénzen alul és *szegellet-kályha*, amelyet tizenkét pénzen alul nem szabad eladni.

Ezek a kályhák már a művészet határán mozoghattak, mert azt a szabályt is olvassuk, hogy „minden mesterembernek a kályha-formáján *jegy legyen*, hogyha az városra valaki titkon kályhát behozna” azt meg lehessen ismerni. Viszont a céh tagoknak szigorúan tilos a csak egymás közt ismert titkokat elárulniok.

Maga a céh állandóan ügyelt arra, hogy a készítmények becsületet szerezzenek a mesternek. „Az művekben pediglen — olvassuk a 44. §-ban — sok fogyatkozások vadnak, tehát szükségesnek ítéltük, hogy akár boroskorsó, akár vizivó korsó legyen, akár pedig kerek száju kupa, akár hajlott száju kancsó lé-

Fazekas jelvény Fazekas, másként Tordai István 1609-iki címeréből.

gyen, az fületövéstől nem szabad felnyulnia a ragasztásnak, nem szabad megfódani, mivel íteltük nem rendesnek ...“

A mivlító mesterek ügyeltek és csaptak le az ilyen hibás műre. Ők járták be a piacot és a vásárt is. Ők vigyáztak, hogy „eredetlen füstölt és zengős paraszt fazekak“ ne kerüljenek eladásra. Az első kategória alatt valószínűleg mázzal be nem eresztett, a második alatt repedt edényeket kell érteni. Az égetetlen eredetlen füstös edény ellen 1702 december 29-én még külön határozatot is hoznak, még pedig igen súlyosat: „aki ilyen a czéh minden törvénye ellen való műveket visz a piacra, az váltsa meg azt olyan áron, mintha

eladta volna, azaz fizesse be az árát a czéh ládájába.“

Volt rá eset, hogy a céhnek olyan határozatot kellett hoznia, amelynek ugyancsak háborus íze van. 1769-ben u. i. a mesterek megegyeznek, hogy „míg a matéria meg nem bővül, *semmiféle edényt mázolni nem léssen szabad*; a fazéknak csak az ajakát, egyéb részit nem, mégcsak fehér földdel sem; ezen felül senki pénzes edényt, nevezetesen mázast csinálni ne merészeltessen, ha nem ha parasztost ...“ Egyidejűleg az árak felére szállíttatnak le: pénzes edény felpolturába, a felpolturás krajcárba kerüljön ... A minőség és ár lecsökkentésének oka a háborus világ, amely az *ólmot*, a máznak ezt a lényeges alkotórészét, elvonta az iparosoktól.

A *kontárok* ellen minden időben folyt a harc. Nem céhbeli mesternek még vásár alkalmával is csak az első napon volt szabad árulnia. A céhbeliak kijelentették: „ha ő rajtok kívül akárki más sokadalomkor árul, azt elhordgyuk, város határából is kiküldgyük, arról is, aki azt mongya, hogy maga keze munkájával csinált művet árul és megtuggyuk, hogy pénzen vett fazakat árul, tőle szabadoson elvehessük, ha kontár fazekas idegen kályhát hozna, azt megszidhatjuk, szabadoson elronthassuk, akár nemesé, akár nemtelené legyen, tőle elvehessük és elronthassuk ...“

Szóval a fazékgyártó mesterek ugyancsak harciasak voltak az idegennel szemben. Ellenben valóban udvarias, családias hang csendül meg az egymással való érintkezésben. Üzletileg is szívesek voltak egymás iránt. *Egy jól megépített színben* árultak valamennyien; szigoruan tilos volt egyik mesternek a másik vevőjét elhívni, a maga mesterségével kérkedni, méginkább a más munkáját gyalázni.

Nemhiába csak *szolid házasember* lehetett mester. Felvették ugyan a nőtlent is, de ennek záros határidő alatt meg kellett nősznie s ezt igazolnia, amely célból tartozik a céhnek „az jegykeszkenőt bemutatni, amellyet emberséges emberek által magához vött jegyes mátkájától.“ Emberséges emberek közt ez többet ért minden anyakönyvi kivonatnál.

A céh tisztviselői tartottak rendet. A *céhmester* volt a fő; nála voltak a lakomák is. Az *atyamester* atyáskodott az idegenből jött vándorlegények felett. A *mivlátó mesterek* ütötték bele az orrukat a mivekbe. Azután volt egy fac-totum: a *dékán!* Dékánnak a legtekintélyesebb öreglegényt választották meg. Ennek aztán volt dolga elég, több, mint egy jogi kari dékánnak. Még a temetés körüli funkciók is a dékán nyakába szakadtak. „Az temetőben tartozik az Dékány az mesterembereknek az szerszámot kivinni és az sirt tartozik elkezdni ...“

Nem csoda, ha meg is unták ezt a nevezetes tisztséget. 1781 november 21-i kelettel pl. ezt olvassuk: „Minthogy a nyavalyák igen megkörnyékezték Tokai Ferencz atyánkfiát, a maga dékányi hivataljának eleget nem tehet, azért megkönyörge Czéhünknek, hogy lenne irgalommal ő kegyelmeihez s a dékányi hivatalt vennők le, mely abbéli kérésit meghallgatók, mely jótétünkért ő kegyelme ígért egy veder bort, egy kenyeret és egy font turót ...“

Igy mentek nyugalomba régi időben. Még a nyugodni térő fizetett. De ez csak afféle tessék-lássék enni-inni való volt. Képzeltető, mit kellett fizetnie annak, akit mesternek vettek fel. Ennek elsőben is igen magas pénz díjat kellett lerónia, azt követőleg pedig *mesterasztalt*. Erről két recept is van az én könyvemben, egy tizenegy teritékes, meg egy négy teritékes. Elégedjünk meg az utóbbival:

„Első tál étek két asztalra gyümölcsös lével három-három ludat. Második tál étek két asztalra három-három velős konccal, két-két tyukkal, riskásával, gyömbéresen, száfrányosan. Harmadik tál étek egy-egy asztalra három-három malacz hideggé téve. Negyedik egy-egy pecsenyével, két-két tyukkal, két-két lepénynyel, öt veder borral.“ Következik egy záradék: „Az mig az czéh mulat, gyertyával is tartozik. És muzsikával is tartozik tisztességesen!“

Minderre egy külön tisztviselő ügyelt: a *gazdamester*. Róla szólván, a szabályok igen érdekes rendelkezést tartalmaznak: „a czéh asztalára szükséges

kési és villája tiszta legyen.“ Ime köztisztasági szabály 1612-ből, bár úgy értelmezem, hogy főképen csak a gazdamester tranchirozó szerszámaira vonatkozik.

Akárhogy is volt a dolog, az erdélyi fazekasok

Erdélyi szász fedeles korsó.

Erdélyi u. n. sgrafittos korsó.

sokat adtak az illemre és a tisztaságra. Több idevágó pontból csak egyet: „az mester emberek közül senki-nek nem szabados az czéhben kucsmában vagy gatyaszárban vagy mezitláb menni, mivel az mesterembereknek nem illik, sem agyagos kézzel bejönni nem szabados, a mozsdatlanságot is ideértvén ...“

Szép dolog a keramika, még szebb a céhmesterséggel járó sok minden dinom-dánom, ám más hívátása is volt a becsületes fazékgyártó céhnek. Mert tudvalevő, hogy minden céh egyszersmind hadi alakulat is volt. A fazekasoknak is megvolt a maguk be-

osztása, mivel azonban ennek egyedül nem igen tudtak volna megfelelni, bajtársi szövetségre léptek a bősületes *kötélgyártó céhvel*. Ők védték együttesen a marosvásárhelyi vár egyik bástyáját és ők vállalkoztak a bástyának és a sütőháznak fedele gondjaviselésére. Ez az egyesülés az 1600-as évek elején kezdődött, megújították 1691 december 14-én avval, hogy ez a megegyezés „fiuról fiura meghivathatlanul szálljon.” Utoljára megújították 1763-ban március 26-án ismét nagy testvéri ölelkezések között.

Pedig ekkor már rossz idők jártak a céhekre, különösen a fazekas céhre. Mária Terézia minden erővel korlátozta a céhek eszem-izsomát, férje, Ferenc császár meg a céhek iparát. Ő gyárakat alapított és gyárakat pártolt. Persze Marosvásárhelyen eleintén csak mosolyogtak a derék fazekasok azon, amikor hallották, hogy Ausztriában, Magyarországon, de leginkább Csehországban nyakrafőre keltekeznek a porcellán meg a fayence-gyárak. De lassanként arrafelé is kezdett leszivárogni a gyári áru.

A kályhakkal később jelentkezett a baj. A *cserép kályhában* nem nagy kárt tett az, amit messziről szekérrel hoztak, hanem lassanként megjelent a *vas-kályha* gyeheenna-tűzre való formája. Hej, hol volt az az idő, amikor a céhbeli mesterember elvehette, leronthatta az idegen mivet!

I. Ferencnek hívták Mária Terézia férjét, a nagy iparos császárt; alatta kezdődött, a másik I. Ferenc — magyar király és osztrák császár — alatt fejeződött be a céhek romlása. S amikor mégis összegyűltek enni-inni Marosvásárhelyen céhmesterválasztáskor, keserűen mondta az ünnepelt:

— Jobb volna most öreglegényeskedni Apaffy Mihály uram idejében!

XII.

AZ ERDÉLYI EXLIBRIS.

A könyv minden időben igen kapós jószág volt. A középkorban, amikor minden egyes példányt külön másoltak le drága pergamentre, gyakorta oda láncolták az olvasó állványhoz, hogy lába ne kerekedjék. Abban az időben a könyv ritkaság is volt; ma már alig van könyv, amelyet ezer példánynál kisebb számban nyomnának, egyes könyvekből meg milliónyi van forgalomban, a világon lévő összes könyvek száma pedig sok-sok billióra rug.

Az emberiség erkölce a könyvvel szemben mégsem javult meg! A könyvet lehet csakúgy „elvinni“, mert az „csak könyv.“ A könyvet lehet kölcsönkérni azzal a feltett szándékkal, hogy azt soha vissza nem adja az illető, aki joggal vél haragudni a könyvét-visszakérőre. Gyűjteményes munkák, összes művek, lexikonok értékteleneknek el, mert a gondtalan tulajdonos eltűrté, hogy valaki „egy napra“ elvigyen egy kötetet belőle.

Bocsássuk meg tehát azoknak, akik könyvüket valóban szeretik, ha őrzik is azt. A megőrzésnek első lépése az, hogy még veszélynélküli időben megállapítsam, hogy a könyv tulajdonosa én vagyok. Ez legegyszerűbben úgy történik, hogy a könyvbe bejegyzem:

ez a könyv az enyém X. Y. — Avagy: *ez a könyv az én könyveim közül való*, ami latinul így hangzik: *Exlibris X. Y.*

E bejegyzések nem mindig váltak a könyv javára. Rendesebbnek, tisztábbnak, könyvszerűbbnek és könyvtárszerűbbnek látszott, hogy az ilyen tulajdöntjelző bejegyzés egy nyomtatott cédula beragasztásával történjék. E cédulák — könyvjegyek — többnyire az előbbi schema szerint szövegeztettek meg, úgy, hogy végül rajtok maradt az *Exlibris*-név, amelyet egy szóba is szokás írni.

Az *exlibris* tehát tulajdöntjelző könyvjegy. Aki először lát *exlibris*-gyűjteményt, elcsodálkozik azon, hogy a könyvjegy egyszerűnek látszó problémáját milyen sokféleképen igyekeztek megoldani. Igen, mert sokféle az ember és sokféle a könyv. Hiszen, ha a sokszorosított könyvjegyeket megelőző sajátkező névbejegyzéseket vizsgáljuk, már akkor is a legkülönbözőbb tapasztalatokra teszünk szert. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár egyik könyvében, amelynek címe: „Kászoni János, Rövid igazgatás stb. Gyulafehérvárt, 1647“, ez a bejegyzés olvasható: „*Est Sigismundi Pókai et amicorum eius.*“ Pókai Zsigmond tehát olyan ember volt, aki szerette, ha barátai — már t. i. a megbízhatóak — hozzányúltak az ő könyveihez és okultak belőlük. Egyébként ez a toldás: *et amicorum* igen gyakran előfordul mind a régi, mind az új sokszorosított *exlibris*eken.

Ugyanebben a könyvtárban őrzik Károlyi Gáspár Uj-Testamentumának 1646-ban megjelent amsterdami ritka kiadását. Címlapjának hátán ez a felírás olvasható: *Munkatsi Éva Leány Asszonyé ez az Uj-Testamentum, kinek is Simboluma ez: Az Úr gondot visel.*“ Szempontunkból igen tanulságos bejegyzés, amely érthetővé teszi, hogy a későbbi *exlibris*-tulajdonosok nemcsak nevüket iratták a könyvjegyükre, de jelmondatukat is, a nekik tetsző szimbolumokat pedig megrajzoltatták.

Egyébként egy ilyen szimbolikus rajz rendelkezésére állott a legtöbb könyv- és bizonyára minden

könyvtártulajdonosnak. Ez volt: *a címer*. Amiképen a kőből faragott címer a kapu fölött megmondta, hogy ki a ház ura, azonképen a könyvbe beragasztott címer is rávallott tulajdonosára. Megtörtént, hogy *csupán a címert ragasztották be, minden szöveg nélkül*. Mint-hogy azonban ugyanaz a család több tagot is számlált, tanácsos volt a nevet is alányomtatni.

Később majd elmondom, hogyan fejlődött ki az exlibris számos változata a címeres exlibrisből. Egyelőre csak az volt a célom, hogy az exlibris fogalmát magyarázzam meg, mi megtörténvén, *bemutatom az exlibris bátyját, a superlibrost*. A *superlibros* nem egyéb, mint a könyv felett, azaz a könyv külső részén eszközölt tulajdoni rájegyzés. Ez egyszerű formájában manap is szokásos, legalább is gyerekkoromban általános szokás volt a bekötött könyv vászon- vagy bőrhátába belenyomtatni a tulajdonos nevének kezdőbetűit, egészen szimplán így: S. L.

Ez a *superlibros*nak a legegyszerűbb alakja. Impozáns divat volt abban az időben, amikor csak kötött könyvet ismertek az emberek. A könyvtárnak évezredekre szánt anyagába arany betűkkel beégették az illető nevét, címerét, esetleg jelmondatát. Ha ez *azonos módon* történt, akkor igazi *superlibrosszal* állunk szemben. De a különféle formájú tulajdonjelzéseket is így nevezzük. Mert a régi bibliofil, ha úgy látta jónak, a könyvtáblájára rákaligrafáltathatta a nevét, ötvösműves címert illeszthetett a tábla közepére avagy könyvkapcsokra illesztette jelvényét. A *superlibros* öregebb is, mint az *exlibris*, hiszen az utóbbi, a sokszorosított könyvjegy, nem lehet régiebb a könyvnyomtatásnál.

Erdélyi *exlibrisekről* szólván, nem esem ki témámból, ha *Mátyás király* könyvjelzéseiről is megemlékezem. A nagy király híres könyvtárának, a Corvinának, alig van olyan darabja, amelyen ne találúnk meg Mátyás tulajdoni jelét a legművészebb formában. Könyvjegyül használta saját arcképét, a magyar címert, a hollós Hunyady-címet avagy egyedül a hol-

lót. Ezeket az ábrázolásokat találjuk, mint superlibrost a könyv kötésén, a könyvek egész oldalas miniált képein, marginális diszítéseken és végül a könyvek képesain. Elbámulunk a művészi pompán és ötletességen, amikor ezeket az ábrázolásokat nézegetjük, csak hogy jusson eszünkbe: íme, ezek a tulajdoni jelzések, *milyen hasznos szolgálatot tettek* azáltal, hogy a világ minden tájára elszórt Corvinkódexekből valósággal kisívitottak és Hollós Mátyás könyveire figyelmeztették a világot! Avagy a Corvin-tudós urak előtt minden egyéb adatnál nem fontosabb-e egy ici-pici kis hollócska, ha egy kodex autentikus voltáról van szó?

Egyébként Mátyás — akinek már voltak érintkezései a könyvnyomtatással — nagyon közel került a nyomtatott exlibrishez. Thuróczy krónikájának nyomtatott kiadásában u. i. ott találjuk Mátyás birodalmi címerét teljesen exlibris-szerű beállításban. Nyilvánvaló, hogy a király az ő költségén készült könyv minden egyes példányán jelezni kívánta, hogy ez az ő könyve. Ha ezt a címet nem benyomják, hanem különlapra nyomva, beragasztják, meglelt volna Mátyás valóságos exlibrise. Ez az exlibris-szerű címer azért is értékes, mert abban az időben foglalkozott Mátyás Ausztria meghódításával s a címerben helyett hagyott Bécs címere számára. A hadjárat sikerült és Mátyás, mint Bécs ura, nem feledkezett meg a Thuróczy-krónikában lévő könyvjegyről és a még előkeríthető példányokba az üres paizsba befestettette a meghódított Bécs címerét.

Mellőzvéen az időrendben közbeeső magyarországi könyvjegyeket, átugrunk *Bethlen Gáborra*, a tudománykedvelő fejedelemre, akinek könyvtárából, sajnos, még kevesebbet sikerült megmentenünk, mint Mátyás királyéból. Hogy ő is szerette a superlibrosos jelzést, azt mutatja az Erdélyi Múzeum Egylet tulajdonában lévő Antonius Guerrera-féle Horologium Principum, amelynek pergamentkötését tiszta színes renaissance-motivumok ékítik. A kaligrafált superlibros szövege az elülső könyvfedélen: GABRIEL DEI

GRATIA SACRI ROMANI IMPERII ET TRANSYLVANIAE PRINCEPS. A hátsó könyvfedélen: PARTIUM REGNI HUNGARIAE DOMINUS SICULORUM COMES AC OPPULIAE ET RATIBORIAE DUX. Superlibros-szal voltak ellátva Brandenburgi Katalin könyvei is.

Érdekes, hogy I. Rákóczy György, — aki különösen szenvedélyes kedvelője volt a bibliának, melyből számos különböző példányt szedett össze — mennyire nagy elődje hatása alatt állott. Kétségtelen pl., hogy az említett Horologium Principum-példány megfordult a kezén, mert ami a könyv *tartalmát* illeti, azt lefordíttatta és kinyomatta, ami pedig a könyv *külsejét* illeti, megállapítható, hogy az említett kötéspéldányon látható dúcokkal készült György fejedelemnek a Teleki-könyvtárban lévő vadászati és úti naplója. A Magyar Nemzeti Múzeumban is őrzik a fejedelem feljegyzési könyvét. Ennek kötése névvel, évszámmal, jelmonddal, akár iskolai példája lehetne a superlibrosnak. Ugyancsak Rákóczy fejedelem superlibrosával találkozunk Parius Dávid Irenicum c. Heidelbergben megjelent pergamentkötésű művének az Erdélyi Múzeum Egylet birtokában lévő példányán.

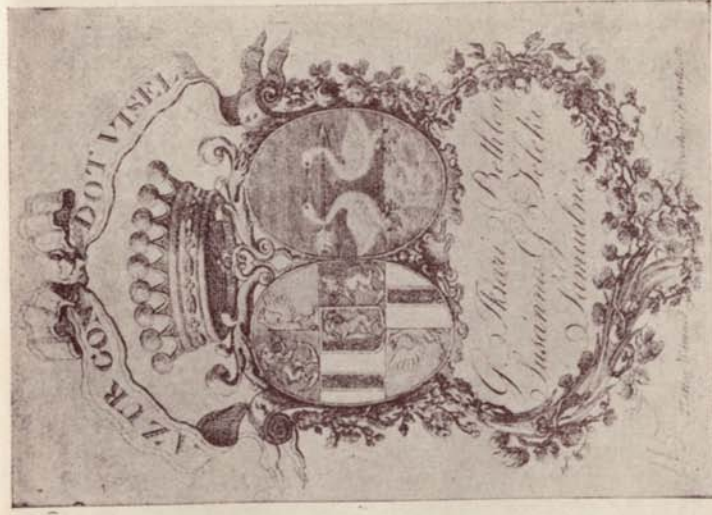
Még két érdekes superlibrost kell megemlítenem. Tudvalévő, hogy a XVIII. század Erdély legkíválóbb és kétségkívül legszerencsésebb amatőrije, *Bruckenthal Sámuel* báró volt, akinek több ezer kötetre rugó könyvtárát manap is nemcsak teljességében, de még meg is nagyobbodva élvezheti Nagyszeben városa. Nos, Bruckenthal báró, aki saját könyvtárából nagyon jól tudta, hogy mi az az exlibris,ilyent nem csináltatott egyáltalában, a vásárolt régi könyveket meghagyta minden különleges egyéni tulajdoni jelzés nélkül, ellenben ujonnan vásárolt könyveit Bécsben Schönninger udvari könyvkötőnél bekötötte s ilyenkor a barna borjú bőrkötésekre saját bárói címerét is arannyal rányomatta.

A másik superlibros, amelyről meg kell emlékezni, *Kemény József* báró címerét mutatja s egy olasz antikvitásokról szóló könyvön van, amelynek

kötését *Gutmann János*, ez a német származású klaszszikus kolozsvári könyvkötő (megh. 1830 körül) készítette. Ez az Erdélyi Múzeum Egylet birtokában lévő könyv a székely kapukról vett szekfűmotívumokat mutat festett és bőrzománcsal díszített pergamenen.

Ezekután áttérhetünk a *tulajdonképeni exlibrisek* megbeszélésére. Az első kimutathatóan erdélyi exlibris *ifj. Kereséri Köleséri Sámuelé* a XVII. század utolsó negyedéből. (Érdekes pályafutását l. Pásztortűz 1925. é. 5. sz.). Kétezer kötetből álló könyvtárát 1776-ban Nagyszebenben árverezték el. E könyvtár magját valószínűleg még atyja szedte össze s abban hollandiai nyomtatványok erősen képviselve lehettek, mert a *Köleséri-exlibris a hollandi tudományos könyvek címlapjának stilusát mutatja*. Egy könyvtárterem van előttünk, hová egy szoborcsarnokból lehet belépni; bal-kézfelől babérkoszorus írónő révedezik egy íróasztalnál, amelynek lábánál hívogató rendetlenségben hevernek a pompás kódexek, jobbkézfelől pedig megkapjuk a főalakot, egy lándzsás, sisakos Minervát, aki balkezeiben hatalmas paizsot tart, *rajta a Köleséri-címerrel*. A lándzsa hegye egy kárpitot érint, amelyről szalag válik le CURARUM LEVAMEN jelmondattal, alul pedig a tulajdonos megnevezése: E BIBLIOTHECA SAMUELIS KOLESÉRII DE KERES-EER Consiliarii Transilvanici etc. Művészi megjelölését nélkülözzük. Aligha készült Erdélyben vagy Magyarországon, inkább Hollandiában. Az öreg Köleséri egyik művét 1655-ben Leidenben nyomtatta; valószínű, hogy a fiú — megjelölván néhány ízlésének megfelelő könyvcímlapot és felírás, címer stb. dolgában megadván a szokásos utasításokat — szintén ide fordult, amikor egy szép *modern* exlibrist akart készíttetni.

Mert a Köleséri exlibris már egy rendkívül előrehaladott típust képvisel. Az exlibris ősi formája u. i. — ha eltekintünk a szimpla névbeírástól — a címer. Ha pedig ez így van, akkor az exlibris-tudomány szervesen kapcsolódik a heraldikához. Kétségtelen, hogy a heraldikai ismereteket nagyszerűen lehet al-

Gr. Teleki Sámuelné, szül. iktári
Bethlen Zsuzsánna grófnő exlibrise.

Bámfly György br. exlibrise.

*Cseréy
Lőrinc
exlibrise.*

*Dobai
Székely
Sámuel
exlibrise.*

kalmazni az exlibrisre is. A heraldikából tudjuk, hogy az első címerek tulajdonképen gyakorlatban is használt *hadi jelvények* voltak. Ezek az egyszerű emblémák idővel mindinkább nekidíszesedtek. A renaissance még inkább, a barokkor már valóságos kompozíciókat helyezett a díszes címerpaizsba, amely fölött a takaros sisakdísz következett. A címerfestés megszűnt sablonos probléma lenni; a dekoratív hajlamu művész munkájába belevihette a maga egyéniségét. Minél egyéniebbek, minél változatosabbak lettek a címerek, annál dekadensebbekké is váltak. Így mondja ezt a heraldika. Különösen az erdélyi címereket éri ez a vád. Pl. Csoma József, az ismert magyar heraldikus, elmondja, hogy a XVI. század első felében a királyi kancellária címfestői a budai várból az udvarral együtt Erdély felé huzódtak s végre Gyulafehérváron ütöttek állandó tanyát, ahol új hazát hódítottak meg a heraldikának; hozzáteszi azonban, hogy az erdélyi címerek a heraldika legmélyebb sülyedését mutatják. Ám ha ez így is van, a heraldikai sülyedés nem jelent művészeti sülyedést. Csak természetes, hogy mindenkor művészei igyekeztek valami újat produkálni. Hiszen a címer is megszűnt már hadijelvény lenni, a művész feladata tehát — gondolták ők — nem lehetett más, mint a családi emblémát minél ötletesebben, minél kecsesebben, minél divatosabban bemutatni. Ezért mondja említett heraldikusunk, most már a magyar és erdélyi címervésőkről szólván: „A XVIII. század végén s a XIX. elejétől kezdve aztán valóságos heraldikai játékot űztek a címeres pecsétekkel. A pecsétvésők kifogyhatatlanok voltak az új és szokatlan elrendezések kitalálásában . . .“

Ez volt a címernek fejlődése és hanyatlása. Az exlibris tehát kettős fejlődésen ment át: először végigélte a címer életét, másodsor pedig a saját külön életét. — Nézzük ez utóbbit.

Az exlibris-céljára szolgáló címerhez elsőnek a tulajdonos *aláírása* társult. A név megfelelő *kaligráfiája* már jelentékeny változást jelentett. Aztán jött egy *jelmondat*, pl.: *audaces fortuna juvat* . . . Végül kö-

vetkezett a jelmondatnak *képes ábrázolása*. Avagy a már amúgy is túlfejlesztett címer belekerült egy új — mondjuk empire stílusú — *keretbe*. Tehát ott volt: a keret, mint új tényező. Egyszerre csak azon vesszük magunkat észre, hogy az új elemek — kaligráfia, keret, jelmondat ábrázolása — dominálnak, maga a címer pedig csak a *sarokban huzódik meg, sőt teljesen eltűnik*. Marad helyette: a kaligráfia, avagy a keret névvel, avagy a képben ábrázolt szimbólum. A végső fejlődés, amelyet a modern exlibriseknél találunk, az, hogy a megrendelő rajzoltat magának egy női aktot, egy tájképet, avagy egy városrészletet, ellátja azt saját nevével és megvan az exlibrise, amelyről nem is sejti, hogy az heraldikai származék.

*

Az olvasó, ha egyáltalában érdekli az exlibris, azt hiszem, nem haragszik e kis fejtegetésért, amely után egészen más szemmel fog nézni minden könyvjegyet és megértően fogja szemlélni az itt szóban és képben bemutatott erdélyi exlibriseket.

Exlibriseink jelentékeny része a XVIII. század közepéről való. Igen tanulságos mindenekelőtt *Batthyány Ignác gr.* (1741—1798) erdélyi püspöknek, a gyulafehérvári püspöki könyvtár megalapítójának exlibrise, amely nem egyéb egy rézkarc technikával sokszorosított puszta címernél. A tulajdonjelzést igen ügyes dekoratív érzékkel a négy sarokban e betűkkel pótolták: *Ig(natius) e C(omitibus) de B(atthyány)*. A fejlődés további folyamát mutatja *Dobai Székely Sámuel* (1704—1779) exlibrise, amely a címert ügyesen kiegészítő lebegő szallagot tartalmaz a tulajdonos nevével. Ugyanezen időből való *Gr. Teleki Sámuelné sz. Iktári Bethlen Zsuzsánna* itt bemutatott könyvjegye, amelyet Czetter (Tzetter) Sámuel Orosházi metszett. Czetter egyike volt legderekabb XVIII. századi metszőinknek. 1770 táján született Orosházán. Főképen Bécsben dolgozott. Itt Bécsben metszette rézbe Széki Teleki Sámuel gr.-nak (1739—1822), a marosvásárhelyi Teleki könyvtár megalapítójának azt az arcké-

Batthyány Ignác gr. exlibrise.

pét, amely a gróf könyvjegyzékének első részében jelent meg. (L. Pásztortűz 1925. é. 11. sz.) Biztosra vehető, hogy ugyanekkor készítette Czetter a grófné részére ezt a tetszetős exlibrist, amely nagyon tanulságos exlibrisfejlődési szempontból. Láthatjuk, hogy címerpaizsból még kettő is van, de az egész ábrázoláson *a dekoratív elemek már annyira elhatalmasodtak*, hogy ha a heraldikus részek kaligráfiával helyettesítődtek volna, akkor is egészen csinos vignette-et ragaszthatott volna könyveibe Teleki grófné, aki szintén lelkes bibliophil s a Teleki könyvtár társalapítója volt. Egy ilyen exlibrist, amelyből a keret kiszorította a címert, mutat be az a könyvjegy, amely *Segesvári István* orvosdoktor nevét viseli. (Irodalmi adatok róla a XVIII. század végéről.) A Köleséri exlibristől eltekintve ez a Segesvári-exlibris az első, amelyen könyvre vagy könyvtárra való utalás kifejezetten elő-

fordul. Ez nem is lényeges, ha a könyvjegy-rendeltes kétségtelen.

Az erdélyi ember kegyelettel nézi *bethleni Bethlen Katának*, e nagyműveltségű dámának és könyvgyűtőnek (1700—1759) exlibrisét. Kisebb érdekű Kollonich Lászlónak, Batthyány Ignác előtt erdélyi püspöknek, konvencionális könyvjegye.

Kedves rokokó könyvjegyük volt a Csereyeknek, még pedig *Cserey Lőrincnek* 1778-ból: két amorette tartja a Cserey címet. Ugyanezt a könyvjegyet használta a kíváló bibliophil, *Cserey Farkas*, Kazinczy barátja, aki a fenti, Bécsben rézbemetszett, lap alá saját kezüleg szokta volt írni nevét. Ez is érdekes példa az exlibris fejlődése szempontjából, mert utóvégre az amorettek a címer nélkül is elegendők egy könyvjegy díszítésére. Ha az illető művész olyan megbízást kapott volna, hogy címer nélküli exlibrist készítsen, valószínűleg olyan valamit rajzol, mint a valamivel későbbi stílust mutató bájos kis könyvjegy, — globust hömpölygető amorette — amely *reissenfelsi Reissner András* nagyszebeni patricius († 1818-ban) könyvtárának jelzésére szolgált. E könyvtárt tulajdonosa a nagyszebeni evangélikus főgimnáziumnak hagyományozta.

Ezt az exlibrist Sigerus Emil közzétette az osztrák exlibrisegyesület 1916-iki évkönyvében. — Ám ugyanezt a lapot én is reprodukáltam 1913-ban megjelent „*Az Exlibris Magyarországon és Külföldön*“ (L'exlibris en Hongrie et à l'étranger) c. 1913-ban megjelent publikációm 55. lapján. Az ott közölt lap teljesen megegyezik a Reissner-féle lappal, csupán a tulajdonos neve más: *I. S. Liedemann*. Akkor én nem sokat törődtem evvel a lappal, amelyet „XVI. Lajos-stílusú“ német exlibrisnek jeleztem. Most azonban alaposan összehasonlítottam a kettőt. Eltéréseket csak jelentékteleneket tudtam felfedezni. Épen ezért ez a két lap mély betekintést enged az akkori *grafikai iparba* és elárulja, hogy már akkor voltak műkereskedők (esetleg papír- és könyvkereskedők), akik exlibris megrendeléseket közvetítettek. Ma is lehet kapni már

EX Munificentissima donatione summi Ma-
cenatis, Excellentissimi Domini, Domi-
ni Comitis PAULI de BETHLEN, S. C. R.
et Ap. M. Camerarii, Status et Excels Regii in M. Transilvaniae Principatu Gubernii
Consil. Int. Inclitz item Tab. Reg. in
Transil. Judiciarum Praesidis, et per eundem
Principatum Supremi Janitorum Regalium Ma-
gistri. Ecclesiarum et Scholarum in Transilva-
nia Reformatarum Curatoris Supremi, accepit
ILL. COLLEGIUM REFORM. CLAUDI.
OPOLITANUM A. D. MDCCLXXXIV

A kolozsvári református kollégium könyvjegye
Bethlen Pál gróftól kapott könyveiben, 1784-ből.

előre kinyomtatott exlibriseket, amelyekbe a nevet
utólag be lehet nyomatni. Az ilyen könyvjegynek
nem lévén egyéni karaktere, létjogosultsága sincs. 100
—150 év előtt az lehetett a helyzet, hogy a műkeres-
kedő raktáron tartotta valamely ügyes rézmetsző né-
hány mintalapját s ugyanazt a mintát két vagy több
rendelőnek is eladta. Ennek megfelelően a művész
ugyanazt a lapot kétszer is elkészítette. Ez semmi

esetre sem volt dicsérendő eljárás, de még mindig fölötté állt a manap mindenki számára készíttetni szokott ama tömegexlibriseknek, melyekről fentebb szoltam. Johann Samuel Liedemann (1755—1834) egyébként tekintélyes pesti polgár és kitünő hírű üzletember volt.

Ezen a könyvjegyen sincs „ex libris“ vagy hasonló jelzés. Más könyvjegyek annál beszédesebbek. Ilyen pl. az az érdekes lap, amely 1784-ből való és azokba a könyvekbe kerül beragasztásra, amelyek *Bethlen Pál gr.* nagylelkűségéből kerültek a kolozsvári református kollégium tulajdonába. A lap kisebb felső mezején fametszetű Bethlen címer; a többi részek apró könyvnyomdai diszekből vannak összeállítva. Puritán egyszerűsége és olcsóságra való törekvés jellemzi ezt a könyvjegyet, amelytől még csak egy lépés és ott vagyunk annál az egyszerű, de nem kifogásolható és ízléstelennek sem mondható típusnál, amelyet a *temesvári Klapka-kölcsön-könyvtár* könyvjegye mutat nekünk.

Ez a könyvjegy azért nevezetes, mert ezt *Klapka József*, a híres Klapka György honvédtábornok édesatyja nyomatta. Klapka József u. i., aki idővel Temesvár polgármesteri székébe emelkedett, nejével, Dávid Terézszel, kivel 1806-ban esküdött meg, nyomdát is kapott, s ezzel kapcsolatban könyvkereskedést és kölcsönkönyvtárat is tartott fenn. Klapkáné 1817-ben meghalt s ezek az üzemek teljesen Klapka Józsefre maradtak, aki éppen ez időben kezdett ezekkel intenzíven foglalkozni, amit mutat az a körülmény, hogy 1816-ban és 1817-ben bocsátotta ki könyvjegyzékeit is. A szóban forgó könyvjegy is nyilvánvalólag ebből az időből való.

És evvel végigvezettem a kedves olvasót az exlibris fejlődéstörténetén, amelyet a következőkben ismételek meg: az emberek nevük beírása helyett címerüket ragasztották be a könyvbe; a címer is kép lévén, addig-addig formálódott át, amíg eredeti alakjára már rá sem lehetett ismerni; máskor meg a címernek tárkarója, kerete is lévén, ez a keret nyomta el magát

a címet; majd a keret is elsatnyult s maradt a leglényegesebb dolog, a tulajdonos neve.

Nézzük a könyvtárakból előkerült többi erdélyi exlibrist is.

Adlerhauseni Waldhütter István udvari tanácsosnak, később a szászok grófjának († 1761-ben) exlibrise, amely dús sisaktakaróban egyszer hasított és egyszer vágott címerpaizsot ábrázol két-két váltakozóan azonos mezővel — az egyikben délszaki kertben pelikán, a másikban torony felette elrepülő madárral — két változatban ismeretes. Az egyik megjelent az osztrák exlibris egyeslet említett évkönyvében. Ezen nincs rajta a művész neve és több a felírás, mint azon a példányon, amely az Erdélyi Múzeum Egylet egy kézzel írott XVII. századi anabaptista krónikájába van beragasztva. E példány a művész nevét is megmondja: Del. et sculp. Samuel de Schard, az az *Sárdi Sámuel*, akiről, mint Mária Terézia korának erdélyi nyomdászáról és grafikusáról egyébként is tudunk. Körülbélül őt nevezhetjük az első benszülött erdélyi exlibris-művésznek; ő rajzolta, metszette s nyomta is a grafikáit.

A régi exlibrisek közül talán a legnagyobb (20×16.5 cm.) *Agnethler Gottlieb Mihály* könyvjege. Agnethler nagyszebeni patricius családból származott és mint családjának utolsó sarja halt meg 1752-ben Helmstedtben, Braunschweigban, ahol mint tanár működött. Az ábrázolás két sisakos oroszánt mutat, amelyek egy négy mezős címet tartanak. Ezekben egy felébe szelt kétfejű sas, egy koronából kinövő magyar kettős kereszt, egy sisakos vágató harcos és egy félholdas, csillagos *unicornis* látható. Aláírása: Exlibris Mich (aelis) Gottlieb Agnethleri Equit (is) Transilvaniensis patr (icii) Cibir (ensis). Könnyű rájönni, hogy ez a címer: fantázia termék, aminthogy ugyanebbe a kategóriába tartozik az erdélyi lovagrend is, amelynek Agnethler tagja lett légyen. Ellenben a probléma megfejtése sem nehéz: evvel az exlibrisszel Németországban tisztelték meg Agnethlert barátai, akik az exlibrisben mindent össze-

gyűjtöttek, ami a megtiszteltet hazájára emlékeztette; kétfejű sast, kettős keresztet, pártfogó családok emblémáit; egyben erdélyi lovagnak is elnevezték őt. E helyen egyébként emlékezzünk arra, hogy a legtöbb középkori címer nem adományozott címer, hanem a használt pecsétből fejlődött *önkéntes* címer. Ez a rég mult. Ám a jelennek is megvan a maga tanulsága, u. i. ma már nemcsak címeres emberek használnak heraldikus exlibrist, hanem mások is, még pedig teljesen önkényes heraldika alapján. Így keletkeznek az exlibrisek alakjában polgári *címerek*, amilyenek megfestésében különösen a németek (pl. Lorenz Rheude és mások) jeleskednek. Ime Agnethler exlibrise, mint pompás őse ennek a fajtának.

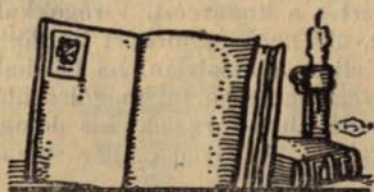
Könyvjegyet használt a *Bausnern-család* is, amelyből való volt Bausnern Simon († 1772) szászgróf. Az ő Sámuel nevű fia († 1774) utazásai és műveltsége által tűnt ki. A kissé zavaros heraldikájú lapon felül szalagon ez olvasható: „derer Edlen von Bausnern“. Hogy pedig Nagyszeben mellett Brassó is szóhoz jusson, regisztrálunk egy igen precizen megrajzolt heraldikus exlibrist, amely ezt az aláírást viseli: *Ex biblioth. nob. famil. Miller de Brassó*. Ismeretes egy talán a XVIII. század végéről való rézkarc-exlibris „*Comitatus Bihariensis*“ aláírással.

Természetesen nem maradhatott könyvjegy nélkül a kitűnő *Kemény Samu gr.*, a nagyszerű bibliophil és autográfgyűjtő, az Erdélyi Múzeum egyik megalapítója. Rézkarcu címeres exlibrise az 1848-as évszámot viseli. Ugyancsak címeres exlibrise volt *Bánffy György gr.*-nak is.

Meg kell említenem, hogy a *gyulafehérvári Battlyáni-Intézet* 1912-ben az Erdélyi Múzeum Egylet vándor gyűlése alkalmával *exlibriskiállítást* is rendezett. Ez alkalommal számos szép superlibros-szal ellátott könyvön kívül kiállításra kerültek a következő erdélyi vonatkozású könyvjegyek: Jézus társaság kolozsvári könyvtára fametszetű, losonczi báró Bánffy Dénes (sz. 1723) rézmetszetű, b. Klobusiczky Ferencz erdélyi püspök († 1760) rézmetszetű, Sárfi könyvtár

rézmetszetű, Dániel Imre († 1804) rézmetszetű, Krausz András Antal fametszetű, Székely Péter fametszetű, Zadányi Vitéz József rézmetszetű és báró Vay László (sz. 1760) rézmetszetű lapja. Ezek, mint magyar *exlibrisek* szerepeltek; valószínű, hogy a katalógus következő fejezetében felsorolt negyven német *exlibris* közt is jóegynéhány erdélyi szász eredetű volt.

Evvel el is krónikáztam mindazt, amit az erdélyi *exlibrisekről* a mult század közepéig össze tudtam keresni. — Azután egy félszázadig meglehetősen szélcsend volt ebben a szakmában, egy negyed század óta azonban árkot-berket besüvit egy szélvihar, amely az *exlibris-gyűjtők* cserepéldányait sodorja ide-oda. Mert ma már nem könyvbe ragasztják az *exlibrist*, hanem megcsináltatják és szélnek eresztik. Erről a modern *exlibris-mániáról*, amelynek művészetmegkedveltető hatását készséggel elismerem, majd egyszer máskor szólok.

XIII.

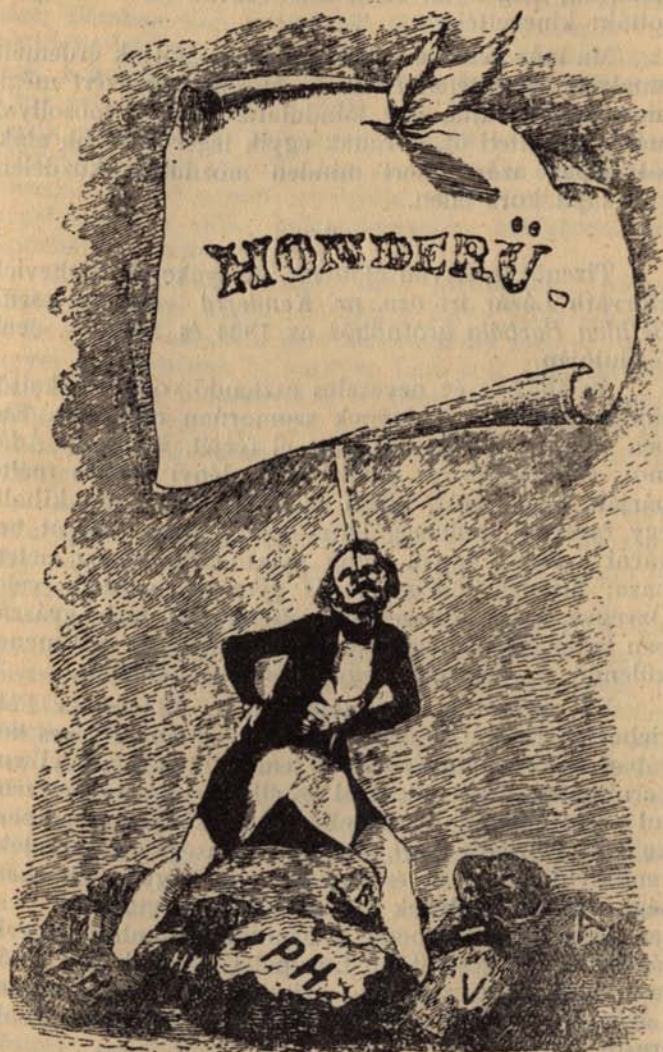
AZ ELEGANCIA NAGYMESTERE.

— Emlékezés Petrichevich Horváth Lázárra. —

Egy latin példaszó szerint nagy dolgokban elég az akarat! Elég legalább is arra, hogy megvigasztaljon a bukásért s a kudarcért. Virágokkal fogadják a sebesült hőst, aki nagy eszmékért küzdött s e virágok nem fognak elhervadni sírján, ha beléhalt a küzdelembe. Az ilyen ember sorsa: megdicsőülés. Sajnálkozás azt a küzdőt illeti meg, aki kis dologra pazarolta el élete energiáját. Az ilyen ember sorsa tragédia és komédia.

Ilyen emberélet volt *Petrichevich Horváth Lázáré*. Élőkelő család sarja, jó módu ember, szívesen látott vendég minden arisztokratakörben, világművészek barátja, jeles lapszerkesztő, ötletes tolkú, termékeny író, akit az Akadémia is tagjává választ . . . kell-e ennél több? Abban az időben kellett. Az a kor a nagyobb akarások kora volt.

Pedig *Petrichevich Horváth Lázár* azt képzelte, hogy ő nagyon nagy dologban fáradozik: a magyarság műveltségének európai színvonalra való emelésén, amelynek természetesen kiinduló pontja a magyar arisztokrácia legyen. Csakhogy abban a korban Magyarország belekerült a demokratikus átalakulás for-

Petrichevich Horváth Lázár arcképe a Honderű egy humoros címlapján.

gatagába és sem a vezető nagyok, sem a tömegek nem hallották meg az ár ellen úszó szavát. És ha meghallották: kinevették.

Ma már nem nevetjük ki. Ma meglátjuk érdemeit, amelyek kétségtelenül voltak. Mosolyogni azért mégis mosolygunk rajta, de jóindulatu, hálás mosollyal, amely megilleti őt, korának egyik legérdekesebb alakját éppen azért, mert minden mozdulata küzdelem volt saját kora ellen.

*

Tizenöt levél van előttem, amelyeket Petrichevich Horváth Lázár írt *özv. gr. Kendeffy Ádámné szül. Bethlen Borbála* grófnőhöz az 1834 és 1835-ös évek fordulóján.

Az 1834-es év nevezetes esztendő volt mindkettőjük számára. A grófnőnek szomorúan nevezetes. Ebben az esztendőben vesztette el férjét, Kendeffy Ádámot, az országhíres daliát, Wesselényi Miklós méltó párját. Ádám gróf, kiben családja férfi ágon kihalt, egy farsangi multság után nem győzte fogatját bevárni s ölébe kapva egyik gyermekét, gyalog sietett haza; hirtelen tüdőgyulladás gyorsan végzett vele. Özvegye, a szép és szellemes Biri grófné mély gyászában talán éppen a zajos kolozsvári farsang elől menekülendő, gyermekeivel együtt Bécsbe költözött.

De nevezetes esztendeje volt az 1834-es év Petrichevich Horváth Lázárnak is, aki ekkor, 27 éves korában merész elhatározással lemondott az erdélyi guberniumnál viselt állásáról és elhatározta, hogy ezentul az irodalomnak szenteli magát. Kis pupos emberke volt Horváth *Lazi*, ahogy közönségesen nevezték, rendkívül éles eszü és tanulékony. Nagy nyelvtelenség: amelyik nyelvnek közelébe fért, megtanulta. Pesten készült megtelepedni s azontul behatolni a legvilágosabb és legcsábítóbb Európába. És élni, élni finoman, művelten, mint egy arisztokrata, hiszen anyja, Lázár Éva grófnő révén magát is arisztokratának érezte.

Egyelőre azonban még ott ült — ahogy az erdély-

lyiek mondják — Kolozsvárt. Szívesen fogadták szeretetreméltó modoráért minden háznál, de lelke messze járt: Bécsben Biri grófnőnél! Miféle vonatkozás volt kettőjük között? Az udvarlás eszébe nem jutott Lazinak, ő boldog volt, ha Biri grófnővel *konverzálhatott*. Csak vele konverzált! És mily édes fájdalommal emlékezik meg ezekről a konverzációkról akkor, amikor előkelő partnere már messze van tőle! De nem akarja elveszíteni. Ezt a célt szolgálja ez a tizenöt levél, amelyekben a nők legérzékenyebb tulajdonságára appellál; a kíváncsiságra.

Lazi mindent megír Biri grófnőnek, hiszen „Ádám s maga tették szívemnek egész kincshalmát“. A levélírásba azonban bele kell tanulnia még az olyan ügyes udvaroncnak is, amilyen Lazi volt. Első leveleiben u. i. még politikáról is ír, lévén 1834-ben országgyűlés Kolozsvárt. Később már eszébe jut, hogy a politika nem lesz valami praktikus téma. Meg is támadja:

Jósikáék Gorbóra költöztek. Samu házat tart: félnégykor ebédel. Ungenirt volna az ember, de mindig politizálnak, az pedig, képzelheti, mint rontja az egészséges gyomrot.

Jósika Miklós b., a regényíró egyébként unokaöccse volt Lazinak, aki magának vindikálta, hogy ő biztatta regényírásra Miklóst. Most azonban nem az Abafiról van szó, hanem *Jeanette* grófnőről, Bethlen Sándor gr. és Kemény Mária bárónő leányáról, akit ezidőben körülrajongott egész Erdély, így Jósika Miklós is, aki különösen *Bretzenheim* hercegre volt féltékeny. Ám *Pereczhoni* herceg (az a kor még gyönyörködött ilyen naiv szójátékokban) sem járt különös sikerrel.

Jeanette grófnőnél fragen sich die Herrn nach der Reih' an, írja Lazi. Komoly hivatásos udvarló Béli Ferenc gr., aki azonban úgy ül mellette, mintha nyársat nyelt volna. De van egy nem hivatalos udvarló is, a szép Hajnik, akiről a rossz nyelvek „*azt predendálják, hogy titkos szövetségben van*“ a szép grófnővel.

Hát persze azt is meg kell írni, amit a rossz nyelvek mondanak, mert különben a levelek nem volnának érdekesek s akkor Biri grófné egyikre sem válaszolna. Így is ritkán ír csak néhány sort, pedig Lazi ugyancsak epekedett értök.

Ha isten volnék, boldognak csak akkor érezném magamat, ha Nagyságod gyönyörű kis lábának pantoflija alatt csücsülhetnék, írja Lazi Borbála napján. *Brassai barátommal irassa le topografice szállásukat, hogy tudjam s legalább álmomban csuszkálhassak a sima padlaton.*

Szegény Lazi soha ennél igazabb önvallomást nem írt. A sima padlón való csuszkálás volt az ő lelkeének álma s ezen a sima padlón csuszott el, mert a szabadság, haladás és demokrácia kora a csuszkálót nem tudta méltányolni.

Lazi férfi ideálja mégsem volt csuszkáló ember. *Széchenyi István grófban* jól megválasztotta lelke bálványát. De Isten bocsássa meg neki, hogy rendkívüli műveltsége mellett is, mit tudott csak meglátni Széchenyiben.

— *Reggeli pongyolában lelém* — írja meg 1834-ben tett látogatását. — *Könnyű ujjas mellénye lófuttatást, bőredőjű bugyogója napkelet kontyos bazárjait, csinos sárga cipője Moszkva híres bőrgyárait juttatták egyszerre eszembe.*

Széchenyi szívesen vette Lazi udvarlását, de nem nagyon tudta őt méltányolni. Ő, aki teremtmény politikus volt, nem lelkesedett az olyan emberért, aki női szalonokban begubózva irtózott a politikától. Lazi ellenben leste minden szavát. Volt egy idő, amikor Széchenyi azon törte a fejét, hogy *Budapestnek* egy szép és méltó nevet adjon. Meg is találta: *Honderü!*

— *En Honderüt* gondoltam egykor, — írja Döblingből — ezt azonban a szerencsétlen Petrichevich elkobozta.

Honderü lett u. i. a címe a Lazi divatrevüjének, mely egyfelől legyezgette, másfelől rémületbe tartotta az arisztokratákat. 1844-ben pl. ugyancsak Széchenyi

Divatkép 1826-ból.

Divatkép 1840-ból.

István gr. levelet kapott sógornéjától, melyben Széchenyi Lajosné grófné *reszketve közli, hogy megsugták neki, hogy bécsi szalonját egy német színjáték miatt pellengérre fogja állítani Lazi.*

— *Sei beruhigt.* — volt Széchenyi válasza. — *Mr. Horvath wird gewiss nichts Verunglimpfendes über den Namen Széchenyi sagen. Weist du was? Prenumeriere auf das Blatt!*

Lazi elindult a maga útján s azon nem volt feltartóztatható. Rendkívül érdekes és mulatságos kimutatni pld, hogy azt a stilust, amelyet 1834-ben Biri grófnéhez írt leveleiben megkezdett, rettenthetetlenül folytatta később nyomtatásban — a Honderüben.

A pletykák ugyanazok, csak kicsit tompábbak s írójuk nem küld hozzájuk annyi szívet, mint mikor tudósításait csak Biri grófné olvasta. Mert a kis pupos Lazi ragaszkodása mégis csak megható. Nincs az udvariasságnak egyetlen témája, egyetlen fordulata, amelyről megfeledeznek. A gyermek iránt minden levélben legalább egy féllapon érdeklődik.

Katának azt üzenem, hogy örvendek egy singes bubájának. Még inkább szeretném, ha egy két singessel játszodhatna.

Finom célzás arra, hogy eljön majd az idő, amikor a kis Kendeffy Katának már udvarlója lesz. S a két singes buba meg is érkezett *idsb. Andrássy Gyula gróf személyében.*

*

Amikor Lazi megvált az erdélyi Gubernium szolgálatából, úgy érezte, hogy valami búcsúajándékkal tartozik szülővárosának, Kolozsvárnak s ezért befejezte regényét, amely „Az elbujdosott, avagy: egy tél a fővárosban” címet kapta. A mű 1836-ban jelent meg, tehát ugyanabban az évben, amelyben *Jósika Miklós* Abafija. Ettől az esztendőől szokás számítani a modern magyar regény megszületését, amelyben, ime, Lazinak is megvolt a maga része.

Főváros alatt *Kolozsvár*, az erdélyi nagyfejede-

lemség fővárosa értendő s a regény kolozsvári erkölcsöket mutat be, de csak látszólag, mert a túlművelt Lazi lehetőleg ragaszkodott mesteréhez, az angol Bulwerhez, úgyhogy lokális realizmust keveset találunk e munkában. Lazi, aki kéjelegni tudott az arisztokrácia helyi pletykáiban, itt megtagadta önmagát, hogy később annál inkább a maga eredetiségében ébredjen fel.

Lazi gondolatai merészen csapongtak: *Ahogyán mi, szegény magyarok Kolozsvárt, Kassán, de még Pesten is üldögélünk, — írja — nem élet, hanem inkább egy lehelő több vagy kevesebb eleven halál! Beh messze vagyunk még a társasági élet kedvesb élveitől.*

És Lazi elment utazni, bejárta csaknem egész Európát s fogékony agyában halmozta fel az ismereteket. Ezek az ismeretek azonban mind a *társasági élet kedvesb élvei* körül mozogtak. Ha Lazi udvaronc-nak születik a francia vagy az angol királyok udvarában, a világ legkíválóbb főudvarmestere lesz belőle, sőt nem kétséges, hogy Nero körül akár Petronius Arbitert is le tudta volna konkurrálni. Ám Lazi félmágnásnak — a fertálmágnás kevés volna számára — született s a mágnások szalonjaiból kívánta reformálni a világot.

Az előkelő, művelt és gazdag szalon a földi paradicsom volt számára. Elmondja pl. életét a *Batthyányiak ikervári tündérkastélyában*. Nyolc és kilenc között tea, utána a grófné kabinetjében francia, angol vagy magyar olvasás, mialatt a szép házi asszonyka figyelme a liliom kezekhez simuló lágy selymek és aranyszálak, meg a kegyenc Byron lord fellengései között van felosztva. Olvasás, fecsegés, sűrű szóviták, albumok és divatképek szemlélgetése között érkezik lassan az ebéd ideje, mi délután négy és öt óra között tartatik. Utána a szalonban erős mokkai hablé, törökösen felpárnázott divánok, bájillatu chiaroscuro, a vérveres függönyök közt belopódzott napsugár okozta tündéries színragyogvány gyönyörködtetik a szende álomtól csaknem legyőzött szemhéjakat. Ezután zene,

Divatkép a múlt század közepéről.

Divatkép a múlt század közepéről.

kocsizás, séta, majd olvasás, fecsegés, dőltingezés, teás vacsora s lenyugvás.

Ennek a világnak szolgálatába állította Lazi egész irodalmi működését. Ehhez természetesen az előkelő szalonok hangja kellett. Lazi ezt még jobban kifinomította úgyhogy még mielőtt tulajdonképeni hirlapírói működését megkezdette, már egészen sajátos stílusra tett szert. 1836-ban pl. így írt le egy szép nőt:

Bőrének diaphan liliomságát s gyönyörű rózsáit csak leírni, de látni ritkán lehet. Szája kláris repedék a tengeri csiga gyönyházán. Orra gyöngéden meggörbedve római arcélhez illik s idomtelves állát gráciák simíták. Kicsinyke lábait a legfinomabb átlukasztott selyemharisnya és kék pántokkal átfogott atlasz-cipő fedezte.

Ezt a gondolatot, hogy „a magyar nők legyenek valóban magyarok“ 1839-ben így fejezte ki:

— *Mi szép volna Magyarország, ha ezen művelt elméjű, választékos alaku, kényes gyöngéd, kéjt s boldogságot lehellő kedves kisasszonykák az ő bársonypuha kis kezeik és divatos rózsakörmeikkel, patschulit vagy ámbrát terjesztő drága kendőikkel, finom ízlésű kacérságaikkal: ha, mondom, e méltán imádható bálványkái nemünknek, kik teszik édenné e földet, mint születés, meg vagyon, úgy nevelés, eszmék, irány és tetteik által is magyarok lennének.*

Mintha a renaissance udvarokból s a Lajosok korából maradt volna meg egy illattömeg, elegendő arra, hogy Lazi minden szavát átítassa! Ám durva modern légvonat rohanta meg ezt a sokszázéves párát. Egészen új fajta emberek jelentek meg a porondon. *Széchenyi*, a nagy gróf, Lazi mintaképe, az általános adózást sürgette; jött egy gigantikus erejű báró, *Wesselényi*, aki a sajtó korlátjait döngette; egy ügyvédnépszónok, *Kossuth*, fel is döntötte ezeket a gátakat; egy borzas haju vidéki gyerkőc, *Petőfi* pedig a puszták tilinkójával sipolt bele a költészetbe.

Lazi az udvari ember fölényes mosolyával nézte

ezeket a rendetlenkedőket és haladt a maga útján. Majd észbekapnak a különféle ildomtalankodók, ha látni fogják a jó példát, amelyet szóval és tettel ő fog nyújtani nekik.

Ott volt pl. Kossuth! A hatalmas ember milyen kezes lett. Úgy esett a dolog, hogy Lazi érkezettnek látta az időt arra, hogy a művelt emberek nagyobb tömegei olvashassanak olyan fontos híreket, amilyeneket ő annak idején csupán Kendeffy grófnénak irogatott Kolozsvárról Bécsbe. És Kossuth — discséret neki érte! — helyt adott a Pesti Hirlap nevezetes 1841-iki évfolyamában Lazi ama cikkeinek, amelyek a pestbudai társas életet széltében-hosszában megtárgyalják! Nevekket, kérem, abban az időben, amikor az országgyűlésen felszólaló követeket még nem volt szabad név szerint megjegyezni!

Aki nem hiszi el, hogy ez valami kíváló kezdeményezés volt, az gondoljon arra, hogy ma is nem egy olyan helyen, ahol a komoly irodalom válsággal küzd, a házi intimitásokat feltáró sajtó virágzik. Ez kétségtelenül Lazi alapítása avval az egy lényeges különbséggel, hogy a mindig finom Petrichevich tollával csak a szalonig hatott; intimebb lakásrészeket nem érintett, amit epigonjaira nem lehet mondani.

Az 1840-es évek magyar közönsége természetesen oda volt a csodálkozástól, amikor Lazi intimitásait olvasta, különösen akkor, amikor ennek az iránynak szolgálatában — amint említettem — 1843-ban megindult a *Honderű*, amely ügyes rovataival, szép tipográfiaiájával és Párisban készült divatképeivel valóban újítást jelentett. A *Hirszelence* és a *Divatcsörgettyű* hírein lehetett ugyan mosolyogni, de Lazit nem zavarták a mosolyok. A régi Pest szerény irodalmi és művészeti életében mégis csak fontos dolog volt, hogy mit ír a *Honderű*. Lazi széleskörű műveltsége közismert volt, ő maga estélyeket és *reggélyeket* adott. Ha valamely világnagyság, mint pl. Liszt Ferenc, tévedt Pestre, az nem kerülhette el Petrichevich Horváth Lázár vendéglátását.

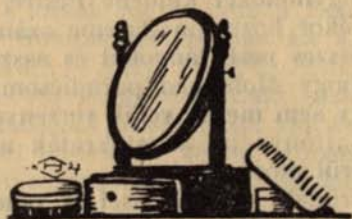
Lazi oly makacsul ment a maga útján, hogy már kezdték komolyan venni és támadni. „A Honderü szerkesztője — írja róla Hugó Albert — elmegy az összes bállokba, hogy közönsége számára leírja az összes toiletteket. Cikkeinek van frizurája, szagosak azok a pomádétól és parfümtől, cipőcskében, keztyűben és fűzőben jelennek meg, sőt még dekoltázsuk is van. — Hogyha a szultán olvashatná a Honderüt, haladéktalanul ügynököket küldene Pestre, hogy egy szépségválasztékot hozasson háreme számára, mert a Honderü az összes pesti lányokat és asszonyokat úgy mutatja be, hogy Mohamed paradicsomában a hölgyek közül egy sem merne velük versenyezni. A Honderü szociális iránya az arisztokraták alsószoknyája és fejdíszje körül mozog.“

A Honderünek konkurrensei is támadtak, ilyen volt a Frankenburg által szerkesztett *Életképek*, amely mintegy középen állt az arisztokratikus Honderü és a tulzó sovíniszta-demokrata *Pesti Divatlap* között. A vihar akkor tört ki, amikor a Honderü Petőfit kezdte bírálgatni. Erre jött Petőfinek épannyira ötletes, mint epés verse:

*Oh Honderü, te Lázárok Lázára,
Te csak nevednek két bötüje vagy,
Nevednek vagy csak két végső bötüje ...
Húzd meg magad, nehogy tovább ragadj!*

És Lazinak, a grófi szalonokban csuszkálva felnevekedett Lazinak, ennek a művelt polyhistornak, az Európaszerte csodált Mezzofantinak, a világ legfinomabb és legudvariasabb emberének meg kellett érnie, hogy a durva támadót emelte vállára az ország s nem őt, az ildomost! A demokrácia és szabadság hulláma söpört végig a világon s nem hagyta érvényesülni a szalonélet örök etikettjét. Lazi, akinek Honderüjét már a bécsi kormány sem tudta megmenteni, világfájdalommal telten vonult el a szabadságharc viharra elől Görögországba, annak a Byronnak második

hazájába, akivel nem volt ugyan semmi lelki közösége, de akit ő ismertetett meg a magyar közönséggel. 1851-ben Bécsben ért véget bevégezetlen élete ennek a szerencsétlen embernek, ennek a kicsiny dolgokban nagyot akarónak.

XIV.

KRINOLIN

„Emlékezem, — olvassuk Jósika Miklós báró emlékirataiban — hogy atyámnak volt egy régi frankfurti journálja s ebben egy kép, mely a Zauberflöte-ben Zoroastro őkegyelmének diadalmenetét ábrázolta: még pedig mint *vertugados* (*verdigályos*) — miként akkor mondták — hölgyekkel, mi meglepően hasonlított a mostani *krinolinokhoz*. Mennyit nevettünk e képen! Ki gondolta volna, hogy vagy hatvan év múlva a mi hölgyeink is ily Papagénák vagy Paminák lesznek!”

Ime a krinolin rövid története egy kiváló erdélyi ember visszaemlékezéseiben. Szolgáljunk hozzá egy-két széljegyzettel, mert a téma megérdemli: hiszen a ruházkodás elsörendü életszükséglet. Tehát nem közböbs, hanem komolyan érdekes a kérdés: hogyan öltözködjünk? És ha érdekes a divat jelene és jövője, akkor tanulságos a múltja is.

Ami magát a krinolint illeti, az e percben a múlté, de hogy mindenha azé marad-e, az legalább is kétséges. Annyi bizonyos, hogy közvetlenül a világháború előtt „illetékes körök” már bejelentették újból való megjelenését. Világfelfordulás kellett hozzá, hogy a krinolin diadalmas bevonulása elmaradjon. Mert hogy ez

a bevonulás diadalmas lett volna, az a történelem alapján kétségtelen. Ami sikerült háromszor, miért ne sikerült volna negyedszer?

Három ízben uralkodott generációkon a krinolin. A XVI. és XVII. században vertugado-nak, vertugadin-nak — Jósika szerint magyarosan verdigálynak — hívták, ami erényőrzőt jelent. Így jelenik meg Velazquez képein: e naturalista hajlandóságú festőnek a legmesterkétebb ruhadarabbal kellett megbírkóznia, amikor híres infánsnő-képeit festette.

A XVII. század elején kissé ellanyhul ez a divat, de minél beljebb megyünk a századba, annál inkább nekilendül. Ezidőben Franciaországban van a fő hazája, ahol *panier*, *kosár* a neve. *Bouffante*-nak is nevezik. majd — késve — megjelenik a *krinolin* szó is.

Erdélyben és Magyarországon is hordták uri körökben, bár — különösen Erdélyben — a közép-európai divat mindig bizonyos magyaros ízzel tudott csak érvényesülni. Még a férfiak is összekeverték a francia, német és magyar öltözködési módot. Akárhogy is volt, a XVIII. században lehetett nálunk is elég kosárba bújt dámát látni.

Nem nagy mesterség megállapítani, hogy ez a divat, kapcsolatban az akkor divatba jött fűző-kultusszal, nem volt a legegészségesebb. Érdekes, hogy e kérdésnek akkor már irodalma támadt. 1781-ben jelent meg Pozsonyban Schosulan János Mihálynak „„Abhandlung über die Schädlichkeit der Schnürbrüste“ c. könyvecskéje, amely a fűzőn kívül megtámadja a krinolint is, megvádolván avval, hogy a méhrákot elterjesztette a városokban. E füzet hatása alatt a Helytartótanács az árvaházakban, zárdákban és nőnevelőintézetekben el is tiltotta a fűző és krinolin hordását.

Nem annyira a hatósági intézkedés, mint a francia forradalom által teremtett új szellem törölte el e furcsa viseletet. A forradalomból kisarjadzott új császárságnak valami egészen más divatideál kellett, mint a királyok udvarának. A mesterkélt, a természetellenes helyett tehát felkarolta az egyszerűt, a termé-

szettest. Az *empire-divat* diadalmasan járta be Európát. Csakhogy egy divat sem tart örökké. A verdigályos erényőr-krinolin visszajött. Nem azért, hogy megvédje az erényt, — ezt a divat nem igen szokta ambiciónálni — hanem azért, hogy ismét valami újat, változatosat hozzon, talán azoknak a hölgyeknek is valami kedvére valót, akik nem bánják, ha titkos kecséiket valami páncélféle eltakarja.

Szóval 1840-ben elkezdődött a szoknyák kibővülése és „krinolizációja.“ Ez abból állott, hogy a szoknya szövetét elkezdték *crin*-nel, szőrrel kibélelni. Csakhamar mindenféle egyéb anyagot használtak hozzá: flanelt, selymet, kazsmirt. Több alsó szoknyát kezdtek felvenni, ezeket is megfelelőképen kibélelni, Ily módon a dámák odajutottak, ahova a mindenhelyi parasztleány, aki szereti összes szoknyáit magára akasztani.

A divat a felső test karcsuságával szemben az alsótest vastagsága, hordószerűsége volt. A megoldás azonban nem volt kielégítő, mert ez az öltözködés nagyon drága, hosszadalmas és nehézkes volt. A dilemmából nem volt más kivezető út, mint visszatérni a krinolinhoz, vagyis az abroncsok által kifeszített szoknyához.

Paradoxonként hangzik, de úgy van: az abroncsos krinolin olcsóbb volt, hygienikusabb volt, talán még esztetikusabb is, mint az őt közvetlenül megelőző divat. Képzeljük csak el, milyen nehéz volt az a rengeteg szoknya, amellyel szemben a Thomson-féle abroncs, az u. n. „cage-diamant“ csak félfontot nyomott. Mert tudvalévő, hogy minden divatváltozás nagy közgazdasági esemény is. Mozgásba hozza az ipart, a kereskedelmet és a feltalálókat. Egy Delirac nevű francia pl. feltalált egy „crinoline magique“-ot, amelyet egy mozdulattal meg lehetett szűkíteni és ki lehetett bővíteni.

A női nem kábultan látta, hogy a divat így „megegyszerűsödött.“ Ám a női öltözékben az egyszerűség csak addig divat, amíg megszületik, amíg változást je-

lent; aztán úgy viselkedik, mint a hernyó bábja: el kezd ismét tarka pillangóvá fejlődni.

Ez lett az abroncsos szoknya sorsa is. Elkoptak alóla az alsó szoknyák, de jöttek föléje a *volant*-ok, magyarul: *fodrok*. Először egy fodor, aztán két fodor, aztán három fodor. És így tovább. 1858-ban Eugenia császárnő egy bálon olyan fehér atlasz ruhában jelent meg, amelynek 103 (százhárom) fodra volt.

Bizony ez a divat nem volt sem természetes, sem kényelmes, sem egészséges. Ezt nem kell bővebben indokolni. Veszélyes is volt, mert a mozgásban rendkívül akadályozta viselőjét. Tűzveszélyes volt: számos olyan megégés okozója lett, amely racionális öltözködés mellett elmaradhatott volna. Így 1867-ben Matild főhercegnő, Albrecht főherceg leánya halt tűzhalált, amikor el akarta kerülni, hogy cigarettázáson kapják rajta és szoknyája ráncaiba rejtette cigaret-táját.

A krinolin kiegészítője volt a *sál*, amelyben a kazsmir sál dominált, továbbá a *köpeny* (*mantil*), amelyben évről évre változott a divat. 1848-ban pl. Európaszerte a *moldvai köpenyt* viselték a hölgyek.

Kedves dolog volna, ha módom lenne elidőzni a mellett a sok móka mellett, amelyet a krinolinra csináltak szatirikusaink. Az abroncs-szoknya állandóan foglalkoztatta a kedélyeket. A két jólismert dal bizonyára még a mult század első feléből való:

*A kisasszony Pozsonyban,
Krinolinban,
Selymet lopott a boltban,
Krinolinban ...*

És így tovább végtelen refrainnel. — A volant-os divatról szólt a másik jól bevált duhaj nóta:

*Elmentem én a vásárra Schneider Fánival,
Schneider Fánival,
Vettem neki selyemszoknyát három fodorral,
Három fodorral ...*

Divatkép az 1850-es évek krinolin-virágzásának idejéből

VÁNCZA MIHÁLY: *Hölgy magyar díszben,*
1861-ben.

Későbbi ezeknél az, amelyik a krinolin kiegészítő részét tevő *turnür*-re vonatkozik:

*Turi vásár sátor nélkül,
Mit ér a lány turnür nélkül,
Aludj babám, aludjál stb.*

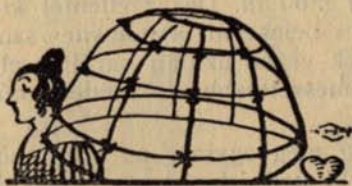
Úgy esett a dolog, hogy a turnürt idős dámáink még a XIX. század végéig is hordják, a krinolin divatja azonban az 1860-as évek végével véget ért.

Most utólag visszaemlékezni rá kedves és kellemes. Eszünkbe jut a biedermeier-kor a maga sok naivitásával. Kedves dolog lapozni a *régi divatlapokban, amelyekből illusztrációinkat is vettük*. Az 1860-as években a krinolin divatja összeütközött a *magyaros öltözködési móddal*. De az ellentét *kieggyenlíthető* volt, az abroncs belekerült a magyar szoknyába is. Az 1860-as évek végén azután karöltve eltűntek, egyszerűbb és természetesebb öltözködési módoknak adván helyet.

Visszajön-e még egyszer az abroncsos szoknya? Sajnálatomra, ki kell jelentenem, hogy visszajön. A történelem, lehet, hogy nem tanítómestere az életnek egyéb tereken, a divat dolgában azonban igen. A híres divatkreálók mást sem csinálnak, mint előveszik a régít. Ha Tutánkámen sírjából is női divatot ástak ki, csak nem képzelhető, hogy az a divat, amely minden eszelőssége ellenére a legtöbb ideig volt vezető divatja az újkori Európának, ne jönne még egyszer vissza?

Sőt: mialatt s sorokból könyv lett, a krinolin *már vissza is jött*. Egyelőre a szinpadra. Csakhogy szinpad és valóság örökös kölcsönhatással vannak egymásra. Ami nem az életből került fel a deszkákra, a deszkákról lekerül az életbe. A folyó 1927. év farsangján tanuja voltam annak a *krinolin-tobzódásnak, amely a revü-szinpadokon végbement*. Micsoda tömege az ellipszis átmetszetű *panier*-knek! De mi is jöhetett volna a sok nudítás után, ha nem az ellentét? Tehát a krinolin ismét mint vertugadin, azaz erénymentő a sok nu-

dítással szemben? Avagy csak arra való az egész, hogy az ellentétek jobban érvényesüljenek? Való igaz, hogy az emberi test nemes vonalai soha nem érvényesülnek oly meglepően, *mint amikor egy abroncsszoknyából gubódnak ki*. A világot már egy-két év előtt bejárta egy film, melyben az egyik *Miss Talmadge*-nek volt egy végtelenül bájos decens és humoros krinolin-vetkezési jelenete. Soha semmi oly jól nem eleveníthette meg a biedermeier kort, mint ez a pár pásodperces filmpergés. És ismétlem, *a jelenet decens volt*, amint-hogy minden az, ami a krinolinnal összefügg. Nem is lehet benne black-bottom-ot táncolni.

XV.

BARABÁS MIKLÓS.

Márkosfalvi Barabás Miklós 1810-ben született Márkosfalván, Háromszékben és 1898-ban halt meg Budapesten. Egy évszázadot élt végig, az emberiség legértékesebb és legérdekesebb évszázadát. Sokat élt át a politikai történelemben is: a napoleoni idők legendakörében élte le gyermekkorát és megérte a XX. század derengését. Megérte a XIX. század technikai csodaprodukciónak: ő, aki fiatalon még szekéren utazott Pestre és Bukarestbe, öregén a Telefon Hírmondót hallgathatta.

Ám a nagy külső események gyakran nem sokat számítanak az ember belső lelki világában. Az erős lélek nem dobáltatja magát a külső események által, hanem gyökeréből fejleszti ki fájának terebélyét. Ilyen lélek volt Barabás Miklós is, akit, azt hiszem, kevéssé érdekelték a politikai események és kevéssé a technika vívmányai. Ezek legfeljebb abban a vonatkozásban, amelyben a festőművészetet érintették. Mert Barabás festő volt és művész volt a szó valódi értelmében. Nem azok közé az ú. n. tehetséges emberek közé tartozott, akikből *minden lehet*. Ha valaki a predesztináció számára keresne életpálya-bizonyítékokat, Barabás Miklóst első helyen kellene említenie. Ő festő-

nek született, neki festővé kellett lennie. Mindjárt látni fogjuk, hogyan lett azzá. Festő lett abban az időben, amikor elmondhatta a költővel: „szertenézett s nem lelé honját a hazában”; amikor szerves magyar festőművészet még nem volt. És megérte a magyar festőművészet virágzását, megérte Munkácsy Mihály korát, megérte a fiatalok harcait a modern művészetért és megérte azt, hogy e harcok érdekelték a magyar közönséget. Megérte mindezt friss erőben s olyan alkotó kedvben, mely legalább is megközelítette a Tizianét.

Én még ismertem az öreg urat. Úgy esett a dolog, hogy a Pesti Hazai Első Takarékpénztár az 1870-es évek végén a jeles Ybl Miklós által nagy bérpalotát építtetett a Kálvin-téren. Ez volt Budapesten az Anker-udvar után, úgy tudom, a második négyemeletes ház. Egyike volt az első lakóknak: apám a II. emeleten, a IV. emeleten pedig egy zömök, rendkívül mozgékony ember, Maszák Hugó, a főrendiház naplószerkesztője, egyébként fürge irodalmár. Maszák Hugó veje volt Barabás Miklósnak, akinek leányát, a ma is élő Barabás Ilonát, vette el feleségül. Én, aki az unokákkal voltam egy sorban, sokat hallottam a nagyapáról, sőt láttam is, beszéltem is vele. Jóságos, nagy szakállu ember volt, természet nézve épen akkora, mint veje, Maszák Hugó. Bizonyára ez is hozzájárult a ketőjük közötti szimpátiához, amelyik igen nagy volt, olyannyira, hogy a vő ékes rigmusokban meg is verselte apósának élete sorát. E poémának alapja már közkinccse az olvasó embernek: Barabás Miklós emlékiratai, amelyeket a magyar Tudományos Akadémiának ajándékozott.

Ha ezeket az emlékiratokat kezünkbe vesszük, sok érdekes momentumot tudunk belőle kihámozni. Aminthogy Barabás Miklóssal nem is lehet íróembernek együttében végeznie. Amilyen egyszerű volt ő a maga valóságában, annyi apró és nagy problémát hagyott hátra azok számára, akik az ő életével és munkásságával foglalkozni akarnak.

Ime, az első kérdés: hová kapcsolódik Barabás

művészete, *Erdélyhez-e*, hol ifjúságát töltötte, avagy *Budapesthez*, ahol sikereinek javát aratta. Való igaz, hogy Barabás már a 30-as évek végén tartósan telepedett meg Pesten, erdélyi honából azonban a székely embernek olyan markáns egyéniségét hozta magával amelyet a turbulens pesti élet nem tudott átformálni. Ha Barabás nem az, aki, ha nem bízik feltétlenül önmagában, istenadta tehetségében és szorgalmában, kétségtelenül másképen viselkedik Pesten, mint ahogy viselkedett. Azidőben Pesten rohamosan fejlődött minden. 1840-ben megalakult pl. a *Műegylet*. Nagy dolog volt ez akkor, amikor eladdig Pesten nem rendeztek művészeti kiállításokat. És egyszerre a társadalom hangos részvételével az élet előterébe nyomult a képzőművészet kérdése. A művészek igyekeztek a Műegylet szekerébe kapaszkodni, onnan vártak támogatást, viszont szidták is eleget. Barabás Miklós nem tartozott ezek közé. Ő is kiállította egy-egy művét, de egész magatartásán meglátszott, hogy csak saját magára támaszkodik. S a későbbi idők folyamán is, amikor emberek, ízlés, divat, művészeti irány mind mind megváltozott, Barabás Miklós megmaradt önmagának. Nem tartozott semmiféle csoporthoz. Nem óhajtott olyan érvényesülést, amelyet nem saját magának köszönhet.

És valóban, ha végignézzünk művészetén, nem tagadhatjuk el, hogy az, elejétől végig, a legharmonikusabb fejlődés eredménye. Mindegyik művén ott van a mag, amelyet Erdélyből hozott magával. Hiába kvártélyozta be magát később Pestre, lelke erdélyi maradt.

Igy mutatja be Maszák Hugó említett poémája is a fiatal Barabást, aki Bécsben odamerészkedett a híres-nevezetes Petter tanárhoz:

Petter tanár ránéz, erdélyi és székely?

Ilyen messzejönni barbár hogy merészel?

Mit hozott magával az ifjú művész?

Erdélyben nem volt festőiskola és Barabásnak a franciával kellett mondania: je prends mon bien ou je le trouve. Fel kellett szednie Erdélyben az apró

művészeti morzsákat és azokat a még mindig igen szerény falatokat, amelyekhez Magyarországon hozzájuthatott. Azután elkerült Olaszországba, ahol az árnyékban bolyongás után egyszerre a verőfényre érkezett. Kétségtelen, hogy Olaszországban és a bécsi akadémián tanult legtöbbet, ám valamennyi művén ottan maradt a nyoma annak a kezdetnek, amely Erdély földén csirázott, épúgy, mint a modern kertészet által termelt pompaszekfűben is fel lehet ismerni a rétnek egyszerű virágát.

Abban a korban, amelyet akadémikusnak, egyéniség nélkül valónak jellemeztek, Barabás mindenkor megmaradt Barabásnak. Sőt emlékirataiban is a kezdet éveire terjeszkedik ki a legbővebben s a legnagyobb szeretettel. Hiába, az ifjúság a legnagyobb kincs, akkor alapozzuk meg a jövőt, s töltöttük légyen ifjúságunkat bármily nélkülözések között, bármily primitív módon, bármennyire tapogatózva: hozzá fordulunk vissza mindenkor a legnagyobb szeretettel és kegyelettel.

Lássunk tehát egyet-mást Barabás erdélyi ifjúságából.

Három éves korában már a dálnoki falusi iskola növendéke volt. „Olyan kis legény voltam még ekkor — olvassuk, — hogy télben, ha hó esett, ölébe vett a nagyatyám bérese és úgy vitt az iskolába. Egy kis hársfatábla volt a nyakamba akasztva, melyen írni tanultunk, mert a papírért pénzt kellett volna adni. Ha a tábla mindkét felét tele írtuk, esténként üveggel le kellett vakarni, s hogy a tinta bele ne igya magát a fába, azt tűznél megmelegített és rongyba kötözött sárga viasszal dörzsöltük le. De csak kevés viasznak volt szabad a fára jutni, mert máskülönben összefutott rajta az írás. A tintát is magunk főztük ugyan, fekete gyűrűfa héjából, amihez egy kis gálickövet kevertünk, de Dálnokban akárhányszor úgy csináltuk a tintát, hogy a megfordított füstön levő kormot tejjel összekevertük. Még ötéves koromban is olyan kicsike legény voltam, hogy a vizsgán a padra állítottak, mert az asztal mögül nem látszottam ki.“

BARABÁS MIKLÓS: *Nádasdy Julia grófnő
arcképe.*

BARABÁS MIKLÓS: *Bojtárfiú.*

S ez a kis székely Hüvelyk Matyi meghódította a világot. Mert Barabás világszerte ismert művészeink közé tartozik. Ebben is példája annak, hogy a gyertya nem maradhat a véka alatt. Hosszu élete pályáján s azt követő ifjú örökéletén különböző periódusai voltak — a divat szeszélyei szempontjából. Az 1830-as és 1840-es években volt az ő arany ideje. A mult század második fele is csupa elismerést hozott számára: kifogástalan művészeti sikereket, koronként megújuló hivatalos elismerést. De a fiatal Barabásból lassanként öreg Barabás lett: a divatot, a töretlen sikereket, a parázs-ünnepeltetést át kellett engednie a fiatal generációnak. Ám az öreg úr lankadatlanul alkotta szebbnél-szebb műveit. Ismerem pl. az 1880-as években festett tájképeit, amelyeknél fel kell kiáltania az embernek; *hát Barabás ilyen is tudott!* Mert, hogy mindig csak a portrait-festőre gondolunk. Ez időben Barabás keveset szerepelt a nyilvánosság előtt, mégis az 1896. évben Budapesten rendezett műtárlaton, 86 éves korában, munkásságát nagy vonásokban bemutató változatos kollekcióval állott elő. Ekkor látta a magyar világ, hogy milyen nagy festője van. Halála után egy emlék-kiállítás még inkább megalapozta megbecsülését. A XX. században aztán hatalmas lánggra lobban a gyűjtés, amatőrködés passziója. Felfedeződött, hogy Barabás *miniaturista*. Nosza megindult a hajsza Barabás-miniaturák után, úgyhogy külföldi miniatűr kiállításokon, nagyszabású aukciókon ma már, mint bevett márkával találkozunk Barabással.

Bizony kevés magyar festőnek jutott osztályrészül a nemzetközi siker. Ilyen mindenesetre Munkácsy Mihály, aki után még Szinyei-Merse Pál, Zichy Mihály, László Fülöp és Márk Lajos következhetnek, de már a többi neveknél — sajnos — óvatosaknak kell lennünk (bár ne kellene!) a határozott állításnál.

Kissé messze kalandoztam a csöpp-gyermekek Barabás írástechnikai kínjaitól, amelyekhez pedig vissza akarok térni, elmondandó, mennyi aja-baja volt e fiatal művésznak, amíg autodidakta korában a festőművészet technikájával megismerkedett. Eleinte

tussal rajzolgatott, majd nagyenyedi diák korában egy Lileque nevű francia szobafestőtől — akit vulgo Léleknek szólítottak — megtanulta a festékek neveit és az enyves festék kezelési módját. 15 éves korában Kis-Ludason megpillantja az első olajfestményt, Neuhauser szebeni festő és rajztanár egy tájképét. Rohan Neuhauserhez tanulni. Nemsokára megismerkedik a crayon-rajzolással és a kenyérbélnek avval a csodaszerű kezelési lehetőségével, amelyet manapság radirgummival végezzünk el. Mily apróságok ezek nekünk manapság, de mily életbevágó volt mindez e kis ember nagy művészelképének. Aztán jöttek egyéb etape-ok, a miniatűrfestés, az akvarel helyes kezelése, a kőre rajzolás ...

Manap „csinosan festegető“ fiatal hölgyeinknek könnyebb dolguk van. Csak bemennek egy külön e célra alakult boltba és ezernyi kész cikkben válogathatnak. Akár a készre festett képet is megvehetik.

A hely szűke búcsúzni készlet Barabástól, de nem véglegesen, mert Barabás Miklós a témák tömegét jelenti: mint portrait-festő, mint miniatürista, mint portrait-litografus s e téren történelmi festő, mint genrefestő stb. Ezek általános műtörténelmi témák. Külön erdélyi téma: Barabás erdélyi vonatkozású oeuvre-je. — Hiszen tudvalevő, hogy Barabás 1810-től 1829-ig — amely időben már lelkes és szorgalmas professzionátus festő volt — Erdélyben tartózkodott. 1829-ben ment Bécsbe, honnan félév múlva visszajött Kolozsvárra, ahol 1831 májusáig maradt. Innen másfélév múlva Bukarestbe ment (itt aratott sikereit is érdemes külön megtárgyalni), majd innen 1833-ban ismét vissza Erdélybe. — 1837-ben és 1839-ben ismét huzamosabb ideig tartózkodik Erdélyben, főként Kolozsvárt. Ezután végleg Pesten telepszik le, de szülőföldjére gyakran lelátogat.

Barabást unos-untalan együtt találjuk eredeti házával. Ime pl. Wesselényi Miklós bárónak egy napló jegyzete Pestről 1836 május 10-éről:

— Bárlfayék kérésére Barabásnak ültem. Ezen

erdélyi fi, darabig mulatván Olaszországban, nemrég jött onnan el. Derék festő.

A kiváló politikusnak nagy öröme volt a képben, melyet szívesen mutogatott szeretteinek. Barabás naplójából viszont fellapozhatjuk, hogy a művész negyven forint tiszteletdíjban részesült, ami igen tisztes díjazás volt abban az időben. Ugyanezen évben még köre is rajzolta Barabás Wesselényit, amiért 30 forintot kapott.

Ezek az adatok olvashatók abban a jegyzékben, amelyet a művész saját működéséről készített. *Menyngi kolozsvári és egyéb erdélyi név fordul itt elő!* nem egyszer találkozunk pl. a *Gyergyai-család* nevével, akiket, úgy látszik, a művész igen szeretett.

Barabással a legutóbbi években sokat foglalkozott a művészeti irodalom is, a műkereskedés is. Ezekről azonban Erdély távol esett. De ez nem baj, mert az csak jó, ha komoly műtárgyak hosszú ideig megmaradnak ugyanabban a biztos kézben. Viszont kétségtelen, hogy az erdélyi Barabás-képek összeállítása és szakszerű megbeszélése egy még el nem végzett feladata a műtörténelemnek.

XVI.

JÓKAI — A KÖNYV.

A budai Svábhegy Tündér-uccájában egymás mellett áll két jóképű nyári lak; az egyik a kolozsváriaknak jóismerős Hegedüs Sándoré volt, a másik dr. Siklóssy Gyula szemorvosé. (Lesz, aki őrá is emlékszik.) Ebben a két kertben töltöttem el én gyermekkorom nyarait. Jókai Károlyra, a Hegedüs-gyerekek nagyatyjára, úgy emlékszem, mintha most is látnám, nem is szólva Hegedüs Sándorné Jókai Jolánról, a mindig jószívű, mindig vendégszerető, mindig tevékeny és mindig eredeti Jolán néniről.

Jókai Mórt is számtalanszor láttam. Ő tíz perc járásra lakott tőlünk, a róla elnevezett Költő-uccában. Hegedüséknél gyakran megjelent, de hozzánk is bebetévedt. Ilyenkor csendesebb lett a gyerekek lármája (még Lóránt is a gyerekek közé tartozott, pedig ő már Herbert Spencert olvasta, amikor mi még Jules Verne-ért lelkesedtünk). Inkább oda-oda érdeklődtünk, hogy miről is beszélnek a nagyok. Ezelőtt 35—40 évvel volt is mit beszélni a Svábhegyen három olyan „agrár” embernek, amilyen Jókai Mór, Hegedüs Sándor és apám volt. A filoxera megette az ősi budai ipart: a szőlőt. Mi a teendő? Nem volt ez afféle dilleltáns tár-

gyalás. Jókai összes műveiből kibugyborékol a kertész-büszkeség. Az 1855. évi Vasárnapi Ujságban — egy barátságos vita kapcsán — így ír: „Amióta a vaddinyét a Svábhegyen felfedeztem és arra iskolát alapítottam...” 1896-ban pedig megírja Kertészgazdasági Jegyzetek c. „művét” s abban éppen azokat az észleleteit szögezi le, amelyeket barátaival annak idején megtárgyalt. Elmondja „tizenhárom éves küzdelmét a filoxera, peronoszpóra és dematofora ellen, *akiket* minden esztendőben agyonöl, elpusztít, semmivé tesz...” Hegedüs Sándor szűkebszavú kertész volt, nem sokat beszélt, hanem egy-kettőre megteremtette kertjében a Svábhegy mai napig legvirágzóbb amerikai szőlőjét, apám pedig feladta ugyan a szőlőért való harcot, ellenben minden pusztuló tőke helyére egy fenyőcsemetét dugván le, gyönyörű fenyvest varázsolt.

A vendégszeretet, amelyet e hasábokon élvezek, csábítana arra, hogy további személyes emlékekkel dicsekedjem. Ám ezek az apróságok csak nekem nagyok, mást talán nem is érdekelnek. Ezek a személyes emlékek végre is túlságosan egyoldaluak. Van azonban egy terület, ahol a gyermek is egyenrangú félként áll szemben a legnagyobb íróval. Ez a terület a *könyv*.

A gyermek is érzi, hogy ő a közönség tagja, azé a közönségé, akinek az író dolgozik. S a könyv nem közömbös valami: a könyvet, amelyet magunkhoz emelünk, szeretjük. Ha azt mondjuk: a könyv a legjobb barát, nem üres frázist mondunk. A jó könyv jó tanácsadó, avagy kellemesen mulattató. Mint a jó barát. Ám nemcsak belső tartalmát becsüljük, kívülről is megnézzük: milyen a nyomása, milyen a papirosa, kötése. Emberben sem szeretjük a szurtosat s könyvben is megválogatjuk, melyik legyen állandó élettársunk. S ha valami apró fogyatékosága van, segítünk rajta: megtisztítjuk, új gúnyát szabunk rá.

Jókai naponként való élményt jelentett számomra. Napról-napra lázasan vártam a „Nemzet”-et, hogy Fráter Györgyöt olvashassam s másnap kivágjam. A

kivágásokat a legaprólékosabban összeillesztettem, minden egyébtől megtisztítottam s elhitettem magammal, hogy könyvet csináltam belőle. Ilyen sorsra jutott a Pesti Hirlapban megjelent Két Trenk és még egynehány Jókai-regény.

Némi szívfájdalommal kellett mégis megállapítanom, hogy ujságkivágásaimból nem lett könyv. A könyv másféle. Ezt tízéves koromban már nagyon tudtam, mert ekkor más ismert kalóza voltam a pesti antikvár-könyvpiacnak. Második-harmadik gimnázista koromban leckéket adhattam volna az összehasonlító katalógustanból. Senki úgy nem tudta az antikusokra ráolvasni, hogy másutt olcsóbban adják a könyvet, mint én. A könyvbazárokból senki oly otthonos nem volt, mint én. És micsoda könyveket lehetett ezelőtt 30 évvel venni a Ruzicska-bazárban a Rákóczi-út és Vas-uca sarkán! *Tízért* azaz tízkrajcárért olyan domborított disznóbőrkötésekkel vettem Rotterdami Erasmus arcképével, hogy mikor hazavittem, elfogott a kétely: *nem csaptak-e be?*

Multak az évek. Jókait mindegyre *olvastam*, vele, még inkább hőseivel — úgy éreztem — nagy barátságban voltam, ellenben Platót, Cicerót és Summus Aristotelest *vásároltam* nagy foliansokban. Jókait vásárolni minden rajongásom mellett sem jutott eszembe. Ma már pontosan meg tudom állapítani, miért nem. Jókai műveinek tartalmi szépsége magasan ragyogott felettem. Ezzel szemben miféle külsőben jelent meg ez az olimpusi kinyilatkoztatás! Kézről-kézre adott, elnyűtt, behajtott, sárgára piszkított, széteső, szakadt-táblájú és elhajolt gerincű könyvekben! Valahogyan azt hittem, hogy nem szabad észrevenni, hogy ezek a könyvek ilyen csunyák. Ezeket a könyveket olvasni kell, de nem könyvtárba tenni, ahol egyébként sem maradnának meg, mert elkérik őket — *olvasni*. Könyvtárba olyasmi való, amit *csak nézegetünk*: vaskos filiő, piros iniciálékkal és rézbevéssett címlappal.

A XIX. század magyar autorainak bibliofil-gyűjtése még új dolog. Magam, aki mindig szenvedélyes

könyvbarát voltam, ezelőtt 10—20 évvel még meglehetősen vegyes érzelmekkel nézegettem Endrődi Sándornak, Jeszenszky Istvánnak, Baróthy Lajosnak könyvgyűjtését, amikor jelentéktelen kis Petőfi-füzeteket mutattak nekem vaskosan félkörbe kötve. Első kiadás! Hát persze, hogy van *editio princeps* Petőfinek, Aranyinak, de még Nagy Ignácnak és Kuthy Lajosnak is. De hát ezek is fontosak, ezek is különös becsülésre méltók?

Lassan öntudatlanul rájöttem, hogy bizony azok. A léleknélkül való, soha nem olvasott foliansokat hagyjuk a parvenüknek. Azok még papier-machéból is utánoztatják. A ragyogó díszkiadásokat, ha elkerülhetetlen, tegyük fel a polcunkra. De nem ezek az igazi barátok. Az első kiadás a maga összhangzó lényével, egyszerre született szövegével, betűivel, papirosával, borítékjával, úgy jelenik meg előttünk, mint egy valóságos élő ember. Itt a könyv, itt a kor, itt az ember. Leül mellém, nincs titka előttem: mindent látok, mindent hallok. Ő igen, az ilyen emberrel érdemes barátságot kötni! Úgy-e Petőfi, úgy-e Jókai, jóbarátok vagyunk!

Ez az intimitás természetesen csak beavatottaknak jár ki. Amíg az ember eljut az első kiadás varázsának megértéséig, addig sokat kell gondolkoznia és éreznie. Amíg az ember egy kifogástalan példányhoz jut, sokat kell fáradnia és áldoznia. De aztán jön az élvezet. Mert nem mindegy, hogy János vitézt az első kiadásban olvasom-e, avagy az összes művek nagy kvárt kiadásában. Az amatőrség szerelmeta barátságát csak az *első* hozza meg.

Ami a Jókai editio-principseket illeti, ha nem csalódom, ezelőtt tíz évvel még nem gyűjtötte őket rendszeresen senki. Ennek oka az volt, hogy Jókai műveinek száz kötetes nemzeti kiadása elavulttá látszott tenni minden előbbi kiadást. A díszkiadás, mely egyébként, mint könyvprodukció, minden dicséretet megérdemel, díszbutor gyanánt vonult be a magyar családokhoz. Erre a Jókaira már ügyeltek. Vigyázni kellett, nehogy elveszzen egy a százból!

Ezzel szemben ki gyűjtse a régi kis piszkos hamupipőkéket? Íróra mindenkép egyike a legnagyobb dícséreteknak, ha azt mondjuk: *tönkre olvasták műveit*. Még manap is, ha bemegyünk egy pesti antikváriumba és Jókait kérünk, rámutatnak egy nagy polcra: ott vannak ezek az elnyűtt könyvek! Ám néhány év előtt megfordult a könyvkedvelők gondolkozása: egyszerre nagy keletje lett az első kiadásoknak.

A Jókai első-kiadás-gyűjtés nagyszerű sport. Körülbelül 300 kötetre lehet becsülni egy teljes kollekciót (amilyen tudtommal nincs sehol.) A kezdő gyűjtőt sem fenyegeti tehát a veszély, hogy nem talál semmit. Találja ezt, találja azt, azután talál jobb példányt. Léven épen a legolvasottabb művek — Egy magyar nábob, Kárpáthy Zoltán, Aranyember stb. — a legelnyűttebbek. A rossz példányokat folyton cserélheti jobbakra. Egy emberéletet ki lehet tölteni Jókai-gyűjtéssel.

De megéri. Jutalma először is a teljes barátság a nagy költővel. Hiszen lehetetlen, hogy aki a Hétköznapiak-tól (1847) kezdve a Börtönvirág-ig (1904) könyvenként végigkíséri a költőt, ne érezze a kettőjük közötti kapcsolatot. Azután vannak a Jókai-gyűjtésnek mellékágai. A komoly gyűjtő nem hagyhatja figyelmen kívül Jókai nagyszabásu hirlapirodalmi működését. S itt egyszerre rendkívül tarkavirágúvá lesz a gyűjtés mezeje.

Jókait tekinthetjük ugyanis a magyar illusztrált sajtó egyik megalapítójának. Vele kezdhetjük a magyar élclap történetét (hogy az 1848-as Charivariról ne essék szó). 1858-ban megindítja a Nagy Tükör c. folyóiratot, majd ugyanebben az esztendőben az Üstököst. „A kezdeményezés nehéz volt — írja ő maga — sem humorisztikus író, sem karrikatura rajzoló hozzá; magamnak kellett kezdetben írnom is, rajzolnom is, később segített maga a közönség.”

Érdekes a Nagy Tükör első számában Jókai Mór és Heckenast Gusztáv aláírásával közzétett *felhívás hazai művészeinkhez*: „az ilyen illusztrált humorisztikus vállalat, mint a miénk, kezdetben nem adhat

megfelelő képeket; nem tudjuk egyelőre kitől kelljen azokat megszerezni, pedig kétségtelennek hisszük, hogy hazánkban annyi genialis művész és dilettans rejtőzködik, aki torzképek, genrerajzok, jellemképek s más effélék kiállításában remek dolgokat fog előállíthatni.“ — E célból Jókai és Heckenast illendő díjazást és titoktartást ígérnek.

Sajnos, a titoktartást igen messze vitték. Az Üstökös bevallott művészei a dicső Jankó János, mint rajzoló, s a derék Pollak, mint fametsző. A Nagy Tűkör, valamint az 1854-ben megindult Vasárnapi Ujság rajzolói között azonban ember legyen, aki kiismerje magát. Manap minden csinosabb könyvön föl van sorolva mindenki, akinek csak a legkisebb köze volt a könyvhöz. Jókai műveinél nem tudjuk a művész nevét, ha még oly gondos illusztrációt készített is.

Igy névtelenek az 1876-ban Jókai által szerkesztett Életképekben megjelent igen szép fametszetű illusztrációk, melyek bátran lehetnének Jankó János kezétől valók. Jókai maga a régebbi években bizonyára számos rajzot készített, később már csak egyes komolyakat, amelyeket neve aláírásával is ellátott. Így a Vasárnapi Ujság egyik első évfolyamában Vörösmarty nyéki lakóházát, az Életképekben a koltói Teleki-kastélyt, hol Petőfi mézesheteit élte.

Névtelen rajzokkal jelent meg 1877-ben Pozsonyban Stampfel Károlynál a Névtelen vár, majd az 1880-as években megjelenik a legkiválóbb Jókai-illusztrátor. Jókai Róza (később férjezett Feszty Árpádné) személyében. Jókai Róza illusztrálja bravurosan a Lócsei fehér asszonyt. Meglátszik, hogy apa és lánya között teljes a megértés; a rajzok hajszálig simulnak a szöveghez. Jókai Róza rajzait találjuk a Magyar Szalonban megjelent kisebb regények mellett is. Kár, hogy idővel ezek a rajzok, amelyek főképen a Révai-féle Jókai Mór Ujabb regények c. sorozatban jelentek meg, hamar elmaradtak (Ílyenek voltak még A Damokosok, Kis királyok, Három márványfej). Fesztyné ma mindenesetre egyik legjobb festőnőnk, akinek azonban veszélyes konkurrensa van leánya, a

congenialis Feszty Masa személyében.

Nem is állhattam meg, hogy ne menjek el Fesztyékhez, akikhez időtlen idők barátsága fűz, amennyiben Fesztyné engem ismer születésem óta, Feszty Mását meg én ismerem születése óta. Anya és leánya a Budafoki-úton laknak egy kedves melegséggel berendezett lakásban. Lakás is, műterem is. Fesztynének gyors egymásutánban épen most jelent meg két emlékiratszerű könyve, amelyre, mint író nő valóban büszke lehet. Ám a festő nő is, az író nő is elnémul, ha az anya juthat szóhoz. Láttam, hogy az anya egyetlen öröme most az a művészi siker, amely leányának jut osztályrészül . . .

Egy darabig magam is a fiatal művésznő pompás, színes képeinek hatása alatt voltam, de aztán rátértem jövőtelem tulajdonképeni céljára.

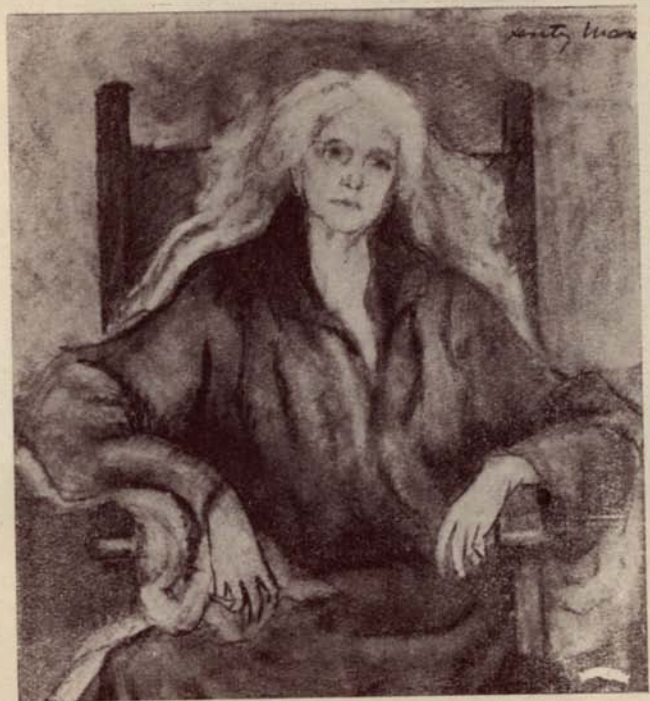
— Igen, igen — mondja révedezve Fesztyné — valamit én is illusztráltam. De hogy mit, arra már nem emlékszem. Talán tudnék valamit mondani ezekről a rajzokról, ha úgy véletlenül a kezem ügyébe akadnának. De hol lehetne ezekhez hozzájutni?

És átérzem a Fesztyné nemes lényében rejlő végtelen szerénységet. Hiszen az ő életében, amelyben ilyen fejezetek voltak, mint: Jókai Mór, Feszty Árpád és Feszty Masa — mit jelenthettek ezek az apró rajzok? Mit jelenthettek ezek neki, aki maga is sikerrel dolgozott férje oldalán, mint festőművész. Én azonban most mégis csak a rajzokról kérdezem őt, még pedig jól felfegyverkezetten, mert az előszobából egyszerre csak egy nagy rakás könyvet varázsolok a szobába.

Amilyen rajongással csügg Fesztyné a lányán, olyannal csüng Feszty Masa az édesanyján. Csaknem széttépi szállítmányomat. Mindegyiket egyszerre akarja látni:

— Hát ezt te mért titkoltad el előttem, mama? Ezt is te rajzoltad, meg ezt is? No nézd csak, még fedőlapot is rajzoltál? Ilyesmihez is értesz? És milyen gyönyörű mindez! Így csak te tudsz rajzolni!

Fesztyné mosolyogva hallgatja a dicséretet, nézegeti

FESZTY MASA: Édesanyám. (Fesztyné Jókai
Róza.)

GERNYESZEG.

saját elfelejtett műveit, majd lassanként hangot ad emlékeinek:

— Épúgy dicsérsz, mint apám, aki szintén megvolt vele melégedve. Nem mondhatom ugyanezt saját magamról, aki festeni nagyon szerettem, de rajzolni nem. Révaiék sem voltak általam elragadtatva, mindig volt valami kifogásolni valójuk, különösen nyomda-technikai szempontból. Apámnak azonban csak dicsérő szava volt hozzám. Pedig sokszor hajmeresztő feladatok elé állított. Ő u. i. nem ismert lehetetlent s amint pl. a tengerfenék titkait elképzelte, azon mód szerette volna, ha azt én is láttam és mindjárt megrajzoltam volna. „Te mindent tudsz“ — mondta gyakorta. Én rajzoltam is szorgalmasan az ő kívánságára és utasításai alapján. Arra nem volt időm — s az akkor még nem is volt szokás — hogy külön tanulmányozzam a könyvművészetet, a nagy illusztrátorokat stb. Arra mégis emlékszem, hogy Zichy Mihálynak azok az illusztrációi ragadták meg leginkább figyelmemet, amelyeken, egy lapon több kis rajzot közös dekoratív keretbe illesztve, mondja el egy könyvnek az egész tartalmát. Magam is rajzoltam két ilyent — s ezekre voltam a legbüszkébb — de ezek tudtommal nem jelentek meg.

— No de jelent meg más kötetszámba — vetem közbe.

— Jelent meg, hála Istennek, mert most jut eszembe, hogy tíz forintot kaptam egy-egy rajzért a kiadótól s az így összegyűjtött pénzen mentem el — akkor még, mint leány — müncheni tanulmányutamra, melynek egész életemben nagy hasznát vettem.

Most elbúcsúozom Fesztyéktől, hogy ismét a könyvből turkálni szeretőkhöz beszéljek. Nekik még meg kell említenem, hogy egyes Jókai-regények, mint pl. a Névtelen vár és a Lőcsei fehér asszony füzetekben jelentek meg úgy, mint valamikor Nagy Ignác Magyar Titkok c. műve. A füzeteknek is illusztrált fedőlapjuk volt. A gyűjtő főnyereményként üdvözölheti az olyan példányt, amely a csonkítatlan

margóju füzeteket az eredeti borítékfedőlappal tartalmazza.

Amily sok képre akadunk a Jókai által szerkesztett lapokban, oly ritkák az illusztrált Jókai-kötetek. Mintha a kiadók Jókai fantáziáján kívül nem kívántak volna semmi egyéb lélekmozgató eszközt. Meglátszik a Jókai-könyveken, hogy nem díszes külsejükkel akartak hatni. Nyilván oktató célból kivétel „A Magyar Nemzet Története Regényes Rajzokban“, amely 1860. évi második kiadásában a Geiger-féle ismert képeket tartalmazza. Díszműbe készült első kiadást tulajdonképen csak egyet ismerek: az 1889-ben megjelent Utazás Egy Sírdomb Körül, melyhez a kiváló Vágó Pál rajzolt képeket. Ez a Révai Testvérek kiadása. A legszebb francia kiadásokra emlékeztet az Egy Magyar Nábobnak negyven évvel a princeps után az Athaeneumnál megjelent díszkiadása, melyhez Goró Lajos rajzolt hatvankét szövegrajzot és nyolc akvarellt.

Nagyon nobilisan állította ki Ráth Mór a négykötetes Benyovszky Móricot, melyhez a XVIII. századi angol metszetek másolatai mellékelvék. Egyáltalán Ráth Mórnak volt szíve a könyvek kiállításához. A háromkötetes Életemből c. sorozat (1877), jöllehet a könyvművészet u. n. rossz korában jelent meg, a maga precíz kiállításában figyelemreméltó munka. Hellyel-közzel igen csinosan jelentek meg Jókai művei. Ezekből rendszerint igen jó példányok maradtak fenn, mert ezeket olvasták a legkevésbé.

Sokat lehetne beszélni a Révai-cégnél megjelent száz kötetes nemzeti kiadásról. Nem mindenki tudja, hogy ebből készült tíz japánpapírra nyomott példány is. Az egyik ilyen példány egész pergamentkötésben, Akantisz Viktor díszítésével, a Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárában foglal helyet. A Révai-cég Jókai összes műveiből egy ötven kötetre terjedő békekiállítású centennáris kiadást is rendezett.

Ime, néhány szerény megjegyzés arról, hogy mi mindent jelent Jókai — a könyv. De ez még nem min-

den! Gondoljunk egy Jókai bibliográfiára: az összes kiadások felsorolására. Gondoljunk az idegen nyelven megjelent Jókaiakra, amelyek szintén kitesznek egy egész kis könyvtárt. Gondoljunk a Jókaival foglalkozó irodalomra. Gondoljunk csak a közelmúlt Jókai-jubileum irodalmára!

Amikor e cikket kezdtem, úgy éreztem, hogy Jókai külön *érzelem- és fantáziavilágot* jelent. Úgy is van, de ezenkívül egy külön *tudományágot* is!

XVII.

GERNYESZEG.

Harcra kél az autóval a felázott út Marosvásrhely és Szászrégen között. Száz év előtt ilyenkor már a „télvíz idő“ beálltát állapították meg eleink s az útra ráfekvő pocsolyákat átengedték a vállalkozó szellemű rucáknak. A nagy urak, ha mégis hintóba szálltak, el voltak készülve a bivalyok segítségére. Jobb volt ott-hon a közlekedési alkalmatosság. Oda se neki, ha harminc méternyire elnyeli az utat a kávészínűre festett esővíz. Az autó belevág, zugva preckel szét a barna lé, mintha ezer vizipuskából adnának le üdvözlést. Néhány csepp az arcunkba vág s aztán rohanunk tovább.

Nem is mi rohanunk, hanem a hegyek, a fák, kilométerjelzők s a községtáblák. Gernyeszegen akarunk megállni: a *Teleki-kastély* mellett észrevétlenül nem lehet elsuhanni. A Maros egyszerre csak elénk kanyarodik, szemünk elé tol egy szobrokkal ékes XVIII. századbeli ligetet, ránk vetíti egy csodás kastély sziluettjét, mire valamennyien felkiáltunk: *Gernyeszeg!*

Az autó meglassul. befordulunk a nyitott kapun, átmegyünk a hidon s már a kastély udvarán vagyunk. Átmentünk a harcias felvonó hid mai barátságos utódán és itt vagyunk nem is a kastély, hanem a vár ud-

varán, amelyet még az ősi várak vesz körül. Szinte látjuk Teleki Mihálynak, a hatalmas kancellárnak várát a maga középkorian komor építkezésével.

Szives vendéglátással feltessékelnek a lépcsőn. Kardcsattogás üti meg a fülünket. A vívóterembe jutottunk, ahol két maszkos alak osztogatja egymásnak a touche-okat oly rugalmasan és olyan hévvel, mintha legalább is a szomszéd várúrnő szerelmi kegyéért folynék a vetélkedés.

Beléptünkre elül a harci zaj s a maszkok alól két fiatalember arca bukkan elénk: *Teleki Domokos gróf* és sudár növésű fiáé, aki most kopogtat a férfi-kor ajtaján. Ime, két jóbarát: az egyik fiatalságából, a másik férfias komolyságából adott kölcsön egy részt a másiknak.

— Csak egy órácskára néztek be hozzánk — szól a ház ura. Nem sok idő, de igyekezzünk hasznosítani. A kastélyt kívülről látták úgy-e bár?

Bevalljuk, hogy nem láttuk, mert a hely romantikája kötötte le lelkünket. Most vesszük csak szemügyre a Mária Terézia kor építészetének ezt a csodáját, amely barokk anélkül, hogy cifra volna és monumentális, úgy, hogy minden részletével is gyönyörködteti a szemet.

— Ez a kastély 1770 körül épült, — magyarázza Domokos gróf. Okmányszerű adat nem maradt fenn építési évről, ha csak nem tekintjük annak azt a toronyóradíszét, amelyet itt őrzök szerény gyűjteményemben. Ennek felírása a következő: *R/ómai/ SZ/ent/ B/irodalmi/ Grf. Széki Teleki László ur költségével 1777 Szigeti Őrás György Torda Városában.*

Beszélgetés közben kölcsönösen megállapítjuk, hogy a kastély kétségkívül *legkiválóbb reprezentánsa* a magyar kései barokk arhitektúrának, ahová sorolhatók pl. a gödöllői Grassalkovich-kastély, — a későbbi királyi nyaraló — a marosvásárhelyi volt gr. Toldalagi-ház és egy másik marosvásárhelyi ház, amely szintén Teleki gr. tulajdona.

— Milyen gyönyörűen egészítik ki a kastélyt a park kőszobrai! Nemde ezek is egyidejűek a kastéllyal — kérdezem.

— Kétségtelenül egyidejűek, — hangzik a válasz, — csak hogy ezeket már én szereztem ide. *Ezek tulajdonképpen a régi Budapest emlékei.* Ime, itt van hét görög isten-szobor, amelyek ikertestvérei lehetnének a budapesti jelenlegi Központi Városházán látható szobroknak. Ezt a monumentális épületet III. Károly építtette egy Martinelli nevű kiváló építésszel. Valószínűleg Martinelli kőfaragó szobrászai készítették a pesti szobrokat is, meg ezeket is. Én Budán a Városmajor-ucca 28. sz. a. lévő kertben leltem ezeket s onnan hoztam ide.

Közben *kerti törpéket* pillantok meg. Gyűlölöm a *kerti törpét*. Dekadens korunknak jellegzetes tünetét látom bennök. Az emberek u. i. évtizedek fáradtságával és költségével gyönyörű parkokat és kerteket neveltek; a kultúrált természet kapujában azonban egyszerre csak megjelent egy házaló, aki „valódi gipszből” formált és „valódi olajfestékkel” bevont hosszú szakállu manót kínált eladásra. A manó oly borzalmas volt, hogy a meglepett áldozat legjobbnak látta megfizetni az árát és hogy a további varázslattól menekedjék, a kertben díszhelyre tette. Azóta ezek a manók benépesítik egész Középeurópát, mintegy intő példájául annak, hogy a gyarló embert a tökéletes természet is csak ilyen tökéletlen körítéssel illeti meg.

Itt azonban más törpékről van szó. Egy kis szemlélődés rávezett, hogy ezek a XVIII. század forradalmi szellemében készült pompás szoborkarrikaturák, amelyek közül egyik *XVI. Lajost* gúnyolja ki, a másik pedig azoknak a *csarnoki nőknek* — les dames des halles — egyikét állítja elénk, akik oly lelkesen vették ki részüket a francia forradalomból.

Azután a „szerény gyűjteménynek” megtekintésére került a sor. Ez bizony egy *nagy kultúrális értékű helyi múzeum*, mely a legrégebb időktől kezdve a XIX. század végéig tartalmaz értékes emlékeket. Itt

vannak az *őskori emlékek*, mert Teleki gróf Gernyeszeg környékén egy La Tène korbeli telep nyomára akadt. Következnek a II. és III. században *Maroskeresztur helyén állomásozott római castrum emlékei*, ezek között két faragott síremlék, amely Romolust és Remust ábrázolja a nőstényfarkassal. Ötvösművek, fegyverek jönnek sorra, továbbá egész gyűjtemény fa- és vasládákból, agyafurt záarakkal, mert a régi lakatosok ugyancsak ügyeltek, hogy meg ne bukjanak a remeklésnél. Majd a vasművesség egyéb remekei: két régi kovácsolt vaskapu Marosvásárhelyről és egy ugyancsak remekbe készült munka, a kolozsvári Deák Ferenc-ucca 1. sz. ház empire ízlésű vaskapuja.

Amikor Gernyeszegen ezelőtt kb. 15 évvel az akkori román fatemplom helyett új kőtemplomot építettek, a régi templom pusztulásra szánt emlékeit is Teleki gróf mentette meg. Innen való pld. egy a tizenkét apostolt ábrázoló festett falidísz.

Számos érdekes keramikai emlékekben is gyönyörködhetünk. *Csupa erdélyi termék*, amelyeket tanulmány tárgyává kell majd tenni, amikor végre szakszerű vizsgálat alá kerül az a kérdés, hogy milyen hatással voltak a Bethlen Gábor által Alvincre telepített felsőmagyarországi habánok — ezek a rendkívül ügyes agyagművesek — az erdélyi keramikára.

Jó egynéhány darab *erdélyi szőnyegtöredék* kerül elő. Erről már tudjuk, hogy ez specialitása Teleki grófnak.

Megnéztük a könyvtárat, amelynek egy jelentékeny részét a különböző korok Teleki grófjai által megírt könyvek töltik be. Aztán ismét kikerültünk a várudvarra. Újból gyönyörködve néztük a példás rendben és tisztaságban fentartott ősi lakot.

— Ebben a házban, — szólalt meg most a *fiatal Teleki gr.*, — a monda szerint annyi lépcső van, ahány hónap, annyi szoba, ahány hét és annyi ablak, ahány nap van az esztendőben. Valóságban azonban sokkal kevesebb.

Való igaz, hogy a külsőségek foglalkoztatják leginkább az emberi fantáziát. Pedig nem ezek, hanem az *intellektuális* erők mozgatják a világot.

Ebben a hangulatban vettünk szívélyes búcsút Gernyeszegtől.

